

Наукове видання

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІНОЗЕМНИХ МОВ

ГРАНІ ІСТОРІЇ
Збірник наукових праць

Відповідальний за випуск В.В. Концур
Технічний редактор А.М. Калашников
Верстка А.В. Шевченко

ГРАНІ ІСТОРІЇ
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

*За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен
та інших відомостей відповідають автори*

Підписано до друку 08.12.2009.
Формат 60x84/16. Папір 80 г/м².
Ум. друк. арк. 13,66. Обл.-вид. арк. 14,0.
Ум.-вид. арк. 13,02.
Тираж 100 прим. Зам. № 9.

Видавництво Горлівського державного
педагогічного інституту іноземних мов
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

Горлівка
2009

УДК 94 (477)
ББК Т 63.3 (4 Укр) Т 63.3 (0)
Г 77

*Рекомендовано до друку вченою радою
Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов
Протокол № 6 від 24.12.2008 р.*

Редакційна колегія:

Головний редактор: **П.В. Добров**, докт. іст. наук, професор
Відповідальний секретар: **В.В. Концур**, канд. іст. наук, доц.

Члени редколегії:

С.В. Віднянський, докт. іст. наук, проф.
О.В. Крапівін, докт. іст. наук, проф.
В.М. Докашенко, докт. іст. наук, проф.
Н.Р. Темірова, докт. іст. наук, проф.
О.В. Стяжкіна, докт. іст. наук, проф.
І.Я. Тодоров, докт. іст. наук, проф.

Рецензенти:

М.С. Беспалов, докт. іст. наук, проф.
Ю.Г. Біловолов, докт. іст. наук, проф.

Грані історії : зб. наук. пр. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ,
Г 77 2009. – Вип. 2. – 224 с.

У збірнику наукових праць розглядаються різноманітні актуальні питання вітчизняної та всесвітньої історії, а також проблеми з міжнародних відносин.

Для науковців, вчителів, студентів.

УДК 94 (477)
ББК Т 63.3 (4 Укр) Т 63.3 (0)

© Вид-во ГДПШМ, 2009

| | |
|---|-----|
| <i>Комар Я.В., Кудря О.А.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНО-БОЛГАРСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ) | 160 |
| <i>Разумный В.В.</i> ПОЗИЦІЯ МУСУЛЬМАНСКИХ СТРАН ПО ОТНОШЕНІЮ К КРИЗИСУ В КОСОВО В 1999 ГОДУ | 168 |
| <i>Разумный В. В., Саражина О.С.</i> ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПИТАННЯ КНР У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОСТІ | 174 |
| <i>Руда В.В.</i> ЗБРОЙНІ СИЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАГУВАННЯ НА МІЖНАРОДНІ КРИЗИ | 181 |
| <i>Санжарова Г.Ф.</i> ВЛИЯНИЕ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ФРАНЦИИ (НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА КРИСТИНЫ ПИЗАНСКОЙ) | 187 |
| <i>Тодоров Ігор, Дмитрієва Катерина</i> СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ | 199 |

СТОРІНКА МОЛОДОГО АВТОРА

| | |
|--|-----|
| <i>Гуржій І.Ю.</i> РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ ЯК ОЗНАКА «ВІДЛИГИ» | 213 |
| ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ | 218 |

ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

ББК 66.72 (4 Укр.) – 4

Докашенко В.М.

ОПЛАТА ПРАЦІ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АНАЛІЗІ ПОЛОЖЕНЬ ПРО КОМІСІЮ ПРОФСПЛОК ІЗ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (50-ті – середина 60-х рр. ХХ століття)

Стаття присвячена аналізу положень про комісію профспілок із заробітної плати. На основі порівняння автор робить спробу простежити розширення прав профспілок у час «відлиги», висвітлюючи латентний бік порушеної проблеми. Дослідник робить висновок, що вся метаморфоза діяльності профспілок у цій сфері була здійснена з метою подальшого маскування сутності поствоєнного тоталітаризму і не могла здійснити реального впливу на стан речей у царині розподілу матеріальних благ.

Глибока економічна криза, що поглинула українську економіку, поставила на порядок денний діяльності сучасних профспілок проблему захисту широких верств трудящих від її чисельних наслідків. У зв'язку з цим, заслуговує на увагу аналіз діяльності профспілкових комітетів у попередні етапи історичного розвитку України. Найбільш припадним для цього, з нашої точки зору, є період «відлиги», яка за своєю хаотичністю вирішення економічних питань і швидкістю створення нових проблем нагадує дні сьогоднішні.

З огляду на зазначене, питання захисту соціальних інтересів трудящих набуває особливої актуальності. Однак, дослідження проблеми соціального захисту, яка за своїм змістом є надзвичайно багатоаспектною, вимагає концентрації уваги дослідника лише на кількох її аспектах. У зв'язку з тим, що у кризовий період та період реформування економіки проблема виплати та нарахування заробітної плати вимагає особливої уваги з боку профспілок, для аналізу нами обрано два документи, якими керувалися профспілкові комітети. Це положення профспілок «Про комісію заробітної плати фабричного, заводського, місцевого (цехового) комітету», прийняте ВЦРПС у 1952 р. [1] (тут та далі переклад з російської автора), та «Положення про комісію заробітної плати і нормування праці фабричного, заводського, місцевого (цехового) комітету профспілки», прийняте ВЦРПС у 1963 р. [2].

Доцільність проведення такого дослідження виправдовує невивченість аналізу питання не лише в наш час, що може знайти своє пояснення, але й у радянські часи. Сьогодні історіографія з питань

діяльності комісії профспілкових комітетів відсутня повністю. До узагальнюючих праць, які дають можливість зрозуміти сутність процесів у царині діяльності профспілок у найбільш загальних рисах, можна віднести 6-й том «Політичної історії України. XX століття» [3] та «Нариси історії професійних спілок України» [4]. У методологічному розумінні поставленого питання цікавою видається монографія В.Ф.Цвеха «Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика» [5].

Перше Положення прийняте під час розбудови сталінської моделі професійних спілок, а останнє – у добу становлення хрущовських трансформацій. Використовуючи метод порівняльно аналізу, ми поставили за мету з'ясувати їх спільні та відмінні риси. На основі отриманих результатів ми, відповідно, сподіваємося зробити висновки стосовно спільних та окремих рис різних етапів тоталітарного розвитку цієї наймасовішої організації трудящих. Останнє дасть також можливість з'ясувати латентний підтекст Положення, прийнятого під час «відлиги», тим самим поглибивши її розуміння як одного з етапів розвитку політичної системи тоталітаризму.

У назві останнього документа з принципової точки зору додано лише три слова «та нормування праці», але вони суттєво змінюють спрямованість роботи цього органу. У 1963 р. до сфери дії «Положення» включається нормування праці, що, принаймні зовні, розширює повноваження комісії. Тоді як назва аналогічного «Положення», прийнятого за 10 років до того, зводить її дію лише до питань заробітної плати.

Принциповість цієї зміни стає зрозумілішою з аналізу преамбул обох «положень». Зокрема, у 1952 р. Президія ВЦРПС мету діяльності комісії вбачала у залученні «широкого активу членів профспілок до участі у розв'язанні питань заробітної плати (російською звучить як «разрешении»), нормування та організації праці. Поскільки в тексті використано дієслово «розв'язання», то при формулюванні мети акцент зміщувався саме в бік розв'язання конфліктних ситуацій.

У положенні, прийнятому в 1963 р., «розв'язання» замінено на «вирішення» (російською звучить як «решение»). Останнє об'єктивно переорієнтує діяльність комісії від вузьких проблем розв'язання конфліктів у сфері заробітної плати та нормування праці до вирішення принципових питань, пов'язаних з їх участю в управлінні виробництвом. А це цілком відповідає методології народовладдя, проголошеної Новою Програмою КПРС.

Це припущення підтверджує той розділ «Положення», в якому викладено зміст роботи комісії. У його сталінському варіанті на першому місці стоїть «контроль над правильністю використання на підприємстві і в установі встановлених урядом систем оплати праці»,

Лишко С.В.
СЛОБІДСЬКІ КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ: СТАНОВЛЕННЯ
ТА РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ
І СИСТЕМИ 87

Муратова О.В.
МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ
ЛІТЕРАТУРНОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА В УКРАЇНІ 91

Навка І.О.
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ
МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 102

Разумна Н.М.
ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ
НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД 1864 -1914 РР. 109

Шевченко Т.Б.
ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІНАХ
СУЧАСНОСТІ.....116

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІМСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Абакелія Ю.І.
СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ
КУЛЬТУРОЮ В БОЛГАРІЇ В 60-Х – 70-Х РР. XX СТ. 125

Беловолов М. Ю.
ИСПАНСКИЙ КАПИТАЛ В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ
(90-Е ГОДЫ XX – НАЧАЛО XXI ВЕКА)..... 133

Бочаров С.В.
УКРАЇНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ НА РУБЕЖІ
XX-XXI СТОЛІТЬ 141

Докашенко Г.П.
ЭТНИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ
(НА МАТЕРИАЛАХ БОЛГАРСКОЙ ШКОЛЫ)..... 149

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

| | |
|---|----|
| <i>Докашенко В.М.</i> ОПЛАТА ПРАЦІ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ АНАЛІЗІ ПОЛОЖЕНЬ ПРО КОМІСІЮ ПРОФСПЛОК ІЗ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ | 3 |
| <i>Євсєєнко С.А.</i> МІСЦЕВЕ СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ, ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО РОБІТНИЦТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. | 16 |
| <i>Євсюкова Н.В.</i> ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПЛОК КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДОЦІЛЬНОСТІ (1991 – 2000 рр.) | 26 |
| <i>Єпішева А.О.</i> РОЛЬ ПРОФСПЛОК У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК ПІД ЧАС «ВІДЛИГИ» | 34 |
| <i>Захарова Л.М.</i> «КАРПАТОРУСИНСТВО»: РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ? (ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ) | 46 |
| <i>Захарова Л.М., Окунцов Б.П.</i> УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ КІНЦЯ ХVІІ- ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ | 56 |
| <i>Касперович П.М.</i> УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ НА ДОНЕЧЧИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ): 1990 – 2009 РОКИ | 67 |
| <i>Концур В.В.</i> ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ТРУДЯЩИХ МАС ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПРОФСПЛОК УКРАЇНИ (1956 – 1964) | 79 |

а вже потім, як впливає з положення, комісія повинна вивчати вплив згаданих систем оплати на продуктивність праці і лише після цього роз'яснювати їх трудівникам.

У хрущовському трактуванні «Положення» основним завданням комісії є надання допомоги профспілковим комітетам у здійсненні разом з адміністрацією заходів, по-перше, «з підвищення матеріальної зацікавленості робітників і службовців у результатах праці». По-друге, «в забезпеченні постійного контролю за правильністю використання умов оплати праці...». І, по-третє, контролю за дотриманням законодавства із заробітної плати.

Отже, вже попередній аналіз преамбул та першого пункту змісту завдань комісій дозволяє зробити висновок про спробу укладачів останнього Положення суттєво оновити роль профспілок у їх взаємовідносинах із державою. Зокрема, у 1952 р. вже у першому пункті змісту роботи комісії (пт.4, підп.а) держава «довіряла» комісіям профспілок контроль за використанням систем оплати праці, водночас наголошуючи, що право їх встановлення залишаються за державою. Отже, тим самим профспілкові комітети разом з їхніми комісіями із заробітної плати ставились у положення структури, яка виконувала замовлення держави, тобто, виступала її специфічними агентом з контролю за оплатою праці на місцях.

Відразу ж необхідно визнати винахідливість такого контролю з точки зору інтересів держави. Він дозволяв забезпечити його масовість, враховуючи чисельність професійних спілок, чи не за найважливішою сферою взаємовідносин між товаровиробником та власником засобів виробництва. Тією сферою, від якої залежить рівень розподілу матеріальних благ, в основі якої, зважаючи на це, завжди знаходилось місце нестихаючому конфлікту.

Сподіваємося, що не буде перебільшенням твердження про те, що держава, яка поставала власником засобів виробництва і, водночас, розробником системи оплати праці, була зацікавлена в такому контролі більше, ніж самі трудівники. Адже є всі підстави вважати, що основний конфлікт між товаровиробником і власником засобів виробництва знаходився не у сфері порушень щодо оплати праці на місцях, як на це націлює аналізоване положення, а у сфері норм виробітку і рівні їх оплати, що визначалися державними органами, які, звичайно ж, не були підконтрольні комісіям із заробітної плати.

Тому, з нашої точки зору, поствоєнний тоталітаризм у його радянській модифікації, декларуючи готовність здійснювати контроль за організацією системи оплати праці, вдало переводив стрілки з основної проблеми, якою, безумовно, був рівень оплати праці, методологія якого пропонувалась органами державної влади, на другорядні – дрібні, хоч і чисельні, порушення, пов'язані з організацією виплати зарплати на місцях.

При цьому, не можна не віддати також належне тій же політичній системі, яка через 10 років, користуючись утвердженням демократичних засад у поствоєнному світі, з тією ж винахідливістю для маскування своєї істинної сутності знову використала наймасовішу організацію трудящих, але у значно витонченішій формі, тим самим намагаючись продемонструвати світу наявність аналогічних змін в СРСР. Переконливо це демонструє нове «Положення про комісію заробітної плати та нормування праці фабричного, заводського, місцевого комітету профспілки», затверджене Президією ВЦРПС 4 грудня 1963 р.

Проблема контролю за здійсненням системи оплати праці, яка за своїм походженням є вторинною, у новому Положенні перекочувала на друге місце. На перший план вийшла проблема первісна, загальноцивілізаційна, яка є характерною для всіх політичних систем різних історичних епох – проблема підвищення матеріальної зацікавленості робітників і службовців у результатах праці.

Однак, внесення цієї досить суттєвої зміни до Положення абсолютно не означає зміни сутності політичної системи. Своєрідним підтвердженням зазначеного є незмінна сутність професійних спілок. У 1963 р., як і 10 років до того, автори положення виходили зі спільності інтересів профспілок і адміністрації підприємств. «Основною метою комісії, – зазначається в положенні, прийнятому в 1963 р., – є надання допомоги комітету профспілки у здійсненні разом з адміністрацією заходів...». Отже, концептуально нове Положення ґрунтувалося на тій же позиції, що й попереднє – спільності завдань і шляхів їх досягнення як з боку профспілок, так і з боку адміністрації. Тому є всі підстави стверджувати, що в новому Положенні простежується не відхід від традиційного для радянської системи розуміння професійних спілок у суспільстві, а радше про витонченіше його маскування у порівнянні із попереднім етапом історичного розвитку.

Звичайно, такий висновок зараз може бути лише попереднім у зв'язку з тим, що нами ще не розглядалися права та обов'язки досліджуваних комісій. Тому, спочатку розглянемо перелік функціональних обов'язків комісій за положеннями 1952 та 1963 рр., наведених у таблиці №1.

При аналізі даних таблиці не може не впадати у вічі та обставина, що нова модифікація Положення про заробітну плату функціонально є найнасиченішою. Так, якщо у Положенні 1952 р. налічувалося 6 функцій, то у його різновиді зразка 1963 р. їх налічується 8.

Вплив вищого партійного форуму, що прийняв Програму будівництва комунізму, відчувається вже з перших рядків Положення. Якщо в 1952 р. йдеться лише про контроль названих комісій, то в 1963 р. вже наголошується на **громадському контролі** (виділено нами. – В.Д.). Тим самим, вважаємо, тут підкреслюється зростання ролі гро-

Концур Вікторія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Лишко Світлана Василівна – здобувач кафедри історії України Черкаського державного технічного університету. Методист деканату факультету економіки та управління Черкаського державного технічного університету.

Муратова Ольга Віталіївна – старший викладач кафедри теорії літератури та історії української літератури Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Навка Ірина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Окунцов Борис Павлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Разумна Надія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Донецького національного університету.

Разумний Віталій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, проректор з міжнародних відносин Донецького інституту туристичного бізнесу.

Руда Вікторія Вікторівна – аспірантка кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Санжарова Галина Федорівна – старший викладач кафедри романо-германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Саражина Олена – студентка 5-го курсу факультету слов'янських та германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов (спеціалізація: англійська мова та історія).

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Шевченко Тетяна Борисівна – старший викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абакелія Юлія Ігорівна – здобувач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Бочаров Сергій Вікторович – кандидат історичних наук, завідувач кафедри виховання та розвитку особистості Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Бсловолов Михайло Юрійович – здобувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Гуржій Іван Юрійович – здобувач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Дмітрієва Катерина – студентка історичного факультету Донецького національного університету (спеціалізація: міжнародні відносини)

Докашенко Віктор Миколайович – доктор історичних наук, професор, ректор Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Докашенко Галина Петрівна – кандидат історичних наук, завідувач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Євсесенко Сергій Андрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних дисциплін Донецького інституту автомобільного транспорту.

Євсюкова Наталя Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Єпішева Анжела Олександрівна – викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Захарова Лілія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Касперович Павло Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Комар Яна Володимирівна – аспірантка кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

Кудря Оксана Анатоліївна – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

мадськості в державі, що, очевидно, за задумом укладачів, з одного боку, повинно було підкреслити вищий ступінь усупільнення партійно-державних інтересів, їх органічного злиття з інтересами суспільства, що відповідало настановам XXI з'їзду КПРС, а з іншого, відповідало методології «відлиги», як наступного, прогресивнішого, з точки зору її творців, етапу соціалістичного розвою. При цьому, як засвідчує таблиця, у Положенні 1963р. досить різко зріс кількісний аспект змісту контролюючої функції.

Таблиця №1

Перелік функціональних обов'язків комісії профспілок та їх зміст у кількісному вимірі

| Положення, прийняте в 1952 р. | | Положення, прийняте в 1963 р. | |
|--|--------------------------------------|--|--------------------------------------|
| назва функцій | кількісне вираження змісту (одиниць) | назва функцій | кількісне вираження змісту (одиниць) |
| - контролю | 7 | - здійснення постійного громадського контролю. | 23 |
| | | - стимулювання матеріальної зацікавленості (спільно з адміністрацією); | 1 |
| - перевірки; | 17 | - розгляду подань адміністрації; | 13 |
| - розробки заходів із нормування праці (спільно з адміністрацією); | 10 | - допомоги ФЗМК та адміністрації; | 1 |
| | | - участі у розробці та обговоренні; | 4 |
| | | - вивчення практики; | 4 |
| | | - аналіз (спільно з адміністрацією); | 4 |
| | | - здобуття | 5 |
| | | - допомоги адміністрації; | 2 |
| - допомоги адміністрації; | 5 | | |
| - участь у розробці; | 2 | | |
| - вживання заходів через адміністрацію. | 1 | | |

Якщо в 1952 р. у сфері компетенції цієї комісії було 7 аспектів контролю, то в 1963 р. – вже 23. Однак, треба визнати, що це збільшення відбулося за рахунок включення до функції контролю більшості положень функції перевірки. Тому, виходячи з цього, очевидно, слід говорити не про збільшення об'єктів контролю, а про причини такого об'єднання.

З принципової точки зору, термін «перевірка» було замінено на інший, на перший погляд, близький за змістом – «контроль». Ця незначна заміна понять насправді має принципове значення. Річ у тому, що поняття «контроль» за своїм внутрішнім змістом ширше за поняття «перевірка», яка має виявити ті чи інші порушення і покарати винних. Не суть важливо, прямо (від свого імені) чи опосередковано (від імені профкому). Але перевірка не в змозі вплинути кардинально на процес – усунути причини виникнення порушень. Отже, перевірка є лише однією з форм здійснення контролю.

Внутрішній зміст контролю, крім перевірки, передбачає також і наявність потенційної можливості впливу на предмет перевірки, якщо така необхідність виникає. Тобто, якщо керуватися логікою Положення 1952 р., то названа комісія мала можливість контролювати лише «правильність використання на підприємстві та установі встановлених урядом систем оплати праці...». Поняття ж контролю ширше. І недарма до Положення 1963 р. включено значно ширший спектр проблем. Правильність доплат, скажімо, за понаднормові роботи.

Тобто, контролю підлягав лише пункт 4 у підпункті «а». Лише в цих межах комісія із заробітної плати могла і перевіряти стан справ, і, відповідно, впливати на нього. У той же час, такі важливі питання, як доплата за понаднормові і нічні роботи, виконання плану із праці, витратами фонду заробітної платні у суворій відповідності з обсягом робіт, загалом 16 аспектів діяльності комісії, за нашими підрахунками, залишалися у сфері досяжності перевірки і не підлягали корекції на рівні комісії профспілкового комітету чи його самого.

Стимулювання матеріальної зацікавленості, яке було включене до Положення в 1963 р., на рівні перевірки (Положення 1952 р.) взагалі не стояло, хоча стимулювання праці за своїм внутрішнім змістом первинне. Заробітна плата ж і, тим більше, перевірка правильності її виплати – поняття вторинні. Тому, набагато важливіше стимулювати матеріальну зацікавленість (контролювати цю сферу), ніж зупинитися на рівні перевірки правильності її виплати. Отже, з огляду на зазначене, Положення 1963 р. у цій частині виглядало значно масштабнішим від свого попередника.

Останнє набуває особливої значущості з огляду на появу в Положенні нової функції – розгляду подань адміністрації. З певною поправкою на можливу похибку ми налічили 13 аспектів діяльності, які адміністрація підприємств мусила подавати до комісії із заробітної плати та нормування праці. При цьому принагідно зауважимо, що попередня редакція не містила жодного з цих аспектів. Це і перелік професій робітників, які повинні оплачуватися за почасовими і відрядними тарифами, і тарифних розрядів на роботи, що виконувалася, і нові норми виробітку, і перегляд діючих у зв'язку із запровадженням

Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія / Володимир Цвих. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.

2. Азар В.И. Экономика и организация туризма / Азар В.И. – М., 1996. – 314 с.; Вукулов В.Н. История и теория международного туризма / Вукулов В.Н. – М., 2002. – С. 35-38; Джафари Д. /Феноменология туризма // Теория и практика физической культуры / Джафари Д. М., 2000. – №8. – С. 43; Федорченко В.К. История туризма в Украине / К.В. Федорченко, Дхорова Т.А. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
3. Азар В.И. Экономика и организация туризма / Азар В.И. – М.: 1996. – 314с.
4. Галін Д. Переосмисліть політику профспілкового руху. – Трудова демократія / Галін Д. – 2000. – № 30. – 57 с.
5. В. Тодоренко, С.В. Коробков // Розвиток самодіяльного туризму в Києві у 1950-70-х р.р. XX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tourlib.net/boks/history/spogady.htm>.
6. Профспілка студентів НМУ ім. О.О. Богомольця/ Історія профспілкового руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profKom-nmu.Kiev.ua/istoria/>

рист») на вул. Леніна, 26 (нині Б.Хмельницького), «Україна» – на бульварі Т.Шевченка; у Львові – стародавній готель «Жорж», побудований ще у 1899 р.; в Одесі – готель «Красная», у Ялті – «Ореанда» і «Таврида», побудовані наприкінці XIX ст. [5]

Зростаючі обсяги туризму потребували нарощування інфраструктури. У Києві в 1964 р. був побудований найкращий на той час готель «Дніпро», що прикрасив площу Ленінського комсомолу (до 1956 р. пл. Сталіна, нині Європейська) і початок головної вулиці столиці – Хрещатика. При в'їзді до Києва з боку Житомирської траси в 1965 р. був уведений в експлуатацію мотель-кемпінг «Пролісок», функціональним призначенням якого було приймання та обслуговування груп автотуристів, потім яких як до СРСР, так і до України з кожним роком зростав.

Не залишилося поза увагою і питання ефективного використання та збереження природно-рекреаційних і туристсько-екскурсійних ресурсів України. У 1966 р. було створено українське товариство охорони пам'яток історії та культури, яке відіграло значну роль у виявленні, охороні, збереженні та пропаганді історико-культурних пам'яток. Було створено історико-архітектурні заповідники в Києві, Чернігові, Львові, Кам'янці-Подільському, Каневі, Луцьку, Острозі, Переяславі-Хмельницькому, Полтаві, Слов'яногорську та інших містах. На їх базі виникали цілі туристські комплекси, які ставали центрами формування туристсько-екскурсійних потоків [6].

Загалом, у 50-і – 60-і роки відбувалося не лише відновлення туристсько-екскурсійної справи, а й створення умов для її подальшого піднесення. А профспілки допомагали цьому процесу, тим самим пропагуючи радянський тип мислення і життя, сприяли подальшій консолідації «братніх народів» в усьому світі.

РЕЗЮМЕ

Определены новые формы и направления международного туризма в эпоху «оттепели» и степень участия в истории организации профсоюзов.

SUMMARY

The new forms and directions of international tourism in the epoch of thawing and degree of participation in the history of organisation of labour unions were determined in the work.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нариси професійних спілок України. Федерація професійних спілок України / Під ред. О.М.Стояна, керівник авторського колективу О.П.Реєнт. – К., 2002. – С. 427;

організаційних та господарських заходів, і положень про матеріальне стимулювання тощо. Вже цей далеко не повний перелік дає підстави говорити про значне розширення прав цих комісій на підприємствах (цехах).

Однак, значущість появи нової функції не обмежується лише самим фактом своєї появи, хай навіть і такої, що містить велику кількість змістових одиниць. Річ у тому, що детальний порівняльний аналіз змістових одиниць функції розгляду подань адміністрації із змістовими одиницями функції громадського контролю дозволило зробити висновок, що практична реалізація змістових одиниць перших двох функцій можлива лише за спільної взаємодії.

Візьмемо, наприклад, будь-яку із змістових одиниць функції контролю. Скажімо, «дотримання усталеного порядку діючих і введення нових норм виробітку, домагаючись, щоб перегляд норм обов'язково супроводжувався організаційними і технічними заходами, що забезпечують продуктивність праці». Якщо розглядати цю змістову одиницю як самостійну, то її практична реалізація загрожує залишитися на рівні декларації. Тобто, залишитися на тому місці, яке вона займала в попередньому положенні, де входила до функції перевірки.

За іншої умови, тобто, якщо розглядати цитовану вище змістову одиницю на тлі відповідної змістової одиниці функції розгляду подань адміністрації, вона набуде принципово інших обривів. Вона стане можливою для практичної реалізації, звичайно, за умов інших обставин, про які йтиметься нижче. Переконаймося в цьому, і наведену змістову одиницю із функції контролю співвіднесемо з наступними змістовими одиницями з функції розгляду подань адміністрації. Отже, це – розгляд «нових норм виробітку і перегляду діючих норм у зв'язку із запровадженням технічних, організаційних і господарських заходів і раціоналізаторських пропозицій; – заміна тимчасових норм виробітку постійними в міру освоєння продукції; – виправлення застарілих і помилково встановлених норм...».

Зрозуміло, що якби адміністрацію підприємств не зобов'язали робити подання до комісій із заробітної плати із наведених вище змістових одиниць, то це, відповідно, унеможливило б і виконання змістових одиниць функції контролю. З іншого боку, якби була відсутня функція громадського контролю, то стає абсолютно непотрібною і функція розгляду подань адміністрації. Отже, взаємозв'язок і взаємозалежність обумовлені.

Однак, це не пояснює причини метаморфози функції допомоги ФЗМК та адміністрації, яка з 5 змістових одиниць у Положенні 1952 р. скоротилася до однієї в Положенні 1963 р. З переліку змісту функцій було вилучено питання допомоги адміністрації з технічного навчання робітників, узагальнення його досвіду та залучення всіх робіт-

ників до технічного навчання. Замість цих змістових одиниць уведено інші, зокрема, комісія «надає допомогу адміністрації у проведенні фотографій робочого дня і хронометражних спостережень ...». Така заміна, з точки зору здорової логіки, видається цілком виправданою і вписується в концепцію оптимізації підвищення матеріального стимулювання трудівників, яку було покладено в основу нової концепції діяльності комісії із заробітної плати та нормування праці. Разом із двома попередніми функціями, ця функція, вочевидь, виконувала також певні латентні завдання, про що говоритимемо далі.

Функція розробки заходів (спільно з адміністрацією), яка в новому Положенні трансформувалась у функцію участі в розробці і обговоренні проєктів, принаймні, із суто зовнішніх параметрів зазнала суттєвої метаморфози. І це при тому, що, з формальної точки зору, зміни були незначні, було замінено лише декілька ключових слів. Замість терміна «розробка» у новому Положенні використовуються «участь і обговорення». Але ця заміна виглядає більш значущою лише при аналізі внутрішнього змісту цих термінів.

Старе Положення передбачало розробку досить широких за значенням заходів із 10 змістових одиниць. Нове – «участь і обговорення». Але, підкреслимо, не «заходів», як попереднє Положення, а проєктів перспективних і поточних планів з таких питань, як підвищення продуктивності праці, середньої заробітної плати з урахуванням наявних резервів тощо. Звичайно, у такій інтерпретації «участь і обговорення» виглядають значно вагомішими, ніж звичайна «розробка заходів». Адже зрозуміло, що вони могли бути лише наслідком планових показників, у розробці яких, за новим Положенням, повинні були брати участь профспілкові комісії із заробітної плати та нормування праці. Ця вагомість значно посилюється й завдяки тому, що з тексту Положення було вилучено фразу «спільно з адміністрацією», яка дискредитувала профспілку, підкреслюючи їх підпорядкованість останній.

Але, водночас, ми також далекі від думки, що поняття «участь і обговорення», якими вона була замінена у Положенні 1963 р., принципово змінюють підпорядкований адміністрації стан радянських спілок. Певні, що вони лише приховують цю залежність. Принаймні, вони не підкреслюють її безпосередньо, що створює враження потенційної дієвості комісії професійних спілок.

Таким чином, через досить тонку підміну понять укладачі Положення (1963 р.) намагалися приховати істинну сутність зазначених змін. З нашої точки зору, вони переслідували мету не активізації роботи аналізованої функції спілок, а ретельнішого маскування сутності радянського трейд'юніонізму, його позиціонування як значного розвитку радянської демократії. На базі таких суджень, власне, й виводилася методологія «відлиги» як нова форма політичної системи

Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ВЛКСМ. У 1961 р. при Всесвітній федерації демократичної молоді було створено Міжнародне бюро туризму й обміну молоді (БІТЕЖ), БММТ. «Супутник» вступив у БІТЕЖ і став членом його Ради.

Так поступово у країні склалася система трьох монопольних туристичних структур: ВАТ «Інтурист», ТЕУ (з 1962 р. – Центральна рада з туризму) ВЦРПС, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ВЛКСМ. Усі вони з середини 50-х рр. почали активно займатися як міжнародним (виїзним), так і внутрішнім туризмом. Однак, «Інтурист» зберігав провідну роль в обслуговуванні іноземних туристів як за обсягом роботи, так і за розмаїтістю послуг. Активно розроблялися нові маршрути, розширювалася географія подорожей неосажною країною. Одночасно велося будівництво туристських комплексів для іноземних туристів, купувалися у власність і орендувалися різні споруди, транспорт тощо.

Природно, що особливо інтенсивно розвивалися туристські зв'язки із соціалістичними країнами. Саме «Інтурист» організував наприкінці 50-х років у Москві нараду міністрів з туризму країн-учасниць Варшавського договору, на якій були обговорені питання, що стосувалися туристського обміну і співробітництва в цій галузі.

До середини 50-х років своє призначення виконав Антифашистський комітет радянської молоді, який був перетворений на Комітет молодіжних організацій СРСР. У ці роки в міжнародному молодіжному русі сформувалася і набула розвитку нова форма масового спілкування молоді світу – туристський обмін. У 50-ті – 70-ті роки молодіжні організації СРСР провели значну роботу із налагодження контактів із молодіжними організаціями зарубіжних країн. Так, вже в 1965 р. гостями Радянського Союзу були представники молоді понад 60 країн світу.

Подальший розвиток іноземного туризму в СРСР значною мірою визначався початком космічної ери, яку відкрив політ Юрія Гагаріна 12 квітні 1961 р. Якщо в 1958 р. у Радянському Союзі побували громадяни з 94 країн, то в 1961 р. – із 127, у 1964 р. – із 133 країн. Значно розширилася й географія поїздок радянських громадян за кордон. У 1956 р. вони відвідали 61 країну, а через 7 років, у 1963 р., радянських туристів уже приймали в 106 країнах світу [6, с. 532]. У 1962 р. кількість іноземних туристів, що відвідали СРСР, перевищила 1 млн. чол., і понад 900 тис. радянських громадян виїхали в зарубіжні подорожі.

Із середини 60-х рр. до 1972 р. у 30 містах СРСР було споруджено 40 туристських об'єктів: готелів, мотелів, кемпінгів. В Україні до початку 60-х рр. матеріальна база «Інтуриста» не була достатньо розвинена. У Києві «Інтуристу» належали готелі «Ермітаж» (нині «Інту-

зація міжнародного туризму, в якій значну роль відігравали профспілки, що стали безпосередніми реалізаторами цього процесу.

Перш за все, почала створюватися управлінська вертикаль. На початку 1960 років були створені туристсько-екскурсійні управління та клуби туристів, які невдовзі реорганізовані в ради з туризму, а у Москві – Центральна рада з туризму (ЦРТ), до складу якої увійшли представники державних органів і громадських організацій. До 1965 р. ради з туризму працювали як структурні підрозділи профспілок і були створені практично у всіх обласних центрах і великих містах. Крім цього, у системі профспілок СРСР функціонували 452 туристські бази на 80 тис. місць. Орендовані 82 річкових і морських теплоходи, діяли 240 рейсів туристичних поїздів. Туристські установи профспілок щорічно обслуговували близько 1,7 млн. туристів і понад 8 млн. екскурсантів [3, с. 314].

ЦРТ розробила 350 маршрутів загальносоюзного значення, більше 60 тис. місцевого значення, організувала понад 8 тис. морських і річкових круїзів, а також залізничні, авіаційні та автобусні рейси. Центральна та місцеві ради з туризму створили також маршрутно-кваліфікаційні комісії і контрольно-рятувальні служби [4, с. 57].

З кінця 50-х років в умовах ослаблення міжнародної напруженості і розвитку культурно-економічних контактів між країнами різко розширилися міжнародні туристські зв'язки СРСР. Активізувалася діяльність «Інтуриста», створено Бюро міжнародного молодіжного туризму «Спутник» (1958), у ЦРТ утворений відділ з міжнародного туризму (1958), у 1964 р. засноване Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР, що у 1969 р. перетворене на Головне управління з іноземного туризму (ГУП) при Раді Міністрів СРСР. Саме середину 50-х рр. можна вважати періодом зародження виїзного туризму. І це не дивно: після тридцятиріччя епохи сталінізму прийшла хрущовська «відлига», і радянські люди, у тому числі й українці, дістали можливість здійснювати закордонні турпоїздки.

У 1955 р. був затверджений новий статус «Інтуриста», що передбачав розвиток як виїзного, так і в'їзного туризму, а також прийом іноземців, які прямували транзитом по території СРСР. «Інтурист» дістав повноваження бути членом різних національних і міжнародних організацій, комісій тощо.

Крім основних функцій, він займався також погодженням із закордонними фірмами умов прийому радянських туристів і супроводу груп, що виїжджають за кордон.

Розвиток міжнародних зв'язків і зміцнення блоку країн соціалізму сприяли появі й інших організацій, що мали право відправляти туристів у зарубіжні поїздки. З червня 1958 р. у Радянському Союзі питаннями міжнародного молодіжного обміну почало займатися

радянського тоталітаризму. Вочевидь, що вона повинна була спиратися не на волю вождя, а на волю партії як виразника волі трудящих, за безпосередньої допомоги «привідного паса».

Утвердженню такого бачення проблеми певною мірою допомагала і функція участі у сприянні розробки та впровадження норм виробітку та норм обслуговування. І це незважаючи на те, що вона складається лише з однієї змістової одиниці. Проте, її значущість, з точки зору методології «відлиги», переоцінити важко, позаяк вона декларує доступ профспілкових структур до участі у нормуванні праці, що завжди було перевагою державних органів. Ця функція особливо контрастує на тлі сталінського Положення, яке містить лише згадку (пункт 4, підпункт «в») про участь профспілок у нормотворчих процесах. Зазвичай, їм дозволялося лише мобілізувати трудящих на перевиконання норм, запропонованих державою. Тому, ймовірно, цій функції і не знайшлося належного місця в Положенні 1953 р., що ще вигідніше вирізняло її новий варіант на тлі сталінського бачення роботи цієї профспілкової комісії.

Однак, мабуть, не варто переоцінювати рівень демократизму і цього нововведення, що особливо виразно постає після детальнішого аналізу змістової одиниці. Справді, участь у розробці нормативів комісіям пропонувалося здійснювати з урахуванням галузевих та місцевих нормативів, доступу до яких комісії не мали. Отже, останнім залишалося лише «добиватися правильного використання єдиних (відомчих) норм виробітку для забезпечення на цій основі необхідного рівня продуктивності праці і заробітної плати».

Таким чином, за високим парканом розширення прав профспілкових комісій із заробітної плати та нормування праці, анонсованих у 1963 р., приховувалася тривіальна ідея часів класичного сталінізму, вміщена в попередньому Положенні: здійснення контролю за переглядом норм виробітку, з'ясування причин їх невиконання «окремими робітниками» тощо.

На перший погляд, важко віддати перевагу якомусь із положень у частині функції вивчення досвіду. Її змістові одиниці (4) сформульовані у Положенні 1963 р. як вивчення практики «тарифікації робіт і робітників, ефективності системи використання заробітної плати і преміювання (вплив на підвищення продуктивності праці, покращання якості і зниження собівартості продукції, що випускається)». У старому Положенні ця функція за кількістю змістових одиниць є меншою вдвічі і віднесена до функції участі. Вона включає участь у складанні проекту нового колективного договору та «участь у розробці адміністрацією тарифно-кваліфікаційних довідників».

Порівнюючи змістові одиниці функції участі з їх аналогами функції вивчення, не можна не помітити, перш за все, їх чисельного

**РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ
ЯК ОЗНАКА «ВІДЛИГИ»
(середина 50-х – середина 60-х рр. ХХ ст.)**

Визначені нові форми та напрямки міжнародного туризму в добу «відлиги» та ступінь участі в історії організації профспілок.

Сучасний період в нашій державі супроводжується зростанням інтересу широких громадських кіл до історії взагалі, і до ролі та діяльності професійних спілок УРСР зокрема. Актуальність теми також впливає зі зростаючої ролі професійних спілок в суспільстві, як основного захисника прав і свобод працівників. Узагальнення попереднього досвіду діяльності цієї громадської організації допоможе сучасним профспілкам зайняти відповідне місце в політичній системі. З цього попереднього досвіду період «відлиги» постає одним з найбільш цікавих, оскільки саме тоді наша країна почала відкривати світ та відкриватися світу, і профспілки сприяли цьому процесу через організацію туризму.

В історіографії проблеми відзначимо фундаментальні дослідження з історії профспілок, в яких розглядається загальний аспект їхньої міжнародної діяльності [1], а також праці з історії та теорії організації туризму [2].

Метою даної статті стало визначення основних форм і напрямів профспілкової роботи з організації міжнародного туризму в добу «відлиги».

Міжнародна ситуація означеного періоду характеризується наступними факторами:

- перемога над гітлерівською Німеччиною і мілітаристською Японією, вирішальну роль в якій зіграв Радянський Союз;
- крах колоніальної системи і здобуття країнами Азії та Африки незалежності;
- утворення світової системи соціалізму і формування біполярного світу.

Роль СРСР, як лідера країн соціалістичної співдружності, вимагала постійної роботи із вдосконалення методів проведення зовнішньої і внутрішньої політики. Це питання стало особливо нагальним в добу «відлиги», яка вимагала певної лібералізації, і жорсткий сталінський варіант моделі суспільства поступився більш гнучкому варіанту цієї ж моделі. Одним із проявів такої лібералізації стала активі-

зростання, що говорить про рівень уваги до неї з боку розробників. Це, звичайно, мало на меті переконати громадян у серйозності змін та підходів до роботи профспілкових структур, які були привнесені «відлигою». Виграшним для упорядників Положення 1963 р. виглядає також і якісний аналіз змістових одиниць. Вони значно масштабніші за формулюванням та значно глибші за внутрішнім змістом.

Звичайно ж, таке формулювання змістової одиниці, як «участь у розробці адміністрацією тарифно-кваліфікаційних довідників» (звернімо увагу на те, що розробляє їх все ж таки адміністрація), значно поступається змістовим одиницям нового Положення, які передбачають необхідність серйозних структурних змін. Зокрема, таких, як підвищення ефективності заробітної плати, її вплив на основні економічні показники виробництва тощо. Водночас, наголосимо на тому, що тут йдеться не про реальний, а про потенційний вплив «вивчення досвіду», як функції комісії із заробітної платні та нормування праці на зазначені процеси. Проблема перетворення потенційних можливостей профспілок на реальні є окремою проблемою, що потребує окремого дослідження, тому тут ми її опускаємо.

Якщо ж не брати її до уваги, то за абсолютно зовнішніми параметрами функція вивчення досвіду нового Положення виглядає ледь не революційною. Важко сказати, чи вірили в це його укладачі. Однак, беззаперечним залишається факт, що такі формулювання, звичайно ж, були на користь основній політичній силі, яка оголосила себе керівною та спрямовуючою силою всього суспільства.

У цьому ж ракурсі також слід розглядати ще одну змістову одиницю Положення 1952 р.: участь комісії у складанні проекту нового колективного договору, яку упорядники в 1963 р. перенесли до функції участі. І хоч тут не простежується зростання чисельності змістових одиниць, її вагомість підвищується за рахунок зміни змісту. Завданням комісії із заробітної плати та нормування праці було «залучення робітників і службовців до підготовки проекту колективного договору в розділі «Оплата праці і норми виробітку». Вона була значно розширена не за рахунок кількості змістових одиниць, а за рахунок їх смислового навантаження. Нове Положення повністю змінює завдання комісії: з «участі у складанні» на залучення трудівників до підготовки колективного договору. Ця незначна зміна ллє воду на млин прибічників «відлиги» хоча б тим, що повністю відповідає її методології, у сутність якої закладено перенесення центру ваги від лідера-творця до народу-творця. У нашому випадку профспілкова структура в 1963 р. взяла на себе завдання залучити трудівників до розробки колективного договору. Тобто, у широкому значенні залучала їх до процесу творення.

Логічним продовженням сказаного постає функція аналізу (спільного з адміністрацією) рівня виконання норм виробітку. Ця фун-

РЕЗЮМЕ

В статье показаны результаты разработок ученых Донецкого национального университета по выполнению проекта Министерства образования и науки Украины „Подготовка и усовершенствование методологического и информационного обеспечения преподавания актуальных вопросов евроатлантической интеграции Украины в общеобразовательной школе”, в контексте общегосударственных организационно-аналитических и научно-методических мероприятий Целевого Плана Украина – НАТО на 2008 год.

SUMMARY

The paper summarizes the results of the work carried out by the scientists from Donetsk National University while executing the project of the Ministry of Education and Science of Ukraine “Preparation and improvement of the methodological and informational support for teaching the burning issues of Ukraine’s Euro-Atlantic integration at the secondary school” within the context of all-Ukrainian organizational, analytical, scientific and methodological measures of the Target Plan Ukraine – NATO in 2008.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Указ Президента України «Питання Воєнної доктрини України» / Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 17.
2. Про схвалення Концепції Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2007 р. N 960-р. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>.
3. Державна цільова програма інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008-2011 роки. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. – Режим доступу: <http://www.km.gov.ua>.
4. Декларація саміту НАТО в Страсбурзі / Ювілейний саміт НАТО 3-4 квітня 2009. Офіційний сайт Місії України при Організації Північно-Атлантичного Договору. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/missionnato>.
5. Penketh A., Dejevsky M. NATO should stop expanding, says UK think tank// The Independent /Thursday, 18 September 2008.

кція, крім названої змістової одиниці, передбачає аналіз заробітків і службовців (щодо всієї структури підприємства і професій), виявлення причин неправильного співвідношення в заробітній платні, розробляє заходи з їх усунення. Ця функція в Положенні 1952 р. знайшла своє відображення в пункті 4, підпункту «в» і в новому Положенні суттєвих змін не зазнала. Однак, у ньому наводиться повний перелік підрозділів, у яких здійснюється аналіз норм виробітку: цехи, відділи, дільниці, а також професії. Знову ж таки, нове Положення вирізняється масштабністю потенційної діяльності, що засвідчує значущість масової громадської організації у справі управління виробництвом.

Досить цікаво трактується у новому Положенні функція контролю за діяльністю майстрів, яка в попередньому Положенні була відсутня. Вона передбачала, що ці комісії профспілкових комітетів повинні «добиватися від майстрів, технологів покращання виробничого інструктажу і проведення інших заходів із надання допомоги робітникам, що не виконують норму виробітку». При аналізі наведеної змістової одиниці звертають на себе увагу, принаймні, дві обставини.

По-перше, у терміні «добиватися» простежуються ненав’язливі, але досить рішучі вимоги контролю (саме з ними асоціюється термін «добиватися») цієї структури профспілкових комітетів над виробничими майстрами та технологами, які були чи не найчисельнішою ланкою управлінців на виробництві. Видається, що саме в такий спосіб укладачі Положення відреагували спочатку на Постанову Пленуму ЦК КПРС «Про підвищення ролі профспілок у господарському будівництві» (16-17 грудня 1957 р.). У ній, зокрема, констатується, що профспілки відіграють величезну роль у справі залучення робітників до управління виробництвом, через які робітничий клас здійснює «свій контроль за діяльністю господарських керівників, що управляють виробництвом на основі принципу єдиноначальності» [6, с. 217-218]. Загалом у Програмі КПРС буде записано: «Партія буде сприяти тому, щоб профспілки посилювали свою діяльність з керівництва господарством... і контролю за виробництвом...» [7, с. 278].

По-друге, Положення, прийняте ВЦРПС у 1962 р., висувало завдання контролювати виконання виробничих норм рядовими трудівниками, хоча цей контроль і був завуальований обтічним «надання допомоги». Але, у будь-якому разі, і в першому, і у другому випадках йдеться про латентну функцію профспілок, не прописану в жодному з Положень про комісію із заробітної платні і нормування праці. Йдеться про один з епізодів використання правлячою партією наймасовішої громадської організації в системі тотального контролю над суспільством, про що нам уже доводилося писати [8, с. 235].

Функція надання допомоги адміністрації в новому Положенні була скорочена з 3 до 2 змістових одиниць. Питання технічного навчання,

підвищення кваліфікації робітників, узагальнення досвіду цієї роботи взагалі були зняті із завдань комісії. Якщо говорити точніше, їх було перенесено до повноважень іншої комісії профспілкових комітетів – з виробничо-масової роботи. Зате до їх компетенції було віднесено нові змістові одиниці, яких взагалі не було у попередника. Це, зокрема, допомога адміністрації у проведенні фотографій робочого дня та хронометражних спостережень. У межах цієї функції комісії із заробітної плати та нормування праці ставилося в обов'язок залучення робітників до виявлення причин втрат робочого часу шляхом організації масових самофотографій робочого дня і здійснення заходів із ліквідації цих втрат.

Причини цієї зміни криються в тому, що нововведення більше відповідало методології розбудови комуністичного суспільства, виголошеній Програмою КПРС. Припускаємо, що укладачі нового Положення намагалися штучно роздмухати полум'я ідеї зростання самосвідомості трудівників, сформульованої в моральному кодексі будівника комунізму, та й у самому визначенні комунізму. «Комунізм являє собою, – зазначалось у Програмі КПРС, – вищу форму організації суспільного життя. Всі виробничі осередки, усі самоврядні асоціації будуть гармонійно об'єднані в загальному, планомірно організованому господарстві, у єдиному ритмі суспільної праці» [9, с.127]. Тому, очевидно, ВЦРПС, услід за Програмою КПРС, яка виголосила поспішний план розбудови комунізму, внесла у профспілкове Положення такі змістові одиниці, які б його певною мірою виправдовували.

Звичайно, ми далекі від думки, що, внісши до Нового положення профспілкових комітетів, скажімо, таку змістову одиницю, як залучення робітників до виявлення причин втрат робочого часу, ВЦРПС переконала останніх у готовності до того, щоб вони негайно приступили до будівництва комуністичного завтра. Зрозуміло, що на це працювала вся гігантська пропагандистська машина правлячої партії. Комісія профспілкових комітетів із заробітної плати та нормування праці була в ній одним, на перший погляд, навіть непомітним гвинтиком.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвячена аналізу положень о комиссиях по заработной плате. На основании сравнительного анализа автор делает попытку проследить расширение прав профсоюзов во время «оттепели», освещая при этом латентную сторону поднятой проблемы.

Исследователь делает вывод, что вся метаморфоза деятельности профессиональных союзов в этой сфере была осуществлена с целью маскировки сути поствоенного тоталитаризма и не могла осуществить реальное влияние на положение дел в сфере распределения материальных благ.

всім категоріям населення України, а не обмежуватися відомостями, оцінити значення яких під силу тільки експертам ВПК або політикам.

7. Толерантність до минулого. Як ми зазначали у попередніх розділах, сильний бренд ніколи не будується за рахунок приниження конкурентів. Саме тому для України й для всього пострадянського простору в цілому, коли мова йде про НАТО, необхідним стає поява принципово іншого ставлення до минулого, а саме, припинення трактування СРСР і його зовнішньої політики (у тому числі й відносин до Альянсу) як «темної», «агресивної», «категорично невірної». Замість цього необхідно підкреслювати закономірність історичного розвитку, природність еволюції соціальної системи й становлення демократії, а також наголошувати на змінах, що відбулися на території колишнього СРСР, в усьому світі, усередині Альянсу та у його стратегії. Цей простий крок дозволить послабити агресивну реакцію, особливо з боку старшого покоління українців, викликану необережними глузуваннями над їхнім історичним минулим.

8. Оновлення цільової аудиторії – включення до її числа дітей і молоді. Працювати з цією категорією населення набагато простіше, ніж з будь-якою іншою не тільки тому, що молоді люди найчастіше є прихильниками всього нового, але ще й тому, що вони не піддавалися впливу стереотипів, описаних у даній роботі, а також впливу жодних політичних сил. Цей сегмент найбільш сприйнятливий до простої логічної аргументації й не має потреби в спеціальних прийомах з подолання стереотипного сприйняття.

Всі перераховані вище методи покращення інформаційної діяльності Північноатлантичного альянсу в українському суспільстві відкривають нові можливості у проведенні ефективної політики інформування населення, а також дозволяють сподіватися на швидке досягнення позитивного результату – створення сильного бренду НАТО в Україні.

Таким чином, ідея безпеки має бути візитною карткою Альянсу в Україні. Ця ідея одночасно є і брендом, і мрією, і рішенням, тобто шляхом до мрії, створюючи унікальність та конкурентну перевагу. Особливої уваги під час проведення інформаційних кампаній потребують такі цільові групи: ті, хто впливають на формування громадської думки (журналісти, вчителі і педагоги, працівники культури, медики, священнослужителі та інші професійні групи); молодь; пенсіонери (саме ця категорія є найбільш активними та дисциплінованими учасниками виборів, референдумів тощо). До розробки програм інформування доцільно залучати фахівців з реклами та PR-технологій, що забезпечить професійний рівень програм і майбутню ефективність їх виконання. Так само до розробки програм на якомого ранніх стадіях доцільно залучати їх майбутніх виконавців.

відно, саме вони і мають доноситися для кожної з груп, наприклад, стандарти освіти для студентів, стандарти військової служби до військових, стандарти роботи органів влади тощо.

Однак, не варто прямо «продавати НАТО», тобто переконувати людей погодитися у зв'язку з економічними перевагами вступу. Потрібно намагатися привити суспільству відчуття відповідальності за майбутній розвиток країни і життя наступних поколінь, найкращу альтернативу чому пропонує євроатлантична інтеграція.

В цьому ключі мають відбуватися дискусії із старшим поколінням, особливо налаштованим проти.

Загалом, щоб бути успішною, інформаційна кампанія щодо НАТО в Україні має бути надзвичайно м'якою та гнучкою. Однак, не варто в роботі з групами населення західної частини України наголошувати на зростанні незалежності від Росії, тоді як на сході говорити про нові стандарти якості життя та ведення бізнесу. Треба винайти об'єднуючу лінію поведінки, а не провокувати подальший поділ українського суспільства.

Отже, можливі дії з руйнування негативних стереотипів відносно Північноатлантичного альянсу та формуванню нового уявлення про НАТО можуть включати наступне:

1. Розробку належної стратегії позиціонування НАТО як бранда, виявлення його унікальності як «товару».

2. Обрання універсальних цінностей, що могли б підкреслити унікальність

НАТО, що мали б великий попит у суспільстві, і сприяли б об'єднанню українців.

3. Зміну акцентів в інформаційній політиці – надання населенню України можливості повноцінного порівняння ефективності діяльності Альянсу й інших, аналогічних йому по функціях об'єднань (Система колективної безпеки СНД та ін.). Тільки відчуття свідомості власного вибору на користь того чи іншого варіанту здатне встановити міцний емоційний зв'язок «бренд-суспільство».

4. «Розширення сфери діяльності НАТО», а саме надання більшої кількості інформації про наукову, дипломатичну, політичну діяльність Альянсу, а не тільки про оборонні її аспекти.

5. «Безпека, як прагнення». Посилення, не без залучення мас-медіа, в українському суспільстві значення самого поняття «безпека», а вже потім формування позитивного образу НАТО як основного її гаранта. Як ми зазначали у попередніх розділах цієї роботи, успішний бренд спочатку створює прагнення, мрію у суспільстві, а потім її реалізує.

6. «Таргетинг» та адаптацію інформації. Рациональна аргументація переваги членства в НАТО повинна бути доступною і зрозумілою

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of directions about the commissions for wages. On the basis of the comparative analysis, the author makes an attempt to retrace the process of expansion rights of Trade Unions' rights in the period of the "thaw", elucidating at this time the latent side of this problem.

The researcher makes conclusion that all metamorphosis activity of Trade Unions in this sphere was made in order to disguise the essence of the postwar totalitarianism and could not substantially influence the situation in the sphere of material benefits distribution.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Положение о комиссии заработной платы фабричного, заводского, местного (цехового) комитета. Утверждено Президиумом ВЦРПС 14 марта 1952 г. // Сборник положений о комиссиях ФЗМК. – М.: Профиздат, 1955. – С. 3-5.
2. Положение о комиссии заработной платы и нормирования труда фабричного, заводского, местного (цехового) комитета профсоюза // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1963. – С. 134-137.
3. Політична історія України. ХХ століття: у шести томах / [Гол.ред кол. І.Ф.Курас]. – Л.: Генеза, 2002-2003. – Т. 6.: Від тоталітаризму до демократії (1945-2002). – 696 с.
4. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України [Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Ресніт]. – К., 2002. – 732 с.
5. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія / Володимир Цвих. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2002. – 376 с.
6. О работе профессиональных союзов СССР. Постановление Пленума ЦК КПСС. 16-17 декабря 1957 г. – С.81-185.
7. Програма Коммунистической партии Советского Союза // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898 – 1986). – 9-е изд., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1983-1989. – Т.9. 1956-1960. – 1986. – С. 215-228 (Далі: Програма КПРС).
8. Докашенко В. Профспілки у системі тотального контролю (середина 50-х – середина 60-х рр. / Віктор Докашенко // Наукові записки з української історії. Збірник наукових праць. – 2005. – Випуск 17. – Переяслав-Хмельницький. – С.231-237.
9. Програма КПРС.

**МІСЦЕВЕ СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ,
ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО
РОБІТНИЦТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
ХХ СТ.**

Автор, використовуючи як вже відомі, так і маловідомі матеріали, розглядає питання, пов'язане з формуванням промислового робітництва російських губерній Півдня України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. із місцевого селянства, як одного із його найголовніших джерел. Наводяться дані, які демонструють, яким чином відбувався процес пролетаризації місцевого селянства, аналізуються характерні особливості його закріплення на найближчих підприємствах.

Вивчаючи питання, пов'язані із соціальною історією промислового робітництва Донецького краю, неможливо не поставити проблему джерел його формування. В своїх працях за радянських часів цю проблему вивчали Нестеренко О.А., Сірий Ю.Й., Лось Ф.С., в умовах незалежності України ця проблема подальшої наукової розробки не знайшла, і багато питань, пов'язаних із соціально-економічними і демографічними аспектами так і залишилися, на наш погляд, не до кінця розглянутими.

Практична значимість цього матеріалу полягає в тому, що він може бути використаний при підготовці лекцій і спеціальних курсів для студентів вищих навчальних закладів, написанні посібників та підручників, краєзнавчій роботі в загальноосвітніх школах.

Для Донбасу, як і для інших промислових районів Півдня України, великого значення набувало питання, чи буде джерелом формування і поповнення кадрів робітників місцеве населення. Саме цим, в значній мірі, визначалася залежність робітників від підприємств у житловому питанні і, навіть, в економічних відносинах обумовлювалося формування національних кадрів промислового робітництва.

Дослідники історії пролетаріату на Україні, як правило, пов'язують питання про місцеве населення як джерело формування кадрів робітників з їх національним походженням. На жаль, деякі автори зміщують поняття «український» і «місцевий», що перешкоджає вивченню цього питання. Так, А.О.Нестеренко пише: «З розвитком капіталізму в Росії і на Україні кількість робітників-українців все більш зростала. Оновлення рядів промислового пролетаріату відбувалося в значній мірі за рахунок місцевого, тобто українського населення» [1, с. 158]. Далі наводяться приклади відходу на заробітки до підприємств і шахт Донбасу населення Бахмутського і Слов'яносербського повітів.

Особливості української політики, зокрема, постійні кризи влади, змушують робити інформаційну кампанію автономною від державного впливу. Найкращим кроком у цьому напрямку є формування громадського координаційного центру, який зможе повноцінно координувати зусилля держави, фондів та громадських організацій. Керівництво центру має включати в себе представників всіх середовищ, дотичних до проблематики НАТО, однак, головну позицію має займати громадський лідер, послідовний євроатлантист.

Маючи під собою громадську основу з одного боку, та інструменти впливу на державну політику інформування з іншого, центр зможе здійснювати ефективний розподіл обов'язків за регіонами та цільовими групами. Саме існування подібних центрів допомогло розв'язати проблеми недостатньої підтримки НАТО в Словаччині, Польщі, Литві, Болгарії тощо, чий досвід особливо актуальні для України.

Однак, сама по собі діяльність центру не буде ефективною без інформаційної стратегії. Вона має включати такі етапи: зацікавлення, втягнення в дискусію, просвітницька та інформаційна кампанія. Однією з основних перешкод, які має подолати інформаційна кампанія, є небажання великої кількості громадян, зокрема сходу та півдня України, брати участь у заходах. З цією метою мають бути проведені підготовчі кроки: обговорення важливих для суспільства питань без прив'язки до НАТО.

Ними, наприклад, можуть бути стан української армії та шляхи її ефективних реформ, загрози національній безпеці, стандарти життя різних соціальних верств тощо. Будучи неполітичними по суті, ці питання привертатимуть увагу громадян. Наступний крок – це проведення дискусій щодо альтернатив вирішення існуючих проблем. Важливо показати суспільству, що противники вступу до НАТО не пропонують жодних рішень у випадку відмови від цього.

Водночас, дискусія надасть легітимності інформаційній кампанії, яка не буде сприйматися як одностороння пропаганда з боку держави. Після широких дискусій суспільство буде більшою мірою налаштоване на отримання додаткової інформації, що створить сприятливі можливості для проведення просвітницької кампанії.

Для успішної реалізації інформаційної стратегії потрібний набір інформаційних повідомлень та аргументів для конкретних цільових груп (ця технологія так званих «таргет-груп» є дуже поширеною у сучасному маркетингу). Зокрема, для студентів, працівників різних професій, пенсіонерів тощо. Всі повідомлення мають відштовхуватися від спільної основи, як, наприклад, стандарти для вступу до НАТО.

Важливо наголосити, що процес вступу зобов'язує Україну досягнути конкретних стандартів якості у всіх суспільних сферах. Відпо-

ство не реалізує можливість діяти по-новому, рухатися згодом в ногу. Зовсім інша ситуація складається, якщо без звертання до минулого досвіду, оперуючи лише сучасними фактами, ми переконуємося, що старі радянські уявлення про НАТО як про потенційного ворога не мають нічого спільного з дійсністю, і охоче приймаємо нові трактування діяльності Північноатлантичного Альянсу. Тоді новій інформації не потрібно проламуватися через психологічний захист: актуальні відомості звичайним чином включаються в ієрархію установок людини, корегуючи всю систему, і вже ця змінена система буде управляти подальшими вчинками, забезпечуючи принципово інший, вільний від стереотипів світогляд. Саме тому брендингова стратегія НАТО має починатися з усвідомлення стереотипів суспільства та аналізу засобів їх можливого подолання. Необхідно намагатися створити якщо і не дружнє, то хоча б нейтральне інформаційне середовище, у якому новий бренд НАТО розвиватиметься і набуватиме певної ваги.

Говорячи про конкретні методики подолання стереотипів, слід зазначити, що найбільш широко вони застосовуються в рекламі, звідки згодом ці прийоми були запозичені для застосування в політиці. Необхідно вказати також, що більшість даних психологічних методик використовувалося і в радянській пропаганді для створення стереотипів, перебороти які, власне, і є першим кроком у брендингу НАТО.

Отже, маючи необхідну для корекції стереотипів інформацією, можна переходити до розробки методів впливу на вкорінені в суспільстві образи. Так, відомо, що навіть негативний стереотип (а в нашому випадку ми маємо справу саме з таким) можна підсилити у вигідну для нас сторону за допомогою прийому, який умовно називається «звинувачення узагальнення». Цей прийом полягає в наступному: «Якщо вважати, що наміри цього об'єднання держав агресивні (під об'єднанням держав мається на увазі організація Північноатлантичного договору, проти членства в якій цільова аудиторія виступає категорично), то так точно агресивні й наміри іншого об'єднання (того, яке аудиторія вважає кращим)...»

Можна також руйнувати одні стереотипи за допомогою впливу на інші: ненав'язливо запропонувати цільовій аудиторії звернутися до досвіду інших держав, що є членами НАТО, які традиційно асоціюються у свідомості українських громадян із благополуччям і безпекою. При цьому, увага аудиторії акцентується на тому, що частина проблем цих держав вирішилась саме завдяки Альянсу.

Як вже неодноразово згадувалось у цій роботі, більшість ідей з подолання стереотипів належить бізнесу й рекламі. Однак, політична діяльність міжнародних організацій найчастіше має досить подібне середовище, що робить можливим адаптацію рекламної методики для вирішення політичних проблем створення бренду НАТО.

Йдеться про місцевих українських робітників, а наводяться приклади місцевих робітників зовсім в іншому сенсі слова.

Якщо говорити про пролетаріат України в цілому, то, на наш погляд, особливої різниці в цих термінах немає, оскільки важливо з'ясувати, чи був робітник українцем. Для районів Горлівки, Юзівки і Макіївки, що входили до різних губерній, в однаковій мірі були місцевими вихідці і з Бахмутського та Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії, і з Таганрогського округу області війська Донського. Для Катеринослава або Миколаїва, в однаковій мірі не були місцевими вихідці з Подільської, Київської, Орловської або з іншої губернії.

Таким чином, формування кадрів промислових робітників за рахунок місцевих джерел вело ще й до деяких особливостей як гірників і металістів, так, й інших робітників. Мається на увазі те, що якщо це були мешканці того ж населеного пункту, в якому знаходилося підприємство, або жителі оточуючих його сіл, то вони, як правило, були забезпечені житлом. Це допомагало їм вистояти в роки криз або в період локаутів, коли робітники, втративши роботу, як правило, втрачали і дах над головою. Тим часом, саме важкі житлові умови на Донбасі часто заважали місцевим робітникам міцно осісти на одному місці. Проживання сім'ї у районі заводу або шахти полегшувало умови життя, та й настрої членів сім'ї і самого робітника. У разі його смерті або каліцтва, сім'я могла розраховувати на якусь допомогу родичів, що проживали поруч. Якщо малоземельному або однокінному селянину з віддаленої від Півдня України губернії було важко відірватися від господарства та сім'ї і податися на тривалі заробітки, то місцевому мешканцю це було набагато простіше зробити.

Правда, це затягувало його повний відрив від власного господарства. Але, переконавшись в тому, що хазяїном йому не стати, він легше продавав свій клапчик землі і ставав промисловим робочим у бувальному розумінні слова. Прив'язаність місцевого робітництва до власного шматка землі або до хатини заважала ще й тому, що це утруднювало їх перехід з одного підприємства до іншого, крім того, вони легше за інших погоджувалися на зниження заробітної платні. Тому, всі ці обставини теж позначилися на процесі формування і розвитку промислового робітництва у досліджувані нами роки.

Таким чином, для вивчення всіх аспектів складу робочих промислового Півдня України потрібно з'ясувати якою мірою корінне населення (у вузькому сенсі слова) було джерелом поповнення його рядів.

По-перше, нам треба визначитися, кого вважати не місцевим робітником, а кого місцевим. У дореволюційних земських чиновників, статистиків і економістів не було єдиного критерію з цього приводу.

Одні мали на увазі під місцевими тільки жителів даного населеного пункту, інші – повіту, треті – губернії. З цим зіткнувся і А.В. Погожев у своїй праці «Облік чисельності і склад робочих в Росії» [2, с. 92].

З цієї точки зору найбільш доцільно було б вважати місцевими робітниками тих, хто має походження з того ж населеного пункту, в якому працював. До місцевих також слід було б віднести і тих робітників, які могли б протягом вихідного дня доїхати додому і повернутися назад на роботу. Залежно від транспортних можливостей ця відстань, мабуть, не перевищувала 40-50 верст. На жаль, ні джерела, ні вивчена нами література не дають можливості провести таке ретельне дослідження і дати однозначну відповідь. Тому під місцевими робітниками ми будемо мати на увазі тільки вихідців з тієї губернії, на території якої знаходилося підприємство. Разом з тим, по можливості, будемо намагатися з'ясувати, якою мірою джерелом поповнення рядів робітників гірничопромислових підприємств Півдня України було населення саме в цьому сенсі слова..

Через неузгодженість у розумінні термінів «прийшлий» і «місцевий» джерела, в яких йде мова про таких робочих, важко порівняти. У відомостях Статистичного бюро Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (табл. 1) за 1900 р. шахтарі розподілені по губерніях, з яких вони вийшли. Згідно з цими даними з Катеринославської губернії вийшло 11,5%, а з Донської області – 4,8% всіх шахтарів Донбасу. З матеріалів урядової анкети за 1902 р. на вугільних копальнях (з числом робочих тисяча і більше осіб) вихідці з Катеринославської губернії склали 19,5%, а вихідці з Обл. війська Донського – 12,7% [4, с. 98]. Різниця в показниках за 1900–1902 рр. дуже велика, навіть з урахуванням того, що в кризові роки з шахт пішли, перш за все, «прийшлий» (не місцеві) робочі. Якщо ж узяти до уваги, що на дрібних шахтах питома вага місцевих робочих була значно більшою, ніж на великих, то все одно доведеться визнати, що відсоток місцевих робочих серед всіх шахтарів Донбасу був доволі високий.

Виходячи із цифр анкети 1902 р. викликають великий сумнів дані про відсоток місцевих робочих на металургійних заводах. Згідно анкетних даних місцевих робітників було: на Катеринославському трубопрокатному заводі 16,6%, а на шести металургійних заводах на теренах самої Катеринославської губернії – 9,8%, на Таганрозькому металургійному заводі – 20,5%, на Сулінському – 9,2%, на Миколаївському суднобудівельному, механічному і ливарному заводі – 44,9% [4, с. 99]. Виходить, що, за винятком Таганрозького і Миколаївських заводів, на всіх інших питома вага місцевих робочих була нижча, ніж на шахтах. Насправді, справа тут, мабуть, в іншому. Коли на заводах заповнювалася анкета, то під місцевими розуміли лише тих робітників, які були жителями населеного пункту, на території якого зна-

Північноатлантичного договору проведення в Україні необхідних реформ та модернізацію концепції інформаційної політики НАТО.

Можливі позитивні наслідки: зростання підтримки громадською думкою вступу України в НАТО за умов дотримання послідовності дій у сфері інформування громадськості та відсутності елементів політичного примусу; зниження фінансових витрат НАТО на проведення інформаційних кампаній.

Можливі негативні наслідки: охолодження інтересу до НАТО з боку правлячої еліти України, однак, за умов дотримання помірності та послідовності у реалізації вищезазначеного підходу, цей ризик зведено до мінімуму.

Слід зазначити, що синтезований підхід, на нашу думку, є пріоритетним, адже він дозволяє одночасно займатися кількома аспектами проблеми, що робить мінімальним ризик негативної зворотної реакції, однак, варто розуміти, що він не є всеохоплюючим. Навіть забезпечивши ефективність виконання всіх дій, передбачених синтезованим підходом, можна лише істотно покращити ситуацію із громадською думкою щодо НАТО в Україні, проте неможливо гарантувати однакості підтримку населенням держави ідей Євroatлантичної інтеграції.

Огляд досвіду інформаційних кампаній стосовно європейської та євroatлантичної інтеграції свідчить про наступне. Ключовою умовою успішності зазначених кампаній є наявність стійкого консенсусу політичних еліт навколо визначеного курсу інтеграції, що забезпечує, відповідно, стійкість і послідовність державної політики інтеграції та її інформаційного супроводу. Розробці державних програм інформування мають передувати широкі соціологічні дослідження (як загальнонаціональні, так і дослідження цільових груп) з метою з'ясування ставлення громадян до курсу інтеграції, рівня їх проінформованості та запиту на інформацію.

Переборювати стереотипи й звичні способи рішення проблем досить непросто. Адже вони не дарма стали звичкою – багато років вони були правдоподібними, старанно закріплювалися у свідомості суспільства, у них вірили, і раптом вони стають перешкодою. Так, нове розуміння діяльності НАТО вступає в серйозне протиріччя з усім попереднім досвідом людей, що проживали в СРСР в умовах «холодної війни», і підриває їх стале уявлення про світ. У свідомості індивіда виникає внутрішній конфлікт, що провокує включення механізму психологічного захисту, що призводить до того, що інформація, яка травмує усталене світосприйняття, буде перероблена так, що людина знайде собі виправдання. Якщо ж раціональне спростування стереотипів не приспіло вчасно, то людина просто все «викине з голови» – намагатиметься забути. Так чи інакше, відбудеться відторгнення – суспіль-

мають суттєві підстави стверджувати, що призупинення політики розширення – у стратегічних інтересах НАТО» [5]. Однак, можливість гальмування розширення – не привід облишити всі євроатлантичні спрямування Української сторони. Це – додатковий час для розробки нової, прогресивної стратегії просування НАТО на власній території, час для обмірковування повноцінної бренд-політики.

Розглядаючи можливості політичної поведінки НАТО, що могли б допомогти у розв’язанні поточної складної ситуації, варто зупинитися на можливих сценаріях:

1. Стратегія очікування або тимчасове згорання програм взаємодії Альянсу з Україною.

Можливі позитивні наслідки: зниження політичного тиску на населення України, надання громадськості України часу на роздуми щодо зовнішньополітичних пріоритетів власної держави, усунення підстав для політичних спекуляцій на Президентських виборах 2009 року.

Можливі негативні наслідки: втрата демократичних надбань, які здобула Україна за останні п’ять років, послаблення зовнішньополітичної автономії України та початок реінтеграції її в інформаційний простір Росії.

2. Зміна формату політичних відносин, що передбачає надання допомоги у проведенні необхідних реформ, однак, тимчасово припиняє будь-які переговори щодо членства.

Можливі позитивні наслідки: покращення іміджу НАТО в очах української громадськості, котра відчуватиме на собі результати реформування; зниження політичного тиску на населення з боку влади та опозиційних політичних партій, адже питання про членство в НАТО поки що не буде обговорюватися.

Можливі негативні наслідки: зниження мотивації щодо реформування внаслідок того, що втрачається кінцева мета реформ, якою до сьогодні було членство в Альянсі; ще більше зниження рейтингу існуючої влади, який досі тримався на очікуванні частки населення якнайшвидшого приєднання до НАТО.

3. Зміна концепції інформаційної політики та запровадження системи контролю за реалізацією інформаційних програм/

Можливі позитивні наслідки: покращення обізнаності населення України про діяльність Північноатлантичного альянсу, ефективний контроль за розподіленням коштів, виділених на проведення інформаційної кампанії.

Можливі негативні наслідки: зменшення кількості бажаючих брати участь у проведенні інформаційних кампаній НАТО з боку України.

4. Синтезований підхід, що поєднує помірне уповільнення темпів політичного просування України до НАТО, підтримку Організацією

ходився завод. Якщо ж врахувати всіх вихідців з губернії, на території якої розміщувався завод, то їх частка тоді помітно збільшиться. Так, за даними паспортних книг Миколаївського заводу, на які посилається Ю.Й.Сірий, на 2694 робочих, яких було прийнято в 1900 р. на підприємство, 113 осіб (4,2%) були мешканцями Миколаїва, 1350 – мешканцями решти Херсонської губернії, а всього місцевих жителів було 1463 чол., або 54,3% [4, с. 99].

Таблиця 1.

Розподіл шахтарів Донбасу за місцем їх прописки за даними на 1900 р.

| Назва губернії | Число робочих, зайнятих видобутком вугілля | % |
|---------------------------|--|------|
| Воронезька | 3900 | 6,9 |
| Інші губернії | 1955 | 3,3 |
| Казанська | 506 | 0,9 |
| Калузька | 2074 | 3,6 |
| Катеринославська | 6543 | 11,5 |
| Київська | 391 | 0,7 |
| Курська | 7216 | 12,9 |
| Могильовська | 2668 | 4,7 |
| Ніжегородська | 328 | 0,6 |
| Область війська Донського | 2726 | 4,8 |
| Орловська | 10410 | 18,3 |
| Пензенська | 319 | 0,6 |
| Полтавська | 534 | 0,9 |
| Рязанська | 1598 | 2,8 |
| Симбірська | 349 | 0,6 |
| Смоленська | 2050 | 3,6 |
| Тамбовська | 3778 | 4,9 |
| Тулська | 3353 | 5,9 |
| Харківська | 5819 | 10,2 |
| Чернігівська | 1372 | 2,4 |

Якими б неповними не були офіційні відомості про кількість місцевих робочих на шахтах і заводах Півдня, очевидним є те, що до початку ХХ ст. їх питома вага була значною: близько 16% у вугільній промисловості і до 20% (а в деяких випадках і більше) на металургійних заводах. Необхідно відзначити, що на підприємствах, розміщених у містах, місцевих робочих було більше, ніж на сільських. Грунтуючись на даних про більшість підприємств Росії початку ХХ сторіччя, А.В.Погожев дійшов висновку: чим крупніше підприємство, тим більше на ньому працює «прийшлих» робочих [2, с. 96]. Це буде вірно, якщо вести розмову загалом про великі підприємства. Але на однорідних підприємствах питома вага місцевих робітників була більшою в містах, ніж в сільській місцевості. Якщо ж використову-

вати матеріали, які були у розпорядженні А.В.Погожева, то виявиться, що в 1902 р. частка місцевих робітників на підприємствах в містах і поза ними істотно відрізнялися.

За тими ж даними на деяких міських підприємствах відсоток місцевих робочих був ще вищий. Так, в Головних майстернях Владикавказької залізниці в Ростові, з трьох тисяч робітників місцевими були 1823, тобто 60,8%, на двох тютюнових фабриках в Ростові з 2683 осіб місцевими були 1795, або 66,9%.

До числа місцевих робітників входили як селяни, так і міщани – жителі Катеринослава, Миколаїва, Таганрога, Горлівки, Луганська, Маріуполя, Олександрівськ-Грушевська, Херсона, Одеси та інших міст України. Джерелом формування робочих були й донські козаки.

Як вже відзначалося, ми не маємо в своєму розпорядженні тих статистичних відомостей, які дозволили б нам точно визначити частку місцевого населення в загальній кількості шахтарів і металістів Півдня України. Але ряд цілком прийнятних відомостей все ж таки дає уявлення з цього питання. У «всеподданнейшем» звіті катеринославського губернатора про стан у губернії за 1900 р. наголошується, що «в багатьох селянських товариствах наділ землі на чоловічу душу скоротився до кінця ХІХ в. до однієї десятини, а то і менше». Орендувати землю у поміщиків такі селяни не можуть, орендна платня така висока, що вести господарство немає сенсу. Тому, селяни східних повітів, тобто розташованих на території Донбасу, знаходять застосування своїй праці на промислових підприємствах. Добробут таких селян не залежить від гарного або поганого врожаю [4, с. 100]. Іншими словами, такі селяни землеробством практично не займаються, оскільки своєї землі у них немає, а чужу вони орендувати не можуть, тому і шлях в промислові робітники для них абсолютно неминучий.

Ці загальні відомості губернатора і висновки на їх основі можна конкретизувати. Так, у 1911 р. в Слов'яносербському повіті (без м. Луганська) 11,5% місцевих селянських господарств були без надільними, або безземельними; 13,6 господарств мали менш, ніж по одній десятині землі; 25,5 – не більше трьох десятин [5, с. 531]. За тими ж відомостями приблизно 6% сільського населення округу (близько 11300 чол.) працювало на заводах і копальнях.

Не менш цікаві відомості по іншому повіту на території Донбасу – Бахмутському. Саме у березні 1910 р. відбувся Х з'їзд земських лікарів і представників земських установ Катеринославської губернії. Лікарі Б.О.Уманський і М.М.Коношинський зробили на ньому ґрунтовну доповідь про стан земської медицини у Бахмутському повіті. Вони підкреслили, що дані, які приводяться в їх доповіді, є точними. Згідно з цими даними, що відносилися до 1907 р., три чверті населення Бахмутського повіту майже виключно займається сільським господар-

Ще один не менш важливий фактор, який сприяє підвищенню в Україні кількості байдужих, або навіть негативно налаштованих проти НАТО громадян, – це світова фінансова криза та спричинена нею хвиля спаду економічної активності. В умовах коливань валютних курсів, закриття багатьох українських підприємств, масових звільнень тощо одне лише повідомлення у новинах про намагання українських політиків здобути для України ПДЧ викликає негативну реакцію як щодо конкретного питання отримання Плану дій щодо членства, так і на адресу всього існуючого зовнішньополітичного курсу держави в цілому.

З усього переліченого вище можна зробити висновок, що майбутні дії по іміджевому позиціонуванню НАТО в Україні потребують системного підходу, який враховуватиме помилки минулих невдалих інформаційних кампаній Альянсу та нові фактори, що можуть впливати на формування громадської думки. Цей підхід, на відміну від простої інформаційної кампанії, має бути повноцінною стратегією створення та просування бранда. Виходячи з того, що Організація Північноатлантичного договору є зацікавленою не тільки в лояльності до неї української політичної еліти, але, у першу чергу, у покращенні суспільного ставлення до неї в Україні, приймаючи до уваги контекст проблеми негативної динаміки громадської думки щодо НАТО та критично оцінюючи попередній досвід роботи у цьому напрямку, можна дійти висновку, що політична та інформаційна стратегія просування НАТО в Україні потребує значних змін.

В Декларації ювілейного самміту НАТО в квітні 2009 року в черговий раз було зазначено, що стабільність та успішна політична й економічна реформа в Україні є важливими для євроатлантичної безпеки. Підтверджено домовленість, якої досягли в Бухаресті, що Україна стане членом НАТО. Без упередження щодо подальших рішень, які мають бути прийняті з питання ПДЧ, розробка щорічних національних програм допоможе Україні просуватися вперед у здійсненні реформ. Щорічний огляд цих програм надасть можливість продовження здійснення уважного моніторингу прогресу України у проведенні реформ, які пов'язані з прагненнями набути членства в НАТО [4]. Проте, відкритим залишилося питання щодо співвідношення оорічного цільового плану та Щорічної національної програми. Водночас, варто згадати, що зростає певний скептицизм серед країн-членів НАТО стосовно подальших відносин з Україною. Він зумовлений низкою об'єктивних чинників, серед яких нестабільність зовнішньополітичних пріоритетів України. Так, нещодавно представник Міжнародного інституту стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies) зазначив, що Захід розділений у поглядах щодо інтеграції нових членів до НАТО і зауважив: «європейці

хідно, перш за все, підвищувати інформованість, причому не просто стовно процесів євроатлантичної інтеграції, а й переваг членства у НАТО. Справді, ефект був би значно вищим, якби інформаційна присутність забезпечувалась на тільки у загальнонаціональних, але й регіональних мас-медіа та підкріплювалась відповідними заходами. Втім, складно інформувати про переваги членства у НАТО і робити це переконливо на сході та півдні за умов, коли навіть на загальнодержавному рівні з цього приводу тривають суперечки, і не всі політичні сили, що готові увійти до правлячої коаліції, підтримують ідею членства України у НАТО.

Звичайно, через нормативні акти можна зобов'язати чиновників всіх рівнів підтримувати у публічній діяльності ідеї євроатлантичної інтеграції, однак, щоб це спрацювало, в їх руки треба дати відповідні методичні матеріали, де чітко і зрозуміло пояснити, як треба інформувати громадськість, і які аргументи наводити. Якщо ж від регіональної влади вимагається проста підтримка певних заходів, то потрібна або ініціатива з центру, або гроші на відповідні заходи у регіональних бюджетах. Однак, навіть за наявності і того, й іншого край важливою є інформованість та обізнаність самих чиновників.

Друга мета державної програми – це підвищення рівня обізнаності молоді щодо євроатлантичної інтеграції України. Найбільш дієвою у цьому сенсі є введення відповідних програм у навчальних закладах. Зараз це вже частково реалізується як у вищих, так і в середніх навчальних закладах. З нового навчального року відповідні курси мають читатися в усіх основних навчальних закладах. Однак, ефект стане відчутним тільки через кілька років.

Стосовно завдання програми – «залучення громадян, громадських і політичних діячів України, представників НАТО та держав-членів НАТО до обговорення актуальних питань, напрямів, організаційних форм співробітництва України з НАТО» – ініціатива тут не може йти з регіонів. На регіональному рівні такі заходи можна тільки підтримувати.

Як можна побачити із вищенаведеного, з одного боку, частина провини у недостатній ефективності інформаційних кампаній НАТО в Україні знову ж таки покладається на урядовців, які, декларуючи проведення поступової кампанії по ознайомленню населення з діяльністю Північноатлантичного альянсу, в процесі вирішили опустити слово «поступова», намагаючись форсувати зближення з НАТО, але з іншого боку, сама Організація Північноатлантичного договору, санкціонувавши настільки нав'язливу рекламу себе на території держави із потенційно ворожим до неї ставленням, припустилась значної помилки.

Решта населення або поєднувала заняття сільським господарством з роботою на гірничих промислах, або жила виключно за рахунок роботи на заводах і копальнях. Останнє, перш за все, відноситься до шести волостей в центрі Донбасу, населення яких було погано забезпечено землею (табл. 2).

У цих волостях Бахмутського повіту в 1907 р. було 3376 дворів, в яких мешкало близько 11 тис. чоловік, які або зовсім не мали землі, або не могли жити за рахунок свого наділу. У доповіді також вказувалося, що, окрім названих шести, були й інші волості, які погано забезпечені землею. Наприклад, у Званівській волості (1640 дворів, 9348 чол.) на двір в середньому приходилося менше, ніж по три десятини землі. Очевидно, що двори були різної заможності, і безземельним нічого не залишалось, як йти або в найм, або, зокрема, на заводи і шахти.

Таблиця 2.

Характеристика малоземельних волостей Бахмутського повіту в 1907 р. [5, с. 249-250]

| Волость | Число дворів з наділом землі | | | |
|---------------|------------------------------|-------------|------------|------------------------------|
| | без землі | 0,25 наділу | 0,5 наділу | В середньому на двір чоловік |
| Верівська | 108 | 476 | 32 | 3,5 |
| Григорівська | 152 | 40 | 70 | 3,2 |
| Залізнянська | – | 29 | – | 3,8 |
| Камішевахська | 428 | 445 | 230 | 3,3 |
| Лисичанська | 271 | 37 | 127 | 2,9 |
| Усього: | 959 | 1027 | 459 | 3,3 |

У доповіді сказано, що заробітки на гірничопромислових підприємствах «не тільки врівноважують малоземелля селян, але й у багатьох випадках забезпечують їх в більшій мірі, ніж наявність великої кількості землі» [5, с. 164, 166]. Ці слова могли відноситися тільки до тих, хто мав землю. Але, якщо врахувати часті неврожаї і нестачу худоби як тяглової сили, то стає очевидним, що робітники з наділом в роки столипінської аграрної реформи змушені були б скоріше від землі відмовитися. В першу чергу, це відноситься до кваліфікованих робітників, заробітки яких матеріально забезпечували сім'ю більше, ніж клаптик землі.

Таке ж положення було і в інших губерніях і повітах Південного промислового району Російської імперії. Так, з матеріалів «Сільськогосподарського огляду Верхньодніпровського повіту за 1912 рік», на який посилається Ю.Й.Сірий, витікає, що через безземелля і малоземелля (21,2% дворів мали менш, ніж по 2 дес. землі) багато селян були змушені найматися на місцеві залізні копальні. А вони складали 20% всіх робочих [4, с. 102].

До місцевих джерел поповнення промислового робітництва підприємств Півдня України належали і донські козаки. Так, за відомостями обласної присутності у селянських справах до кінця 1904 р. середньодушовий наділ землі на території Області війська Донського складав 1,3 десятин. Природно, що це призвело до виникнення тут великої кількості безземельних і малоземельних селян. За тими ж даними на 1902 р. в Області проживало 89550 душ чоловічої статі, так званих іногородніх селян і міщан, які надільної землі зовсім не мали, і змушені були її орендувати [5, с. 249-250]. Але надзвичайно висока орендна платня і конкуренція з боку селян інших губерній робили їх господарювання безглуздом, а роботу батрака невігдною, і місцеві селяни йшли в промислові робочі та в «служіння». Ось що, наприклад, доповідав помічник податкового інспектора Таганрозького округу за підсумками обстеження господарського стану селян Горіхівського сільського товариства за 1905 р. Так, 30% селян товариства «повинні були б бути визнаними вже остаточно вибитими із сільськогосподарської колії», 40% складають ті, які ще намагаються налагодити господарство, але «поза сумнівом під впливом важких економічних умов скоро перейдуть в категорію тих, що втратили зв'язок із землею... Посів, прибирання хліба і підвезення його з економії на найближчі станції залізниці й ринки [Таганрог і Ростов. – С.С.], що не так давно служили для селян обстежуваного товариства доходною статтею добробуту, але рік від року наплив тих, що шукають роботу з Центральної Росії і у зв'язку з широким введенням у всіх, більш-менш великих господарствах вдосконалених знарядь і машин скоротили попит на робочі руки і довели заробітну платню до мінімуму, примушують населення зосереджувати свою увагу на гірничозаводській промисловості, вважаючи, таким чином, головним джерелом доходу заняття, що не мають ніякого відношення до традиційної селянської праці – обробки землі» [4, с. 103].

Таким чином, донські селяни стають пролетаріями і робочими з наділами. У значної частини останніх зв'язок із землею формальний. Тому, в роки століпінської аграрної реформи вони позбавляються землі. Характерним показником цього процесу служить і газетне повідомлення про те, що селяни с. Кагальник Області війська Донського вийшли із общини і поспішають позбутися своїх наділів. Так, «з 131 власника, що першими вийшли на відруб, 85 негайно позбулися своїх наділів, продавши їх по нечувано низьким цінам» [4, с. 103].

За відомостями Донського статистичного комітету за 1898 р. 14336 козаків вже не жили в станицях, 12619 не мали ніякого господарства, 6047 мали заробіток службою в працівниках, 459 – служили на залізниці, 649 – на пароплавах і човнах, значна кількість козаків займа-

різноманітні видання НАТО, наприклад, «Огляди НАТО». База пов'язана з міністерствами закордонних справ і оборони держав-членів Альянсу, з парламентами і науково-дослідними установами країн-членів блоку. У НАТО є спеціальний підрозділ, що займається зв'язками із громадськістю (NATO Public Diplomacy Division). У його розпорядженні перебувають телевізійна студія і 10 радіостудій. НАТО займається широкою публікацією різного роду кіно-, фото- й аудіо-документів, у тому числі через мережу Інтернет. Північноатлантичний Альянс використовує навіть такі види рекламної продукції, як заставки й «шпалери» для комп'ютерів, що містять символіку НАТО. При цьому їхній дизайн регулярно оновлюється і покращується. НАТО використовує друковану продукцію більш, ніж 25 мовами, включаючи мови не тільки країн-членів, але й російську, українську й арабську. Публікації НАТО можуть бути розділені на кілька видів: популярні інформаційні (вступні), присвячені спеціальній тематичній («брифінги НАТО»), довідкові, публікації офіційних текстів, прес-релізи, періодичні й наукові видання. При цьому, всі публікації здійснюються як в електронному вигляді (на сайті НАТО), так і на папері. Звичайно, всі вони публікуються відразу не менш, ніж трьома мовами. Найцікавішими є періодичні видання НАТО. До них можна віднести, насамперед, «Огляди НАТО» («NATO Review») і «Останні звістки НАТО» («NATO Update»). «Останні звістки НАТО» розповідають про повсякденну діяльність організації й про поточні події, важливі з погляду блоку. Вони призначені для широкої аудиторії. «Огляди НАТО» – журнал, що аналізує важливі політичні проблеми сучасності з погляду НАТО. Він призначений для «конструктивного обговорення» проблем Північноатлантичного альянсу. Цільова аудиторія журналу – військові, фахівці в області безпеки, політики, академічні кола. Специфічним видом регулярного видання є згадувані вище «брифінги НАТО». Цей вид публікацій призначений для опису тієї або іншої специфічної області діяльності альянсу. Видання багатолітні й носять популярний характер.

Однак, попри розмаїття інформації про НАТО, наявної в Україні і світі, вона належним чином не впливає на суспільне ставлення до Альянсу в Україні. Судячи із соціологічних опитувань, згідно яких число противників членства України у НАТО значно перевищує число прихильників, мета інформаційної політики не досягнута. А з урахуванням географічного розподілення уподобань населення державна програма інформування не виконується саме у східних та південних регіонах України. Мабуть, не має сенсу шукати винних, однак має сенс з'ясувати, як можна змінити цю ситуацію.

Проаналізуємо ще раз цілі державної інформаційної політики та заходи, які здійснюються на її виконання. Згідно з Програмою необ-

інформаційної роботи з підтримки євроатлантичного курсу України; створення потужних інформаційних ресурсів з питань євроатлантичної інтеграції шляхом формування бази даних про лідерів громадської думки, провідних експертів і фахівців у галузі євроатлантичної інтеграції та залучення їх до виконання завдань Програми; підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування, вчителів і викладачів навчальних закладів з питань євроатлантичної інтеграції; застосування у повному обсязі ресурсів держави з метою популяризації політики євроатлантичної інтеграції шляхом організації визначеними Кабінетом Міністрів України державними установами цілеспрямованої об'єктивної інформаційної кампанії; поширення в суспільстві об'єктивної інформації з метою сприяння формуванню кожним громадянином власної думки щодо членства України в НАТО; підготовку та видання підручників і навчальних посібників, аналітичних матеріалів та іншої інформаційної продукції з питань євроатлантичної інтеграції для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів; створення теле- і радіопрограм з роз'ясненням державної політики у сфері євроатлантичної інтеграції. Подолання негативних стереотипів щодо співпраці України з НАТО та формування позитивних мотивацій населення до членства в Альянсі здійснюється шляхом проведення широкої роз'яснювальної роботи із залученням органів державної влади, навчальних закладів, засобів масової інформації, недержавних організацій, іноземних представництв; об'єктивного інформування громадськості про діяльність та завдання Альянсу; виявлення мотивацій, що формують ставлення цільових груп населення до НАТО і членства України в цій Організації; розроблення і виконання цільових регіональних інформаційних програм та проєктів; інформування про зміст національних інтересів у відносинах з НАТО, зокрема щодо гарантування незалежності України, її територіальної цілісності та суспільного прогресу, сприяння розвитку демократичних інститутів громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини; демонстрації позитивного досвіду та переваг від членства в НАТО сусідніх з Україною держав Центральної та Східної Європи. Імплементация цієї програми з виділенням адекватних ресурсів має зробити внесок у покращення сприйняття НАТО [3].

Варто також зазначити, що Організація Північноатлантичного договору має глибоко продуману й надзвичайно розвинену систему інформування громадськості про свою діяльність. Сайт НАТО в мережі Інтернет має велику кількість модулів різними мовами, включаючи російську й українську. Спеціальна Інтегрована база даних НАТО (NIDS) полегшує комп'ютеризований доступ до документації альянсу. За допомогою цієї бази даних також готуються й публікуються

лася візництвом, ремеслом і так далі [4, с. 104]. У кінці XIX – на початку XX ст. козаків-робочих нерідко можна було зустріти як на підприємствах Дону, так і в сусідніх Катеринославській і Саратовській губерніях, і, навіть, далеко від рідних станиць. Так, у 1898 р. на Сулінському металургійному заводі працювало 105 козаків (4% від загального числа робітників) [11, с. 167].

Не випадково відомий журналіст, прибічник ідеї реакційної верхівки козацтва «Дон для донців» А.М.Греков, змушений був в 1912 р. визнати, що одним із чинників, які сприяли розвитку промисловості в Таганрозькому окрузі, було селянське малоземелля, а у зв'язку з ним – дешевизна робочих рук в окрузі. Так, А.Греков писав, що на Таганрозькому металургійному заводі «калічать, живцем смажать людей, ламають ребра, обливають «шлаком» з голови до ніг, а люди все йдуть і йдуть» [3, с. 146-150].

Про значення козацтва як джерела поповнення рядів шахтарів і металургів говорять й інші матеріали. Так, зі спогадів К.Є.Ворошилова віткіас, що в 1905 р. на заводі Гартмана в Луганську працювала велика кількість колишніх козаків [6, с. 268]. З таким же явищем ми зустрічаємося і в Юзівці. Коли в 1907 р. начальник поліції Юзівського району в спеціальній записці на ім'я директора департаменту поліції давав характеристику військам району, він висловився проти розміщення в ньому козачих підрозділів. Мотивування було таким: «Маса робочих (у Юзівці) з Дону мимоволі зближує їх з військовими козачими підрозділами» [4, с. 106]. На підтвердження своєї думки він в записці він наводить факт, коли 3-тя окрема козака сотня відмовилася в Юзівці приборкувати робочий рух у 1906 р.

Непрямым, але переконливим показником зростання значення місцевого населення як джерела поповнення рядів промислових робочих служать відомості про співвідношення прийшлих і місцевих (не місцевих) сільськогосподарських робочих Півдня України в цей період. Відомо, що сільськогосподарські робочі, не знайшовши роботи в поміщицьких економіях або в куркульських господарствах, дуже часто ставали шахтарями або чорноробами на заводах. Так, Ф.Є.Лось із доповідної записки Головного управління землеробства і землеустрою, складеної напередодні першої світової війни, наводить такі дані. Тільки за 1907-1911 рр. число прийшлих робітників зменшилося в Херсонській губернії на 30%, в Катеринославській – на 38%, в області війська Донського – на 41%. Разом з тим, загальна кількість сільськогосподарських робочих на Півдні в цей період не тільки не зменшилася, а зросла [7, с. 75]. Це при тому, що в цей час, особливо в результаті проведення столипінської аграрної реформи, в сільському господарстві збільшилася частка місцевих робочих. За даними Я.Я.Полфьорова, місцеві сільськогосподарські робочі скла-

дали в 1882-1891 рр. у Новоросійському районі 20%, а в 1902-1912 рр. – 31%, у Донському районі, відповідно, 12 і 22,4% [9, с. 10]. Але Я.Я. Полфьоров узяв великі проміжки часу і, якщо виділити п'ятиріччя з 1907 по 1912 рр., то відсоток, на нашу думку, буде ще вищий.

Нарешті, є прями показники збільшення ролі місцевих жителів як джерела поповнення числа робітників гірничопромислового Півдня України. Правда, їх небагато, але вони, мабуть, типові. Так, Ю.Й. Сірий наводить дані з паспортних книг Миколаївського суднобудівельного заводу, мідно-котельного і механічного цехів Луганського паровозного заводу, з актів про нещасні випадки із робочими металургійного заводу і копалень акціонерного товариства Сулінського заводу, з яких видно, що в ці роки вихідці з місцевих жителів склали значну частину робітників кам'яновугільних копалень. Великий відсоток місцеві мешканці мали і серед робочих заводів, причому вагомий. Кількість місцевих мешканців в загальній чисельності робітників за передвоєнне десятиліття помітно підвищилася (табл. 3). Те, що в двох цехах Луганського заводу, як і Горлівського в 1913 р., відсоток місцевих робочих був дещо менший, ніж в 1904-1907 рр., не може вплинути на загальний висновок, тому що такі коливання цілком можливі. При цьому, навіть той менший показник є дуже високим.

З моменту виникнення Миколаївського заводу на ньому працювала дуже велика кількість місцевих робочих. Вони перейшли на цей завод з існуючого в місті казенного суднобудівного підприємства, а також з порту. Серед металургів, яких було прийнято на Миколаївський завод, місцеві мешканці склали: у 1900 р., – 54,3%, в 1909 р. – 42,2%, в 1912 р. – 42,9, в 1913 р. – 29,2%. Таким чином, у 1913 р. на завод було найнято майже вдвічі менше людей, ніж в будь-якому з попередніх років. Херсонська губернія, і особливо місто Миколаїв, вже не змогли дати заводу майже вдвічі більше робітників, ніж раніше.

Таблиця 3.

Частка місцевих робітників на заводах у 1904 – 1913 роках (%)

| Назва підприємства | 1904 р. | 1907 р. | 1913 р. |
|-----------------------------------|---------|---------|---------|
| Горлівський машинобудівний завод | 62,8 | – | 42,4 |
| Луганський завод Гартмана | – | 80,4 | 72 |
| Сулінський металургійний завод | 29,8 | 39,6 | 41,5 |
| Миколаївський суднобудівний завод | – | – | 29,2 |

Наведені дані мають відношення до тих осіб, яких було прийнято на роботу, але, якщо ж мати на увазі постійних робітників на заводах та рудниках, то тут значна вага місцевих мешканців була особливо великою, оскільки вони рідше за інших покидали підприємство.

Таким чином, підводячи підсумок, необхідно зазначити, що в джерелах міститься дуже мало відомостей про ступінь пролетаризації місцевих селян промислового району Півдня України. Судячи з ма-

Варто нагадати, що уряд В.Януковича своїм розпорядженням N 960-р від 8 листопада 2007 р. ухвалив Концепцію Державної цільової програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки. В ній, зокрема, було зазначено, що згідно із статтею 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» курс на вступ до НАТО є одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки. За цих умов важливого значення набуває широке інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції. Водночас, громадськість потребує роз'яснень щодо наслідків вступу України до НАТО. Протягом останніх років унаслідок нестачі в українському інформаційному просторі об'єктивної інформації з питань НАТО, наповнення його упередженими негативними оцінками процесів євроатлантичної інтеграції, пропагандистського впливу, спрямованого на дискредитацію цієї ідеї, спостерігається зниження кількості прихильників курсу євроатлантичної інтеграції серед населення України. При цьому, широко експлуатуються як застарілі, так і нові стереотипи негативного ставлення до цієї організації [2]. Така оцінка в документі, під яким стоїть підписи лідера Партії регіонів України, з одного боку, викликає повагу, а з іншого – обурення в контексті подій початку 2008 року. Наприкінці травня 2008 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції на 2008-2011 роки. В програмі, зокрема, зазначено, що пріоритетом у роботі, пов'язаній з реалізацією стратегічного курсу України на повноправне членство в НАТО, є підвищення рівня поінформованості громадян про зміст і шляхи реалізації національних інтересів, мету євроатлантичної інтеграції України, діяльність зазначеної Організації та її співробітництво з Україною. Метою Програми є сприяння виконанню завдань євроатлантичної інтеграції України, створення умов для свідомого самовизначення громадян щодо приєднання України до НАТО, забезпечення підтримки державної політики євроатлантичної інтеграції. Задля досягнення цієї мети передбачено забезпечити: підвищення рівня поінформованості громадян про євроатлантичні інтеграційні процеси, переваги членства в НАТО та перспективи співробітництва України з Альянсом; посилення контролю за інформаційно-просвітницькою діяльністю органів державної влади у сфері євроатлантичної інтеграції; проведення моніторингу громадської думки; співпрацю органів державної влади з громадськими організаціями у поширенні зазначеної інформації. Впровадження механізму інформування громадськості щодо євроатлантичної інтеграції України передбачає: створення за умови фінансової та адміністративної підтримки держави спеціалізованої інформаційної мережі для проведення ефективної

го присвячені десятки наукових праць з психології й соціології, проте теоретичні розробки, на жаль, поки не принесли належних практичних результатів у справі подолання у свідомості населення як західних, так і посткомуністичних країн стереотипів часів «холодної війни». Ці стереотипи як і раніше активно експлуатуються різними політичними об'єднаннями в передвиборчих кампаніях, що спричиняє появу негативних, а часом і деструктивних тенденцій серед населення. В українському суспільстві вплив таких стереотипів можна охарактеризувати як один з найсильніших на всій території країн СНД. Високо ймовірно, що це обумовлене безпосереднім сусідством та впливами Російської Федерації, політика якої фактично спрямована на відновлення «холодної війни».

Євроатлантична інтеграція є офіційним зовнішньополітичним курсом України, який закріплено вітчизняними нормативними актами 2002–2008 рр. Зокрема, у редакції Воєнної доктрини України від 2005 року чітко йдеться про те, що Україна готується до повноправного членства в НАТО та ЄС, і активізація євроатлантичної інтеграції України з орієнтацією на вступ до НАТО... належить до найважливіших пріоритетів як зовнішньої, так і внутрішньої політики [1]. Проте, як свідчить практика, більшість заходів, передбачених цільовими щорічними Планами Україна – НАТО в рамках Плану дій Україна – НАТО не виконується, частина – через брак фінансування, частина – через політичну нестабільність, що панує в країні з 2004 року. Це складає суттєву перешкоду для просування України до членства в Альянсі.

Однак, друга причина, що стоїть на заваді реалізації євроатлантичного курсу України у сучасних умовах, – відсутність суспільного та внутрішньополітичного консенсусу щодо вступу в НАТО, що зумовлює негативну динаміку громадської думки. Відновлена під час чергових політичних конфліктів пропаганда проти НАТО впливала на громадську думку краще, ніж зважені, розроблені експертами освітньо-інформаційні заходи. Політична пропаганда проти НАТО в Україні, яку проводять різні опозиційні політичні сили, має великий вплив на громадську думку, адже вона ґрунтується на стереотипах часів «холодної війни», водночас створюючи нові страхоття, збуджуючи підсвідомі чинники ідентичності. Стереотипне уявлення про Північноатлантичний альянс як про ворога – є, мабуть, найбільш стійким та довготривалим. Воно бере початок з часів радянської пропаганди та було поновлене під час операцій НАТО в СР Югославії. Багато історичних фактів, як то причини втручання НАТО на територію СР Югославії, при цьому нехтуються або викривляються. Також приховується той факт, що практично всі республіки колишньої Югославії прагнуть членства в НАТО, або вже увійшли до Альянсу.

теріалів про селян шести волостей Бахмутського повіту (про них вже йшлося), то близько 40% з них практично не мали власної землі. Після проведення столипінської аграрної реформи, землі позбулася і значна частина тих селян, які її мали по 0,25 і 0,5 наділу. Однак, безсумнівним залишається те, що багато хто з них змушений був працювати на заводах і шахтах, хоча й зберігав більш-менш тісний зв'язок із землею.

РЕЗЮМЕ

Автор, используя как уже известные, так и малоизвестные материалы, рассматривает вопрос, связанный с формированием промышленных рабочих российских губерний Юга Украины в конце XIX – начале XX веков из числа местного крестьянства, как одного из его главных источников. Приводятся сведения, которые показывают, каким образом происходил процесс пролетаризации местного крестьянства, анализируются характерные особенности его закрепления на ближайших предприятиях.

SUMMARY

The author using both well-known and little known materials considers the question of forming Russian industrial working provinces of the South of Ukraine at the end of XIX – the beginning of XX centuries of local peasantry as one its most important sources. The author adduces the information which shows us the process of proletarianization of local peasantry, analyses characteristic features of tis fastening at the nearest enterprises.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX в. – начале XX в. – М.: Госполитиздат, 1954.
2. Погожев А.В. Учет численности и состава рабочих в России. – СПб., 1906.
3. Греков А.М. Приазовье и Дон. – СПб., 1912.
4. Серый Ю.И. Рабочие Юга России в период империализма (1900–1913). – Ростов на Дону, 1971.
5. Праці X губерньського з'їзду земських лікарів і представників земських установ Катеринославської губернії 4-13 березня 1910 р. Т.1. – Катеринослав, 1910.
6. Ворошилов К.Е. Рассказы о жизни (Воспоминания). Кн.1. – М.: Политиздат, 1971. – С. 268.
7. Лось Ф.Є. Робітничий клас України в 1907-1913 роках. – К., 1962. – С. 75.

8. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX столетия. – К.: Госполитиздат УССР, 1955. – С. 153-154.
9. Полферов Я.Я. Сельскохозяйственные рабочие руки. – СПб., 1913. – С. 10.
10. Рашин А.Г. Формирование рабочего класса России: Историко-экономические очерки. – М.: Соцэкгиз, 1958. – С. 204.
11. Хлыстов И.П. Дон в эпоху капитализма. 60-е – середина 90-х годов XIX века. – Ростов на Дону: Изд. Ростовского ун-та, 1962.

ББК 66.72 (4 УКР) Профспілки України

Євсюкова Н.В.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДОЦІЛЬНОСТІ (1991-2000 рр.)

У статті розглядається політична діяльність профспілок України за період 1991-2000 рр., в яку входить використання страйків, як методу впливу на владу, взаємодія з політичними партіями та участь у виборчих кампаніях. На основі аналізу автор доходить висновку про повну доцільність цього нового виду роботи суспільних організацій.

В період сучасної розбудови незалежної держави на демократичних засадах надзвичайно важливою постає проблема формування та розвитку політичної системи України. Особливо суперечливо цей процес проходить у сфері громадських інституцій, які намагаються знайти своє місце в нових політичних умовах. Не є виключенням і професійні спілки, які намагаються подолати сумнозвісний статус “привідних пасів” і напрацювати нову модель профспілкового руху як дієвого інституту громадянського суспільства.

Задля цього профспілки, які за радянських часів були організацією, “тісно” пов’язаною з керуючою партією, з початком демократичних перетворень розширили пріоритети своєї діяльності до сфери політичної. Варто зазначити, що протягом 90-х років вони проявили себе як потенційна політична сила, здатна впливати на соціально-політичні орієнтири суспільства. З цієї точки зору, виступає актуальною необхідність вивчення витоків та перспектив політичної діяльності профспілок, що, у свою чергу, допоможе визначитись у дискусійному питанні її доцільності взагалі.

Дослідженню пропонованої проблеми певною мірою сприяла і наявна історіографічна база, яку, напевно, не можна віднести до категорії міцних. Головним чином це обумовлено тим, що політична діяльність профспілкових об’єднань, яка є новим феноменом в їх ро-

ББК 66.2 (4 Укр)

Тодоров Ігор, Дмитрієва Катерина

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЩОДО ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

В статті показані результати розробок науковців Донецького національного університету у виконанні проекту Міністерства освіти і науки України „Підготовка та удосконалення методологічного та інформаційного забезпечення викладання актуальних питань євроатлантичної інтеграції України в загальноосвітній школі в контексті загальнодержавних організаційно-аналітичних і науково-методичних заходів Цільового Плану Україна – НАТО на 2008 рік.

Питання формування неупередженого сприйняття НАТО в Україні уявляється нам широким полем для наукових досліджень та практичного застосування. Проблематика пполітичного брендинга й стратегія його формування в українських історичних і політологічних дослідженнях фрагментарна. Аналізуючи засоби розробки образів політичних лідерів, репутацію комерційних і некомерційних організацій, імідж країни й регіонів, вітчизняні й закордонні фахівці використовують, в основному, методику політичної пропаганди й агітації.

Метою статті є вивчення процесів формування бренду НАТО на пострадянському просторі, дослідження ролі та значення бренду у діяльності міжнародної організації. **Мета дослідження визначила наступні завдання:**

– Показати місце та роль бренду у діяльності міжнародних організацій, виявити особливості та методи бренд-політики, що можуть бути застосовані до міжнародних організацій;

– Виявити відмінності та особливості сучасних брендів провідних міжнародних організацій світу на прикладі НАТО;

– Розробити практичні рекомендації щодо покращення іміджу НАТО та поради стосовно оновленні бренду організації.

Сьогодні держави і міжнародні організації повинні діяти за аналогією зі світовими корпораціями, які в певний момент зосереджують зусилля на створенні брендів і нематеріального активу. В сучасному світі бренд оцінюється набагато вище, власне, за фабрики і технології.

Незважаючи на те, що із часів закінчення «холодної війни» і завершення протистояння двох соціально-економічних систем минуло майже два десятиліття, пам’ять цілих поколінь людей ще зберігає негативні спогади про ці минулі події. Справді, людське сприйняття історичних і політичних явищ – досить складний механізм, вивченню яко-

- P.289-297; Autrand F. Christine de Pizan et l'Histoire de France: Le livre de l'advison Christine // Dire et penser le temps au Moyen Âge. Frontières de l'histoire et du roman. – Paris, 2005. – P. 137-150; Brown-Grant R. L'Avision-Christine: autobiographical narrative or mirror for the princes? // Politics, Gender and Genre: the Political Thought of Christine de Pizan. – Bouldier, 1992. – P. 95-111.
13. Juvenal des Ursins J. Ecrits... – P. 461-466.
 14. Ibid. – P. 458.
 15. Autrand F. Charles VI la folie au pouvoir. – Paris: Fayard, 1986; Guenée B. La folie Charles VI, roi Bien-ame. – Paris: Perrin, 2003.
 16. Chronique du religieux de Saint-Denys... – T. 1. – P. 4.
 17. Christine de Pizan Le Ditie de Jehanne d'Arc/ed.A. J. Kennedy, K. Varty. – Oxford, 1977.
 18. Christine de Pizan Le Livre des faits... – P. 117-118.
 19. Juvenal des Ursins J. Ecrits... – P. 302, 313, 324.
 20. Ibid. – P. 458.
 21. Gauvard C. Christine de Pizan a-t-elle en une pensée politique? // Revue historique – Paris, 1973. – P.417-430; Idem. Christine de Pizan et ses contemporains: l'engagement politique des écrivains dans le royaume de France aux XIVe et XVe siècles // Une femme de lettres au Moyen Âge. Études autour de Christine de Pizan. – Orléans, 1995. – P. 105-128.
 22. Wisman J. L'éveil du sentiment national au Moyen age: la pensée politique de Christine de Pizan // Revue historique. – Paris, 1977. – T. 522. – P. 289-297; Санжарова Г.Ф. Политическая мысль Кристины Пизанской (к проблеме зарождения национального самосознания во Франции) // I Міжнародна конференція “Мова, культура, література та філософія Франції. Досвід вищої школи України та інших країн СНД”. – Дніпропетровськ, 1994. – P. 81-82.
 23. Blanchard J. L'entrée du poète dans le champ politique au XVe siècle // Annales: économies, sociétés, civilisations – 1986 – T. 41 – P. 43-61; Idem. Christine de Pizan: les raisons de l'histoire // Le Moyen Âge – 1986 – T. 92 – P. 417-436; Margolis N. Christine de Pizan: the poetess as historian // Journal of the History of Ideas. – 1986 – T. 47 – №3. – P. 361-375.

боті, досліджувалася науковцями в загальному просторі із визначенням окремих причин, які призвели до появи невластивої раніше профспілкової участі в політиці.

У даному контексті виступають важливими, з нашої точки зору, аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова „Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми, перспективи” та матеріали круглого столу, проведеного Українським незалежним центром політичних досліджень „Участь профспілок у політичному житті України” [1]. Також варто відзначити наукову працю „Нариси історії професійних спілок України”, підготовлену авторським колективом під керівництвом О.П. Реєнта [2], в якій висвітлені різноманітні аспекти діяльності вітчизняних профспілок протягом всього їх історичного розвитку. Окреме місце в дослідженні процесу політизації профспілок займає монографія дослідника проблеми В.Ф. Цвиха “Профспілки у громадянському суспільстві: історія, методологія, практика” [3], в якій висвітлений надзвичайно широкий діапазон профспілкової роботи, серед якої і політична діяльність профспілок.

І все ж таки, незважаючи на понад десятирічну історію, українська модель профспілкового руху в новій ролі захисника трудящих зі своїм радянським минулим для багатьох ще залишається незрозумілою. Зокрема, дискусійним є питання доцільності політичної діяльності профспілок на сучасному етапі державотворення. А це, з нашої точки зору, стане зрозумілим, якщо подивитися на проблему політизації профспілок крізь призму їх набутого політичного досвіду. Зазначене, власне, і спонукало нас до ретельнішого вивчення політичної діяльності профспілок.

У даній статті ми поставили за мету на основі аналізу досвіду політичної діяльності профспілок довести її доцільність для сучасного українського суспільства.

Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу проблеми, відзначимо, що українська модель профспілкового руху почала формуватися у другій половині 80-х рр. під впливом суспільно-політичних подій. За своїми зовнішніми ознаками вона відповідала світовим аналогам, але, водночас, мала свої риси, які впливали з особливостей її становлення. І, з нашої точки зору, чи не найголовніша особливість полягає в тому, що саме політична трансформація і держави, і суспільства були вирішальними чинниками при визначенні основних форм і методів діяльності оновлених профспілкових організацій та заклали початок політизації останніх.

З одного боку, наприкінці 80-х років оновлення профспілок почалося під впливом радянської системи, яка ґрунтувалася на тоталітарних засадах і, як виявилось, мала колосальний імунітет до

будь-яких змін. З іншого боку, оновлення продовжувалося вже під впливом зовсім іншої епохи – епохи української незалежності, яка мала у своїх анналах демократичні начала. І, якщо раніше профспілки були громадською організацією, яка знаходилася біля влади, а тому завжди відстоювала яскраво виражену провладну політику, то в нових умовах профспілки змушені були почати виробляти свою стратегію з урахуванням того, що вони є представником та захисником інтересів робітників і, в силу своїх функціональних обов'язків, певною мірою опозиційною для влади організацією, а не „школою комунізму”. Саме в цьому, на нашу думку, і полягає метаморфоза діяльності сучасних профспілок, яка призвела до того, що й до сьогодні місце та роль профспілок у суспільстві оцінюється далеко неоднозначно.

Така неоднозначність, на наш погляд, пояснює ще і той факт, що профспілкові організації, які найбільше наближені до суспільства, часто використовуються різними політичними силами багатопартійної системи задля реалізації власних політичних інтересів. А це нагадує той самий “привідний пас” радянських часів, якого профспілки намагалися позбутися. Зазначена практика особливо чітко простежується в суспільно-політичних колізіях початку та середини 90-х років, коли в політиці не вшухала боротьба за владу, і кожна політична сила застосовувала будь-які засоби.

Саме в той час профспілки також заявили про себе як про незалежну силу, здатну не тільки розподіляти санаторні путівки, а й згуртувати навколо себе працівників задля відстоювання власних інтересів. Тільки мотивація політичної діяльності профспілок відрізнялася від мотивації політичних сил. Вона була продиктована необхідністю соціального захисту робітників через власну самостійну політичну діяльність. Саме тому, у 1992 році на II позачерговому з'їзді Федерації профспілок України (ФПУ) тоді ще кандидатом на посаду голови ФПУ О.М. Стояном вперше було проголошено необхідність активної участі профспілок у сфері політичної діяльності [5]. Хоча, звісно, не можна також виключати й боротьбу за владу і в середовищі профспілкового руху, але це інша проблема, яка потребує окремого дослідження.

Тепер розглянемо основні форми політичної діяльності, які застосовувалися профспілками, та спробуємо надати їм об'єктивну оцінку.

Загальновідомо, що вперше в політиці профспілки випробували свої сили під час піднесення страйкової активності робітників у 1989 р. І хоча профспілки тоді неодразу «пішли» за страйкуючими, зберігаючи притаманну їм на той час обережність, але вони, разом з тим, не могли й уникнути впливу нових суспільно-політичних процесів, а вибух робітничого невдоволення примусив профспілкових функціо-

SUMMARY

The article is devoted to the studying of life and works of the first professional writer of Europe Christine de Pisan (1365-1430). Special attention is given to the studying of Christine de Pisan's social-political views. Two basic themes of Christine Pisan's works are considered protection of dignity and the rights of women and creation of an image of ideal sovereign. According to Christine Pisan sovereign is the unique guarantor of peace and common good of the country.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Хачатурян Н.А. Сословная монархия во Франции XIII-XV веков. – М., 1989; Её же Авторитарный и коллективный принцип в политической эволюции средневековой государственности // Власть и политическая культура. – М., 1992; Lewis P. La France a la fin du Moyen Age. – Paris, 1977; Guenée B. L'Occident aux XIV et XV siecles. Les Etats. – Paris, 1991.
2. Solente S. Christine de Pisan//Histoire Littéraire de la France. – Paris, 1974. – T.XL, P. 335-422; Pernoud R. Christine de Pisan, 1364-1430. – Paris, 1982; Willard Ch. Christine de Pisan. Her Life and Works. – New York, 1984.
3. Pinet M. Christine de Pisan. Etude biographique et littéraire. – Paris, 1927. – P.427.
4. Christine de Pisan Le Livre des faits et bonnes moeurs du sage roy Charles le Quint/éd. S.Solente. – Paris, 1936-1941. – 2 vol.; Delogu D. Reinventing the ideal sovereign in Christine de Pisan's Livre des faits et bonnes moeurs du sage roy Charles V// Medievalia et Humanistica. – 2005. – T.31. – P. 41-58; Angeli G. Temps et Histoire chez Christine de Pizan: Le livre des faits et bonnes moeurs du sage roy Charles V// Dire et penser le temps au Moyen Age. Frontières de l'histoire et du roman. – Paris, 2005. – P. 151-168. Autrand F. Charles V le Sage. – Paris, 1994.
5. Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le regne de CharlesVI, de 1380 à 1422/ publ.L.Bellaguet. – Paris, 1839. – T.1. – P.2.
6. Juvenal des Ursins J. Histoire de Charles VI. – Paris, 1653. – P.323.
7. Juvenal des Ursins J. Ecris politiques. – Paris, 1978. – T.1. – P.226-228.
8. Ibid. – P.201-211, 268-269, 293-303.
9. Ibid. – P.401-402.
10. Ibid. – P.201-268.
11. Ibid. – P.429-430.
12. Wisman J. L'éveil du sentiment national au Moyen age: la pensée politique de Christine de Pisan // Revue historique – Paris, 1977. – T.522 –

добрых нравов мудрого короля Карла V". На какое-то время Кристина оказалась в обойме бургундской пропаганды. В ее работах появляются традиционные для бургундских авторов того времени сюжеты (хотя и в несколько завуалированном виде): критика молодых советников, неспособных давать разумные советы государю, акцентирование внимания на молодости Людовика Орлеанского, осуждение расточительности и неразумного расходования государственных средств. Филипп Храбрый Бургундский предстает в ее работе достойным восприемником Карла V, в образах "доблестного и мудрого короля" и "доблестного и мудрого герцога" очень много общего. История для Кристины – средство для наставления в добродетели (как и в традиционной хронистике) и политической мудрости [23].

Но политический идеал Кристины Пизанской – единая Франция во главе с сильным монархом – все более расходится с реальным стремлением бургундских герцогов к обособлению, упрочению собственной власти в ущерб интересам короля и королевства. В уста умирающего Филиппа Храброго Кристина вкладывает призыв к детям – "любить короля и королевство", который так и остается призывом. По мере прояснения позиции нового бургундского герцога в конфликте с арманьяками, суть которой состояла в победе любой ценой, Кристина все более отдаляется от бургундского дома. Она призывает к миру, согласию, а с гибелью ее последней персонифицированной надежды на возрождение Франции герцога Берри и захватом Парижа бургиньонами она на долгие годы "замолкает", перестает писать. Кристина уходит в монастырь и долгие одиннадцать лет проводит в добровольном затворничестве, отказавшись от литературной деятельности. И возвращается только затем, чтобы приветствовать приход Девы-спасительницы – Жанны д'Арк. Жанне д'Арк посвящено последнее произведение Кристины Пизанской. В простой крестьянской девушке она задолго до многих увидела надежду на освобождение Франции. Дожить до этого самой писательнице, творчество которой находится у истоков национального самосознания французов, было не суждено.

РЕЗЮМЕ

Статтю присвячено соціально-політичній складовій творчості Христини Пізанської, насамперед, висвітленню проблем влади і нововладдя. Аналіз конкретних подій та тогочасних політичних обставин дозволив по-новому подивитися на проблему самостійності суспільно-політичних поглядів Христини Пізанської. Згідно із концепцією першої професійної письменниці Європи, король є запорукою суспільного миру, злагоди і процвітання свого народу.

нерів замислитися над кардинальними змінами в середовищі профспілкового руху.

У першу чергу, ці кардинальні зміни відбилися на самій структурі профспілкового руху, а саме, призвели до його розколу на дві течії: традиційних профспілок та незалежних. Проте, з нашої точки зору, вирішальне значення при цьому мало не стільки бажання профспілкових функціонерів до змін, скільки політичний чинник. Він полягав у тому, що здобувши певну свободу від партії влади, профспілкові об'єднання опинилися під впливом нових опозиційних їй політичних сил, які розгорнули неприховану боротьбу за робітництво з метою подальшого захоплення влади як на місцевому рівні, так і в її вищих ешелонах. Внаслідок цього, почали утворюватися незалежні профспілкові організації та страйкові комітети. Так, наприклад, на II З'їзді шахтарів 27 жовтня 1990 р. була утворена Незалежна профспілка гірників України (НПГУ) [4], яка стала першим серед інших громадських об'єднань реалізатором політичних ідей гірників. Таким чином, і страйковий рух, і масова громадська організація з початку здобуття Україною незалежності несли в собі значний політичний потенціал, який міг бути реалізованим далеко неоднозначно.

Відзначимо, що априорі ми виходимо з того, що страйк – це форма політичної боротьби. Навіть, якщо страйк носить яскраво виражений економічний характер, то це не означає абсолютної відсутності в ньому елементу політики. І ця думка не є новою, оскільки ще на початку ХХ століття дослідник страйкового руху Едуард Бернштейн зазначав, що будь-який страйк "містить у собі і при економічному характері політичне значення" [6]. Повною мірою ця думка знаходить своє відображення і в 90-ті роки ХХ ст., що стосується, власне, як самого страйкового руху, так і профспілок, які ним опікувалися.

Для підтвердження нашої гіпотези проаналізуємо страйк 1993 року, організований Горлівською міською координаційною радою (страйкомом) та Горлівським територіальним комітетом профспілки робітників вугільної промисловості. Трудовими колективами підприємств, установ та організацій м. Горлівки Донецької області було складено цілий ряд вимог, які відбивали соціально-економічний та політичний зміст. До перших ми віднесли, в першу чергу, такі, як своєчасна виплата заробітної плати, зміна системи оподаткування підприємств, нормалізація роботи виробництва тощо [7]. А от політичний аспект страйку мав опосередковане вираження і виявлявся в протесті проти урядової економічної політики. Іншими словами, страйк був формою протесту проти економічної політики уряду.

Однак, крім опосередкованого політичного вираження, мали місце і страйки, де політичні вимоги висувалися безпосередньо. Тут варто зазначити, що такі вимоги висувалися не стільки страйкуючими,

скільки політичними силами, які переслідували свої цілі, наприклад, з метою партійної агітації у передвиборчий період [8].

Також немаловажним є те, що на початку 90-х рр. страйки носили яскраво виражений політичний характер. З середини 90-х рр., коли набула загострення економічна криза, на перший план все ж таки висувається сфера соціально-економічна. І, поскільки це є пріоритетною сферою діяльності профспілок, то застосування акцій протесту з метою відстоювання інтересів людей найманої праці видається нам цілком виправданим методом впливу на владу.

Таким чином, активна участь профспілок у страйковій боротьбі протягом 90-х років надала профспілкам можливість випробувати себе в одній із форм політичної діяльності, хоча й опосередкованої. І головна їх заслуга полягає в тому, що, не дивлячись на те, що поряд з ними діяли страйкові комітети та політичні сили, які намагалися перехопити ініціативу, профспілки змогли утримувати страйковий рух у межах чинного на той час законодавства.

Зі всього вищезазначеного випливає наступна форма політичної діяльності профспілок – взаємодія з політичними партіями, яка, до речі, бере свій початок також із початку 90-х рр. у період політичної активності суспільства і є актуальною до сьогодні.

З нашої точки зору, вирішальне значення при формуванні цих взаємозв'язків було і залишається те, що громадська організація демонструє свої потенційні можливості в різноманітних формах політичної діяльності, що наближає цю організацію до політичних партій. Останні ж, у свою чергу, в основоположних програмних документах торкаються соціальних аспектів, які традиційно перебували у сфері компетенції профспілок. Власне, така конвергентність діяльності профспілок і політичних партій висуває нагальну проблему визначення оптимального принципу їх взаємовідносин.

Випереджаючи безпосередній аналіз зазначеної проблеми, зупинімося на цілковитій обумовленості взаємодії політичних партій та профспілок. Адже, з одного боку, профспілки об'єднують громадян, від яких залежить успішність реалізації соціально-економічної політики, право розробки якої належить політичним партіям. З іншого боку, члени профспілок не зможуть задовольнити свої законні права без політичних програм, які розробляють партії. До того ж, зацікавленість профспілок у співпраці з партіями певною мірою посилилася у зв'язку із позбавленням останніх у 1993 р. права на законодавчу ініціативу [9], що залишило профспілкові організації без належного представництва інтересів своїх членів у вищих органах влади.

Первинну зацікавленість політичних партій у співпраці з профспілками можна пояснити наявністю в останніх цілого ряду можливостей. Серед них ми виділяємо, чи не в першу чергу, значний ви-

ли, насилували, грабили, разоряли церкви, растаскивая имущество...”. Боевые действия становились все более длительными и ожесточенными. В стране развернулась настоящая гражданская война. Хронист, сообщая об этих событиях, писал: “Идет сын на отца и брат на брата”. Обе стороны для достижения своих целей попеременно обращаются за помощью к сторонней внешней силе – англичанам, что в небольшой степени способствует возобновлению английской агрессии, военным успехам англичан и оккупации значительной части территории французского королевства. Положение простого народа вызывает тревогу у хрониста: “Все ограблены, истощены непомерными налогами, разбоями и вымогательствами, так что едва имеют возможность есть хлеб”. Народ “ограблен, разорен, многие убиты врагами, а вся страна разрушена” [19]. Действия англичан на территории страны усугубляли беды населения. “Они сделали всё то зло и преступления, которые вообще могут сделать враги” [20]. В 1418 году бургундцы принимают сторону англичан, захватывают Париж и устраивают там страшную резню. Англичане захватывают Нормандию, Гиень, Иль-де-Франс. Это время, когда под вопросом оказалось само существование Франции как единого государства.

Как мы уже отмечали, именно на этот отрезок времени, то есть на первые двадцать лет XV века, и приходится обращение Кристины Пизанской к политическим проблемам. Отвлеченность анализа политической мысли Кристины Пизанской от реальных событий и конкретной политической обстановки во Франции порождала серьезные искажения смысла и значения ее деятельности. В настоящее время эта традиция преодолевается. Так, Клод Говар обратилась к хронологии написания работ Кристины, пытаясь выстроить эволюцию политических идей писательницы из системы посвящений-ангажементов к ее работам [21]. Жозет Висман, идя тем же путем, приходит к выводу, что Кристина Пизанская пытается найти выразителя национальной идеи (понимаемой как разновидность опекунов над королем в интересах страны) последовательно в герцогах Орлеанском, Бургундском, Берри. Эти попытки, по мнению Ж. Висман, были обречены на провал и приводят саму Кристину Пизанскую к разочарованию и отходу от активной писательской деятельности [22]. Но такая констатация все же недостаточна для прояснения существа позиции писательницы. К началу рассматриваемого периода Кристина тесно связана с бургундским домом. Герцог Бургундии – один из главных благодетелей и покровителей ее семьи: он делал подарки ее отцу, он принимал участие в судьбе ее сына, подыскав ему придворную должность после возвращения из Англии (герцог Орлеана в подобной услуге отказал). Филипп Храбрый – один из главных заказчиков произведений Кристины Пизанской, в том числе “Книги деяний и

адвоката, а затем главы верховного суда, брат канцлера Франции и главы Счетной Палаты. Каждый из них внес собственный вклад в разработку идеи о единстве народа и государя, “священной, понтификальной” сущности королевской власти, о роли короля как гаранта мира, счастья и согласия между сословиями, о роли просвещенных и бескорыстных советников, призванных склонять короля к мудрости и благоразумию и т.д.

Но если мы имеем дело не с копированием, не с заимствованием, то возникает вопрос, чем обусловлены эти совпадения? Достаточно ли чисто текстуального анализа для понимания существа политической концепции Кристины Пизанской? На наш взгляд, такой анализ невозможен без обращения к реалиям жизни и конкретной политической обстановки во Франции.

Внутриполитическая ситуация во Франции на рубеже XIV-XV веков характеризуется раздирающей королевство борьбой двух могущественных придворных группировок знати: арманьяков и бургиньонов. Возникновению раздора способствует ослабление королевской власти при малолетнем, а позже безумном и фактически недееспособном короле Карле VI. Эти разногласия будут и дальше усугубляться: к стремлению управлять королевством прибавляется желание распоряжаться финансами. Партии сторонников того или иного принца, на которые распадается дворянство, пронизывают органы государственного управления. Неприкрытый грабеж государственной казны поочередно приходящими к власти родственными кланами ведет к порче монеты, обнищанию населения, росту экономических трудностей. Разногласия перерастают в вооруженные кровавые столкновения войск противников, сопровождавшиеся пожарами и грабежами населения. Смерть или убийство вождя той или иной партии (как например, убийство герцога Людовика Орлеанского по приказу герцога Бургундии) не в силах остановить кровавую междоусобицу. Именно с этого времени французские хронисты и начинают называть сторонников герцога Бургундии бургиньонами, а его противников – арманьяками. С этого времени конфликт вступает в качественно новую стадию. До этого вооруженные столкновения были эпизодическими, локальными, а с 1410-11 годов Франция – это уже страна, разрывающаяся на части феодальными междоусобицами, в которые оказывались втянутые все более широкие слои населения. Разногласия и распри среди французских феодалов привели к тому, что Франция оказалась наводнена иностранцами, которых в качестве наемников приглашали сеньоры: испанцами, шотландцами, ломбардцами, арагонцами. Жувеналь писал: “Видит бог, что вместо того, чтобы защищать бедный народ Франции, они никак не участвовали в войне, но каждый брал всё, что мог, и этим прославлялся. Они убива-

борчий електорат; велику кількість активістів у всіх регіонах країни, здатних забезпечити агітаційну підтримку партій; профспілкову пресу, та, найцікавіше, право профспілок на організацію та проведення страйків, акцій протесту. Останнє набуває особливої значущості, якщо врахувати, що на початку 90-х рр. страйки виступали в ролі дієвого тиску на владу, чого і потребували опозиційні партії.

У зв'язку з цим, нам не видається дивним, що навіть у своїх програмних документах політичні партії різного спрямування навіть не приховували своїх намірів відносно профспілок. А деякі відверто вказували на повне використання громадських організацій у власних цілях. Зокрема, у Програмі Соціалістичної партії України прямо заявлялося про те, що такі масові організації трудящих, як профспілки... повинні стати основною сферою ідеологічного впливу партії [10]. Цілком зрозуміло, що Соціалістична партія, без натяків на самостійність профспілок, вбачала в них той самий “привідний пас” до широкої маси трудящих.

Тенденцію до використання профспілок підтверджують і програмні документи іншої, правоцентристської партії “Демократичний союз”. Не дивлячись на те, що в Програмі партії зауважувалося, що “особливої наполегливості вимагає піднесення ролі профспілок, перетворення їх на головного представника інтересів найманих працівників” [11], деякі статутні положення, на наш погляд, містять латентний зміст. Наприклад, для виконання статутних мети та завдань партія бере участь у політичній діяльності шляхом проведення масових заходів (збори, мітинги, демонстрації, пікетування...) [12]. І хоч профспілки як засіб організації тут і не згадуються, саме їх масовість здатна забезпечити успішність зазначених масових заходів, що робить їх мобілізаційною силою в інтересах партії.

Вищезазначене дає нам підстави стверджувати, що в період становлення та розповсюдження демократичних засад функціонування в усіх державних сферах, профспілки, як складову інституту громадянського суспільства, політичні партії не відпускали від себе і не давали їм можливості здобути цілковиту самостійність.

Цю думку підтверджують і практичні дії політичних сил у парламенті. Зокрема, той факт, що у 1997 році парламентом, а в 1999 р. і Президентом, був відхилений проект Закону “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” [13], профспілкові лідери розцінили як таке, що “ліві”, виступаючи проти законопроекту, хотіли продемонструвати, що без них профспілки не виживуть, а “праві” не підтримали, вважаючи профспілки рупором лівих сил” [14]. Отже, стає цілком зрозумілим те, що кожна політична сила “приміряла профспілки під себе”.

Таким чином, на початку 90-х років профспілкові організації опинилися в дуже складних державних умовах здійснення власних завдань. По-перше, залишаючись без належної законодавчої бази, виявилось практично неможливим знайти союзника серед політичних партій, який би підтримував профспілкові інтереси в парламенті. По-друге, позбавлення профспілок права законодавчої ініціативи закрило перед ними доступ до законодавчого органу задля створення власного лобі в парламенті. А гостра соціально-економічна криза 90-х рр. взагалі унеможливила вирішення питань соціального захисту в традиційний для профспілкової організації спосіб. З огляду на зазначене, нам не видається дивним те, що масова організація вдалася до більш радикального методу діяльності – участі у виборчих кампаніях та створення власної політичної партії [15].

Щодо останнього, то така спроба створення профспілкової партії (Всеукраїнської партії трудящих) у 1997 р. виявилася невдалою. Варто зазначити, що серед політиків ця спроба, що не дивно, викликала найбільше дискусій. З цього приводу можна зустріти досить різкі висловлювання лідерів деяких політичних партій. Наприклад, лідер НРУ В. Чорновіл вважав “абсолютно неприпустимим створення партії профспілок”, натомість мав намір підтримати прагнення профспілок “вступити в союз з тою чи іншою партією” [16], що нав’язливо нагадує досвід “привідного паса” з часів СРСР.

Проте, як би там не було, але професійні спілки за допомогою власних депутатів змогли утворити профспілкове лобі в парламенті. Це дозволило громадській організації закласти початок законодавчої бази для закріплення місця профспілок у суспільно-політичному житті держави, про що свідчать чисельні законопроекти, проведені через Верховну Раду, зокрема, Закони України “Про оплату праці”, “Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності” тощо.

Отже, на основі аналізу форм політичної діяльності профспілкових організацій протягом 90-х років ми визначили досить високий рівень їх ефективності як для громадської організації. По-перше, страйковий рух, як опосередкована форма політичної боротьби, виступав дієвим засобом впливу на урядові рішення в соціально-економічній сфері. По-друге, співпраця профспілок з політичними партіями довела, що з боку останніх громадській організації пропонується сумнозвісний принцип “привідних пасів”, у той час, як самі профспілки розраховують на партнерські стосунки. По-третє, участь у виборах до вищих органів влади виявила не тільки серйозні наміри профспілок щодо політики, а й їх значний потенціал, що дозволило створити профспілкове представництво в парламенті.

Таким чином, спираючись на загальний аналіз проблеми, ми дійшли висновку, що використання професійними спілками політич-

тяжелого політичного кризису, в якому перебувала Франція, він считав боязнь бога і почитання короля. Обвиняючи знать в тому, що вона не служить королю і обществу, Жувеналь утверждал, что кроме благородства по крови должно быть и нравственное благородство. Он советовал благородным отказаться от распрей и жить в согласии. Отстаивая свой идеал государства, он призывал, чтобы каждый француз, как знатный, так и простолюдин, всеми силами и средствами помогал королю.

Верность законному монарху, как воплощению надежд Франции, красной нитью проходит и через все произведения Кристины Пизанской. Эта ода верности обрывается на радостной ноте приветствия не сломленному трудностями королю Карлу VII в “Сказании о Девственнице” (1429 год) [17]. По мнению Жувеняля Дезюрсена, богоугодность королевской власти во Франции, и в особенности правления Карла VII, доказывается славными победами короля и появлением Жанны д’Арк. Архиепископ Реймса будет одним из инициаторов и председателем суда на реабилитационном процессе, и 7 июля 1456 года во дворце архиепископа Руана объявит об отмене приговора 1431 года, невиновности и восстановления доброго имени Жанны д’Арк.

Мудрый король Карл V получает у Кристины возможность от первого лица высказаться по этим вопросам в специально посвященной ему работе. Он разъясняет существо и значение института королевской власти для Франции и свои претензии к вероломным вассалам – королям Англии и Наварры – сыну короля Богемии Карлу IV Люксембургскому, во время визита последнего во Францию [18].

Эти примеры показательны в одном отношении. На наш взгляд, они помогают несколько по-иному посмотреть на проблему “оригинальности” политических идей Кристины Пизанской. Мы пришли к выводу, что правильнее говорить о комплексе идей, связанных воедино особой концепцией роли и полномочий королевской власти, разрабатываемых одновременно довольно значительным кругом французских авторов. Помимо Кристины Пизанской, это Филипп де Мезьер, Жан Жерсон, Пьер д’Эли, Ален Шартье, Жан Жувеналь Дезюрсен и другие, внесшие вклад в создание концепции “наихристианнейшего” короля. Теперь не обязательно искать источник заимствований, обнаружив разительные совпадения взглядов таких разных людей, как пылкая защитница достоинства женщин Кристина Пизанская и известный теолог и канцлер Парижского Университета Жан Жерсон, яростный проповедник идеи о необходимости крестового похода Филипп де Мезьер и официальный королевский историограф, монах аббатства Сен-Дени Мишель Пентуан, один из первых французских гуманистов Жан де Монтей и первый пэр Франции, герцог и архиепископ Реймса Жан Жувеналь Дезюрсен, сын королевского

ца, если постоянное согласие будет меж вами, государство, несомненно, останется наиболее сильным и могущественным из всех государств, а из-за разногласий оно легко придет в упадок” [16]. Но слышат ли его те, кому должно? Впрочем, вскоре он уже и не глава королевского совета, начинается борьба за заполнение государственных и придворных должностей своими сторонниками. Уже и военные отряды отдельных герцогов появляются неподалеку от Парижа. Из трех признаков болезни королевства, которые могут вызвать его разрушение, Жан Жувеналь называет первым, “когда члены отделяются от главы”, имея в виду позицию дядьев короля, принцев крови, герцогов Анжу, Берри, Бургундии и Бурбон. Герцога Анжу хронист порицает за его попытки укрепить свою власть регента в ущерб власти короля. Несколько раз по ходу повествования предстает алчным и властолюбивым герцог Берри. Жувеналь прямо обвинял его в расхищении государственных средств, в установлении высоких налогов, в попытках утвердиться полновластным хозяином Лангедока. Описывая события 1406 года, Жувеналь сообщает, что принцы крови захватили все финансы и распределили среди своих слуг, не оставив ничего королю и дофину. Сам герцог Бургундии, “стесненный в средствах”, обвинил герцога Анжу в присвоении большей части собранных государственных средств, а герцога Орлеана – в присвоении остатка. Однако, Жувеналь показывает небескорыстными и представителей бургундского дома. В 1392 году герцог Филипп Отважный крайне раздосадован и обозлен отказом графа Ножанского выдать ему кругленькую сумму из государственной казны без разрешения короля и королевского совета. Своевольным и эгоистичным предстает и брат короля герцог Людовик Орлеанский, также запускавший руку в государственную казну, жестоко расправлявшийся с безвинными людьми, снискавший репутацию тирана. Даже насильственная смерть герцога не находит единодушного осуждения у его современников. В оценке действий герцогов Бургундии Жувеналь наиболее осторожен. Хотя герцог Бургундии и предстает в хронике то сторонником англичан, то пособником кабошьенов, то нарушителем внутреннего мира, но при этом автор ссылается на всеобщую молву. Он воздерживается от изложения собственного мнения, даже сообщив о виновности герцога Бургундии Жана Бесстрашного в убийстве герцога Орлеанского. И хотя в целом Жувеналь нарисовал образ герцога Бургундии как самого сильного и могущественного врага королевской власти в стране, он старательно отмечает всякое действие герцога, которое хотя бы немного шло на пользу королевству. Критика феодалов у Жувеняля связана, главным образом, с теми их действиями, которые шли вразрез с интересами короля и общественно-го блага и приводили к ухудшению положения страны. Средством от

них методів боротьби в 90-ті роки ХХ століття було цілком виправданим та доцільним кроком. Головним аргументом цього є те, що цей вид діяльності значно розширив можливості громадської організації у сфері захисту та представництва інтересів робітників.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается политическая деятельность профсоюзов Украины в период 1991 – 2000 гг., в которую входит использование забастовок, как метода влияния на власть, взаимодействие с политическими партиями и участие в избирательных кампаниях. На основе анализа автор приходит к выводу о полной целесообразности этого нового вида работы общественных организаций.

SUMMARY

In the article the author studies the political activity of Ukrainian trade unions in 1991 – 2000 which includes strikes as a method of influence on the power, interaction with political parties and participation in election campaigns. On the basis of the analysis the author comes to the conclusion about full expediency of this new kind of activity of public organizations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми та перспективи // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 2-61; Участь профспілок у політичному житті України / Український незалежний центр політичних досліджень. – К, 2002. – № 4. – С. 1-23.
2. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Гол. редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – Київ, 2002. – 732 с.
3. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: [монографія] / В.Ф. Цвих. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2002. – 376 с.
4. Стенограмма II Всесоюзного съезда шахтеров СССР 27.10.90 г. Донецк // Архів Донецького робітничого страйкового комітету. – С. 9.
5. Програма дій незалежних профспілок України в умовах переходу до ринкової економіки // профспілкова газета. – 1992. – 14 листопада.
6. Бернштейн Э. Забастовка. Её сущность и деятельность / Э. Бернштейн; [перевод с немецкого]. СПб. – С. 103.
7. Материалы по забастовке. 1993 – 1994. Требования трудовых коллективов предприятий, организаций и учреждений г. Горловки Донецкой области (июнь 1993 г.) // Поточний архів профспілкового комітету в/о “Артемвугілля” (м. Горлівка).

8. Мартынов М. Красных знамен не было, звучали “красные речи” и откровенная ложь // Жизнь. – 1998. – 6 ноября.
9. Закон України “про внесення змін і доповнень, що стосуються охорони праці, в кодекс законів про працю України”. Ст. 10 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №3.
10. Програма соціалістичної партії України. – К.: Б.в., 1994. – С. 22.
11. Демократичний союз: Декларація принципів. Програма. Статут (Прийняті Установчим з’їздом 23 травня 1999 року). Б.м., Б.р. – С. 7.
12. Там само. – С. 16.
13. Щодо вето Президента України на Закон про профспілки // Федерація професійних спілок України. Документи і матеріали. 1997-2002. – Т. 1. – К.: Профінформ ФПУ, 2002. – С. 7.
14. Спроба приборкати профспілки // Профспілкова газета. – 1997. – 26 лютого.
15. Програма дій незалежних профспілок України в умовах переходу до ринкової економіки // Профспілкова газета. – 1992. – 14 листопада.
16. Вячеслав Чорновил виступає против створення профсоюзної партії // Всеукраїнские ведомости. – 1997. – 5 февраля.

ББК Ф66.72(4 Укр)

Снішова А.О.

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК ПІД ЧАС «ВІДЛИГИ»

Автор аналізує ряд державних документів з організації жіночої праці, визначає основні аспекти роботи профспілок у цій галузі й доводить їх формальний підхід до вирішення проблеми.

У багатогранній діяльності Федерації профспілок України важливе місце посідають питання, пов’язані з умовами й безпекою праці на виробництві, включаючи охорону праці жінок. Для їх успішного вирішення необхідно враховувати увесь попередній досвід.

Особливо цікавим, на нашу думку, є вирішення цієї проблеми під час «відлиги», коли радянська влада, намагаючись приховати свою тоталітарну сутність, демонструє посилену увагу до соціальної політики, важливою складовою якої була охорона праці жінок, що здійснювалася через діяльність профспілок у цій сфері.

В радянській історіографії проблема діяльності профспілок у галузі охорони праці жінок розглядалася як у роботах загального характеру («Радянська держава і профспілки» під редакцією Н.Г. Алек-

В духе тогдашньої історіографії устами “коронованої дами” Франції Кристина Пизанська в своєму “Виденні” розповідає про походження королівської влади і легендарному основанні країни. Це традиційна “троянська” версія, в якій фігурують золотая вівця, Парис і Елена, Франк – засновник країни. Франція або Либера – країна вільних франків, країна найбільш природного народу, природні добродетелі якого возвишають його над іншими, країна, спочатку не знавша правління іноземних принців. Тому саме тут сильніше за все любов і покірність державі, а єдинство держави і народу має давню і міцну основу [12].

Скільки уваги надає Кристина і проблемі рад держави. Король повинен оберегатися льстеців, так як немає такого льстеця, який не обманював би. Радник повинен бути «вірним, чесним, розумним і старанним». І має великий досвід, додає Жувеналь Дезюрсен [13]. Проблема ради держави займає особливе місце в політичних поглядах Жувеняля. Король Карл VII, писав Жувеналь, – доблестний, мудрий, обережний, милосердний, бо він не може знати всіх бід держави, тому не може знайти і ліків від них. Потрібно показувати королю ці хвороби держави і радити ліки, які можуть їх вилікувати [14]. Оскільки для короля, крім звернення до бога і власному здоровому глузду, має “вірний, чесний, розумний і старанний друг” – “радчик” нагадує Жувеналь Дезюрсен своєму молодшому брату Гійому, ставшому канцлером Франції.

В “історії Карла V” Кристина описує портрети найбільш видатних діячів того часу – принців королівської крові, прагнучи проаналізувати на них критерії оцінки державного діяча, розроблені на прикладі Карла V. Шість із тридцяти дев’яти глав (с 11-ої по 16-ю) другої книги «Історії» дають нам портрети членів королівської родини: герцогів Анжу, Беррі, Бургундії, Бурбон, молодшого короля Карла VI і його молодшого брата, молодшого герцога Орлеана. Як все змінює в благородних герцогах малолітство, а потім безумство нового короля Карла VI [15]. Кожен прагне зайняти ключове місце – опікуна або регента – при слабкому і безвольному правителі. Першим же королівським радою нового правління, розв’язавшим питання про коронацію, розводив найближчих родичів короля і могутніших сеньйорів держави, роблячи їх непримиримими ворогами. Монах із Сен-Дені вкладає в уста члена королівської ради єпископа Парижа такі слова: “Желание править державою починає непременно побуждать знаменитых принцев к непристойной ссоре, хотя вы...не можете спорить друг с другом без ущерба для государства. Как говорит моя вера слуху моего серд-

образованности, – и иллюстрируют благородство, рыцарство и мудрость французского короля любопытными примерами. Образ Карла V, созданный Кристиной Пизанской, объединяет в себе черты реального и действительно великого человека и портрет-модель идеального государя, пример для всех последующих властителей. Под стать этой величественной фигуре должна быть и его держава.

Своей развернутой характеристикой личностных качеств и достоинств мудрого правителя Кристина задает тон всей последующей историографии Карла V вплоть до наших дней. Так, официальный историограф Карла VI, певчий королевского аббатства Сен-Дени Мишель Пентуан, характеризуя покойного короля Карла V, на первое место ставит его усердие в возвращении захваченных англичанами земель [5]. Другой историограф Карла VI, архиепископ Реймса, герцог и пэр Франции Жан Жувеналь Дезюсен, подытоживая правление Карла V, указывает, в первую очередь, на мудрость (в понятие которой включены ум, осторожность и сдержанность в управлении королевством) [6], затем активность в отражении врагов (как доблесть) [7], благоразумие в правосудии (понимаемое, в том числе, и как милосердие к собственным подданным) [8], заботу о церкви и священнослужителях, веру в бога и христианский образ жизни [9]. Несмотря на этический подход к оценке личности монарха, главной его добродетелью выступает умение управлять королевством так, чтобы «дела были в добром расположении, царствовали мир и право». Жувеналь неоднократно возвращается к теме идеального государя в своих работах. Он считал, что король должен стремиться хорошо управлять, и что это умение самое трудное. Король, по его мнению, получает все от своих подданных, а потому не должен их угнетать и обременять тальей [прямым налогом – Г.С.], а быть им отцом. Он должен управлять народом осторожно, как своими детьми, помня, что он – глава, а они – тело, которое его носит. Жувеналь заявлял, что большое дело быть королем или принцем, но еще большее – следовать доводам разума и законам королевства [10]. Король должен беречь мощь, честь и выгоду королевства и его подданных. Благо государства для Жувенеля – в достижении мира. Объявляя мир наивысшей ценностью, Дезюрсен утверждал, что нет ничего, чего бы подданные не сказали, не сделали, не отдали бы за него. Именно в поддержании мира он видел главную задачу деятельности государя. Интересы государства, которые Дезюрсен отождествлял с общественным благом, диктовали необходимость укрепления королевской власти, как единственной силы, способной их осуществить. Доблестным, мудрым, благоразумным и терпеливым предстает идеальный государь в речи архиепископа Реймса на коронации короля Людовика XI [11].

сандрова, «Профспілковому активісту України. Організаційні і правові питання роботи первинних профспілкових організацій» під редакцією І.М. Разнатовського), так і в спеціалізованій літературі (П. Попов, Т. Тирзбанурт «Охорона праці – завдання профспілок», Ю.П. Смирнов «Розвиток органів охорони праці в системі радянських профспілок», М.І. Данченко «Охорона прав та інтересів радянських жінок») [1-5].

В усіх зазначених працях лейтмотивом проходить пропаганда радянського способу життя через прояв турботливого ставлення влади до питань соціального забезпечення та охорони праці, особливо жінок. Так, М.І. Данченко підкреслює, що тільки в суспільстві, де відсутня приватна власність на засоби виробництва й експлуатація одного класу іншим, де досягнута соціальна рівність усіх людей незалежно від статі, тобто в соціалістичному суспільстві, жінка стає рівною, вільною, і її права та інтереси, включаючи охорону праці, пильно оберігаються та захищаються на державному рівні [6].

Сучасна історіографія з даного питання незначна в кількісному відношенні, але цінна новими підходами, об'єктивністю аналізу проблеми. Так, питання про участь радянських профспілок в охороні праці ставиться в «Нарисах історії професійних спілок України», підготовлених колективом авторів під керівництвом О.П. Реєнта, у монографії В.М. Докашенка «Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років» [7-8].

Проте, у жодній із названих робіт, у зв'язку з іншими поставленими завданнями, питання про стан праці жінок не розглядається. З огляду на це, у своїй статті ми ставимо за мету проаналізувати стан використання жіночої праці та її оцінку в державних і профспілкових документах в 20-х – 60-х рр.

Вважаємо логічним почати з аналізу законодавчих документів, що регламентували жіночу працю. На перший погляд, стан справи виглядав тут досить оптимістичним. Радянське законодавство гарантувало жінкам охорону їхньої праці з урахуванням фізіологічних особливостей організму. Уже на четвертий день після революції, 29 жовтня 1917 р., був прийнятий декрет «Про восьмигодинний робочий день», де поряд із вирішенням інших питань заборонялася жіноча праця в нічний час та на підземних роботах [9].

10 квітня 1932 р. Постановою Народного комісаріату праці (НКП) СРСР був затверджений спеціальний список особливо важких та шкідливих для здоров'я робіт, у якому особи жіночої статі не допускалися до роботи кочегарів, паровозних машиністів, слюсарів поточного ремонту паровозів, матросів на пароплавах; заборонялося використовувати працю жінок на роботах із плавкою та розливкою металів, у ряді виробництв хімічної промисловості, на будівництві

підземних споруд, на підземних роботах у гірничодобувній промисловості тощо [10].

Після злиття НКП СРСР із ВЦРПС у 1933 р. державні функції в галузі охорони праці було передано профспілкам, які отримали можливість розробляти правила та норми з техніки безпеки та виробничої санітарії, вносити на розгляд уряду спеціальні правила з охорони праці жінок, зокрема, встановлювати правила застосування та заборони жіночої праці в окремих галузях народного господарства, на певних видах робіт [11].

Реалізацію державних функцій у сфері охорони праці вони здійснювали через інспекцію праці, а саме – через технічних інспекторів, на яких покладался контроль за дотриманням законодавства з охорони праці, за безпекою роботи та станом виробничої санітарії. Технічні інспектори мали право давати керівникам підприємств та установ обов'язкові розпорядження щодо усунення порушень правил із техніки безпеки, призупинити роботу на окремих виробничих ділянках, станках, машинах та іншому обладнанні, якщо ця робота могла призвести до травмування чи захворювання працівників, накласти штраф на порушників охорони праці, здійснювати попередній нагляд за новозбудованим або реконструйованим підприємством (цехом, ділянкою), який полягав у дозволі на його відкриття [12].

Громадський контроль покладался на всі профспілкові органи, але основна відповідальність лягала на позаштатних технічних інспекторів рад профспілок, громадських інспекторів з охорони праці на підприємствах та установах, комісії ФЗМК.

Позаштатна технічна інспекція при рада профспілок організувалася відповідно до Постанови Президії ВЦРПС від 22 серпня 1958 р. [13]. До виконання обов'язків позаштатних технічних інспекторів залучалися інженерно-технічні працівники та кваліфіковані робітники. На них поширювалося Положення про технічного інспектора ради профспілок, за винятком права накладати грошові штрафи на представників адміністрації, винних у порушенні правил, норм техніки безпеки та виробничої санітарії.

Надання громадській організації функцій державних органів сприяло подальшому їх одержавленню. Крім того, держава намагалася зняти з себе відповідальність за важливу ділянку роботи.

У листопаді 1938 р. зі згоди вищих органів профспілок із списку важких та шкідливих робіт, до яких раніше не допускалися жінки, вилучалися паровозні машиністи, кочегари, слюсарі поточного ремонту паровозів [14]. У липні 1940 р. Секретаріат ВЦРПС приймає рішення про поновлення жіночої праці на всіх роботах системи річкового флоту, за винятком кочегарів судів на твердому пальному, матросів вантажно-пасажирських судів, штурвальних судів із ручними штурвалами [15], а у жовтні 1940 р. на офіційному рівні узаконюва-

чинення она написала за десять лет, с 1400 по 1410 годы. В следующие восемь лет из под ее пера выходят только две значительные работы: “Книга мира” и “Письмо из тюрьмы человеческой жизни”. Наконец, в 1429 году, после многолетнего молчания она пишет последнее политическое произведение в стихах – “Сказание о Девственнице” [2].

Анализ этих произведений Кристины Пизанской, благодаря прекрасным изданиям нескольких последних десятилетий, позволяет отказать, с одной стороны, от поверхностного восхищения биографией и перечнем написанного “первым профессиональным писателем” (Кристина жила за счет своих литературных трудов), с другой, – от гиперкритических и, зачастую, беспочвенных обвинений в поверхностности суждений, несостоятельности идей, напех создаваемых на заказ или щедро заимствуемых у античных авторов и механически переносимых ею в собственные произведения. Отдельные авторы немало постарались, чтобы представить Кристину Пизанскую “синым чулком” и универсальной посредственностью [3].

Как ни странно, но именно две особенности творчества, наиболее ярко свидетельствующие о политической позиции писательницы, надолго оставили Кристину Пизанскую вне поля исследовательского интереса как сложившегося политического мыслителя. Во-первых, это неустанное восхваление нею, вопреки сиюминутной конъюнктуре законного государя и преклонения перед ним. Во-вторых, иногда почти буквальное совпадение ее оценок происходящего в стране с мнением ряда признанных авторитетов того времени (в чем хотели видеть несамостоятельность мысли и только).

Политические пристрастия Кристины Пизанской вполне определены и выражены достаточно четко. Она монархист, убежденный сторонник сильной центральной власти; ее государь – единственно возможный гарант мира и общественного блага страны. Попыткам очертить портрет идеального суверена посвящены многочисленные пассажи в ее работах, прежде всего дидактические трактаты “Книга дороги долгого учения” (1402), посвященная королю Карлу VI и принцам королевской крови, “Книга мира” (1414) и знаменитая “Книга деяний и добрых нравов мудрого короля Карла V” (1405), предназначенная послужить добрым примером для наследника престола дофина Людовика, герцога Гиени [4]. Последняя работа – панегирик совершенству добродетелей конкретного государя. Главы с 22-ой по 34-ю первой части, со 2-ой по 10-ю второй части и наконец, с 3-ей по 32-ю третьей части работы повествуют о замечательных личных качествах Карла V: благоразумии, мудрости, справедливости, великодушии, смирении, щедрости, нравственной чистоте, скромности, правдивости, милосердии и благочестии, пронизательности,

Классическое средневековье – эпоха перестройки экономических и социальных структур Запада, время зарождения современных европейских государств, обкатки основных бюрократических и демократических институтов власти: с одной стороны, это формирование особого слоя управленцев – чиновничества; с другой, – рост роли и притязаний сословно-представительных учреждений [1]. При этом речь идет о зарождении национальных государств, возникновении национального самосознания, складывании национальной историографии и появлении основных мифологем национального сознания. Но наряду с объединительными, центростремительными тенденциями, усиливаются и центробежные силы. Для Франции этого периода общеевропейские проблемы усугубляются расколом элиты страны, борьбой двух могущественных придворных группировок, за которыми стояли различные регионы-провинции королевства за власть (насыщение высших институтов управления своими сторонниками, попытки поставить под свой контроль распоряжение государственными финансами, обвинения своих добравшихся до власти противников в тирании, управленческом непрофессионализме и прямом казнокрадстве, физическое устранение лидеров противной стороны) и влияние на безумного короля. Нежелание арманьяков и бургиньонов поступаться собственными амбициями, интересами доводят конфликт до гражданской войны. Обращения обеих враждующих сторон за помощью к внешней могущественной силе и вовлечение ее в конфликт в качестве одной из его сторон порождает ситуацию, когда существование Франции как единого государства на долгие годы окажется под угрозой. Грабежи и насилия, пожары и стихийные бедствия, голод и эпидемии привели к массовому сокращению населения страны.

Французские интеллектуалы того времени пытаются найти свой ответ на вызовы времени. Среди этих очень разных людей – государственных и церковных деятелей, университетских докторов, теологов и правоведов, первых французских гуманистов – достойное место занимает Кристина Пизанская. Она, итальянка по происхождению, дочь придворного астролога французского короля Карла V, жена и довольно рано вдова королевского секретаря Карла VI, мать и бабушка известных историографов короля Карла VII из рода Дюшатель; первый европейский профессиональный писатель, первая женщина, вторгшаяся в сферу мужского политического теоретизирования.

Кристина Пизанская (1365-1430) была популярным, одаренным поэтом и плодовитым писателем с широким жанровым диапазоном. Свои первые политические трактаты Кристина создает, будучи зрелой, сформированной писательницей. Основные политические со-

лося використання слабкої статі на підземних роботах у гірничодобувній промисловості [16]. Як бачимо, зміни, які вносилися профспілками або з їхньої згоди в цей спеціальний список, не завжди позитивно впливали на стан охорони праці жінок.

Прийняття таких рішень обґрунтовувалося зростанням механізації та поліпшенням техніки безпеки на зазначених роботах, хоча, швидше за все, вони були продиктовані економічними потребами і ще раз підкреслювали, що в СРСР жінка, в першу чергу, розглядалася як виробник матеріальних благ.

Дозволимо собі зазначити, що радянська влада, яка не втомлювалася підкреслювати відмінності між двома системами господарства – соціалістичної та капіталістичної, з особливою ретельністю показуючи різницю в умовах праці і наголошуючи, що охорона праці не сумісна із капіталізмом, приймає зі згоди вищих профспілкових органів постанову «Про застосування праці жінок на підземних роботах в гірничодобувній промисловості», незважаючи на Конвенцію 45 Міжнародної організації праці (МОП) від червня 1935 р., згідно з якою заборонялося використання осіб жіночої статі на підземних роботах у шахтах [17].

Слід зазначити, що в діяльності МОП, утвореної ще в рамках Ліги Націй у 1919 р., питання охорони прав та інтересів жінок посідають одне з пріоритетних місць. У 1946 р. МОП стає першою спеціалізованою установою ООН і посилює свою нормотворчу діяльність по захисту основних прав людини у сфері праці, приділяючи особливу увагу регламентації умов праці та відпочинку, соціальному страхуванню та соціальному забезпеченню працівників.

Радянський Союз входить до цієї впливової організації з 1934 р. Проте, через недотримання конвенцій, які передбачають юридичні обов'язки для держав, що їх ратифікували, СРСР у 1940 р. припиняє своє членство в цій міжнародній організації.

Після приходу до влади М.Хрущова уряд, проголосивши курс на демократизацію, змушений був демонструвати дотримання міжнародних норм, що спонукало СРСР у 1954 р. поновити своє членство у МОП. Одночасно до цієї організації вступають УРСР та БРСР, що повинно було підтвердити твердість намірів радянської влади щодо обраного курсу.

Наслідком такої політики стало прийняття у липні 1957 р. Радою міністрів СРСР постанови № 839 «Про заходи по заміні жіночої праці на підземних роботах у гірничодобувній промисловості та на будівництві підземних споруд», згідно з якою припинялося використання праці жінок у зазначених галузях [18]. Ця заборона не поширювалася лише на ті спеціальності, які не були пов'язані з фізичною працею: медичне, побутове обслуговування тощо. Дозволялася робота

жінок під землею і в тих випадках, коли вони займали керівні посади або належали до інженерно-технічних працівників [19]. Таке рішення мало б свідчити про зростання турботи про здоров'я жінок та поліпшення охорони праці.

Наступним кроком на цьому шляху стало прийняття у червні 1960 р. постанови Ради Міністрів СРСР «Про заміну жіночої праці на морських судах флоту рибної промисловості», яка забороняла прийом жінок на роботу на промислові, розвідувальні і приймально-транспортні морські судна, за винятком морських плавучих рибоконсервних заводів, рибообробних баз, морозильних риболовних траулерів, а також морських рефрижераторних суден [20].

На виконання вищезазначеного закону Рада Міністрів УРСР зобов'язала ради народного господарства Дніпропетровського, Запорізького, Одеського, Донецького й Херсонського економічних адміністративних районів вжити заходи щодо вивільнення жінок від зазначених робіт і перевести їх на інші роботи, з тим, щоб на 1 жовтня 1961 р. повністю замінити жіночу працю чоловічою на визначених судах [21].

Для досягнення нашої мети ретельніше простежимо виконання документа № 839, реалізації якого уряд приділив пильну увагу, про що свідчать постанови Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. «Про хід виконання заходів по заміні жіночої праці на підземних роботах на підприємствах УРСР» та від 30 серпня 1958 р. «Про хід виконання заходів по заміні жіночої праці на підземних роботах у підприємствах УРСР» [22-23]. У них йшлося про те, що заходи, передбачені постановою, окремими раднаргоспами, облвиконкомом та обласними радами профспілок виконувалися незадовільно або взагалі ігнорувалися, графіки виводу жінок із підземних робіт порушувалися. Наприклад, на підприємствах Сталінського раднаргоспу в I кварталі 1958 р. потрібно було вивести 9816 жінок, фактично на 15 лютого 1958 р. виведено лише 2555 [24].

Незважаючи на заборону, керівники ряду підприємств гірничодобувної промисловості протягом 1957 р. продовжували приймати жінок на підземні роботи. Так, на підприємства Сталінського раднаргоспу в 1957 р. було прийнято понад 4300 жінок. Така ситуація продовжувалася і в січні-лютому 1958 р., зокрема, на підприємствах тресту «Рутченківвугілля» на ці місяці прийняли 30 осіб жіночої статі, а на підприємствах тресту «Будвонніввугілля» – 61. Крім того, більшість жінок, виведених із підземних робіт, не були працевлаштовані. Так, із 2555, виведених на поверхню в Сталінському раднаргоспі, були працевлаштовані лише 792 жінки [25].

З метою вчасного забезпечення виконання постанови «Про заходи по заміні жіночої праці на підземних роботах у гірничодобувній промисловості та на будівництві підземних споруд» Рада Міністрів

європейської та євроатлантичної спільноти / І.Я.Тодоров . – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 268 с.

4. Кашкин С.Ю. Европейское оборонное сотрудничество: Документы и комментарии/ Под ред. проф. С.Ю.Кашкина, П.А.Калиниченко, А.О.Четвериков – М.: ООО «Профобразование», 2004. – С. 12.
5. Данилов Д.А. ЕС/ЗЕС на пути к идентичности в сфере безопасности и обороны//Европа: вчера, сегодня, завтра/Ин-т Европы РАН; Отв. ред. Н.П.Шмелева. – М.: Экономика. – 2002. – С. 658-662.
6. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції/ Д. Дайнен пер. з англ. – К.: „К.І.С.”, 2006. – С. 642.
7. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу/ Н. Мусис пер. з англ. – К.: „К.І.С.”, 2005. – С. 132.
8. Европейский Союз: Факты и комментарии/Под ред. Ю.А.Борко, О.В.Буториной, В.В.Журкина, В.Г.Шемятенкова/Институт Европы РАН и АЕВИС. – М., 2000. – Вып. 19 (декабрь 1999 – февраль 2000). – С. 27. Режим доступа до журн.: http://www.edc-aes.ru/site/ru/union/archive/vipusk_19.html
9. Лобанов Р.О. Проблемы внешней политики, безопасности и обороны деятельности Европейского Союза: дис. канд. ист. наук: 07.00.03/ Роман Олегович Лобанов. – М., 2005. – С. 88.

ББК Т 63.3 (4 Фр)

Санжарова Г.Ф.

**ВЛИЯНИЕ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ
НА ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО
САМОСОЗНАНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ФРАНЦИИ
(НА ПРИМЕРЕ ТВОРЧЕСТВА КРИСТИНЫ
ПИЗАНСКОЙ)**

Статья посвящена анализу социально-политической составляющей творчества Кристины Пизанской. Анализ конкретной исторической обстановки и внутривнутриполитической ситуации во Франции в начале XV века позволил по-новому оценить проблему самостоятельности общественно-политических взглядов Кристины Пизанской и значение концепции короля, идеального государя, как гаранта общественного мира, согласия и процветания своего народа в ее работах. Творчество писательницы находится у истоков формирования национального самосознания во Франции.

Після закінчення «холодної війни» тенденція мілітаризації Союзу стала логічним наслідком нарощування економічної і політичної потужності на міжнародній арені. Європейські країни досягли певного прогресу у формуванні спільної безпекової та оборонної політики, а створення власних європейських збройних сил співпало з політичними інтересами європейських держав, які отримали можливість брати участь в різних миротворчих акціях, і тим самим захищати власні інтереси в різних куточках світу.

РЕЗЮМЕ

Автор изучает процесс формирования вооруженных сил ЕС в качестве инструмента реагирования на международные кризисы.

SUMMARY

The author studies the process of generation of the EU Armed Forces as an instrument of reacting to international crises.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барановський В.Г. Западня Європа: военно-политическая интеграция/ В.Г.Барановский. – М.: Международные отношения. – 1988. – 196 с.; Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе/ Ю.А.Борко. – М.: Деловая лит., 2003. – 461 с.; Борко Ю.А. Европа в меняющемся мире. Международные связи Европейского сообщества/ Ю.А.Борко, М.В.Каргалова, Ю.М.Юмашев – М.: Право, 1995. – 55 с.; Данилов Д.А. ЕС/ЗЕС на пути к идентичности в сфере безопасности и обороны// Европа: вчера, сегодня, завтра/ Ин-т Европы РАН; Отв. ред. Н.П.Шмелева. – М.: Экономика. – 2002. – 822 с.; Журкин В.В. ЕС: внешняя политика, безопасность, оборона/ В.В.Журкин // Доклады института Европы. – М., 1998. – 58 с.
2. Ентін М.Л. Правові основи зовнішньої політики і політики у сфері оборони та безпеки ЄС/ М.Л.Ентін, М.О.Баймуратов, О.А.Делінський – К.: ІМВ КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 224 с.
3. Володіна М.О. США та європейська безпека 1990-ті роки ХХ ст. // Євроатлантична Донеччина. Вісник Науково-інформаційного Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці Донецького національного університету. – 2008. – №4(12). – С. 31-36; Международная и европейская безопасность и Украина: учебное пособие / [Володіна М.А., Добров П.В., Крапивин А.В. и др.]. – Донецк: «Вебер» (Дон. отделение), 2008. – 433 с.; Евроатлантическая интеграция Украины и международные отношения / [Белоус О.М., Бережная М.С., Богинская И.В. и др.]; под ред. А.В.Крапивина. – Донецк: Донецький національний університет, 2008. – 240 с.; Тодоров І.Я. Україна на шляху до

України зобов'язала облвиконкоми Ворошиловградської, Дніпропетровської, Львівської, Сталінської і Станіславської областей разом із раднаргоспами й обласними радами профспілок до 15 квітня 1958 р. розглянути списки, передбачені п. 2 цієї постанови, і відповідно до них прийняти план заходів для працевлаштування жінок. Був затверджений новий графік виводу жінок із заборонених для них робіт на підприємствах раднаргоспів УРСР, згідно з яким у 1958 р. підлягали виводу з Ворошиловградського раднаргоспу 23821 жінка, Дніпропетровського – 2028, Львівського – 415, Сталінського – 45, Станіславського – 37193 [26].

Провідна роль у контролі за виконанням цих рішень покладалася на профспілки. Відомі факти, коли технічні інспектори, за допомогою яких профспілки здійснювали контроль у галузі охорони праці та техніки безпеки, встановивши факти порушення вищезгаданої постанови, вживали відповідні заходи.

Так, при відвідуванні ряду шахт Б – Антрацитівського було з'ясовано, що кількість жінок, зайнятих на підземних роботах не тільки не зменшилася, а навпаки, збільшилася за рахунок переведення деяких із поверхні на посади підземних браківниць. З одного боку, така ситуація пояснювалася тим, що робочі місця, на яких працювали жінки, були низько оплачувані, через що чоловіки не погоджувалися на ці роботи, а з іншого, несерйозним ставленням адміністрації до цього питання. За сприяння технічних інспекторів ці жінки були виведені на поверхню та працевлаштовані, а керівники оштрафовані – директор шахти Ц – Боковська на 300 крб., начальник шахти № 54 Н.Ф. Дерев'яно на 500 крб. [27].

Проте зусиль, які докладалися з боку профспілок для рішення вищезазначеної проблеми, було явно замало. Найбільш повільно процес заміни жіночої праці на підземних роботах здійснювався у гірничодобувній промисловості Сталінського раднаргоспу, де з підземних робіт на I півріччя з 1958 р. замість запланованих 23752 було виведено 13668 жінок.

Особливо незадовільно виконувалися ці рішення на підприємствах комбінату «Сталінвугілля», де були виведені 7421 жінка при потрібних 15763, на підприємствах «Рутченківвугілля» – 564 жінки замість 1550 та «Червоноармійськвугілля» – 687 замість 2044 жінок. Не приділялася належна увага перекваліфікації та працевлаштуванню жінок, виведених із підземних робіт. Зокрема, у Сталінському раднаргоспі було працевлаштовано лише 23% жінок, звільнених із підземних робіт [28].

Зустрічалися випадки, коли жінкам пропонували нову роботу з гіршими умовами праці, ніж вони мали. Наприклад, на підземній роботі шахти 4-5 м. Горлівки нараховувалося 238 жінок, які в основному працювали на механізованих ділянках роботи – машиністами елек-

трово́за, вимірювальниками газу, лебідчиками тощо. Кожній із них запропонували невеликий вибір: різноробочий будівельного загону, вантажник лісного складу, альтернативою виступала робота в радгоспах та колгоспах східних районів СРСР.

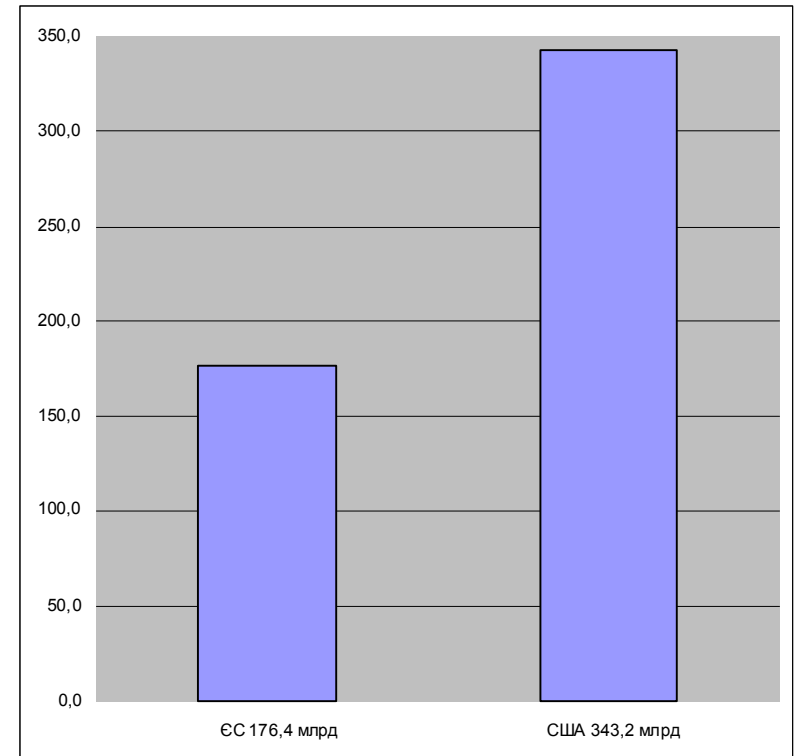
Відзначимо, що ні перше, ні друге місце працевлаштування не можна назвати жіночим. Вони в декілька разів були важчими, ніж ті, на яких працювали жінки. На лісному складі шахти праця була не механізована. Слизькі, мокрі обаполи, стійки, колоди в холодні зимові дні жінки переносили на відстань 200-300 метрів. Козловий кран для механічного розвантаження лісу будувався протягом чотирьох років, але в експлуатацію пущений так і не був через відсутність деяких деталей, які, як з'ясувалося, були вкрадені. «Легкою» роботою в будівельному загоні вважалося копання глибоких каналів, переноска вручну цегли, щебеню, іншого будівельного матеріалу [29].

Вважаємо за необхідне докладніше зупинитися на граничних нормах переноски та пересування важких речей дорослими жінками, запровадженими у серпні 1932 р. НКП СРСР, які залишалися незмінними і в часи «відлиги». Згідно з діючими нормами, максимальне навантаження під час ручної переноски не повинно було перевищувати 20 кілограмів, а за допомогою носилок разом із вагою – не більше 50-ти кілограмів на двох. Постає питання, скільки ж складала сумарна маса вантажів за зміну? Звичайно, така «зворушлива» турбота з боку уряду не може викликати захоплення, але навіть вона була дрібницею, порівняно з реаліями повсякденного життя [30].

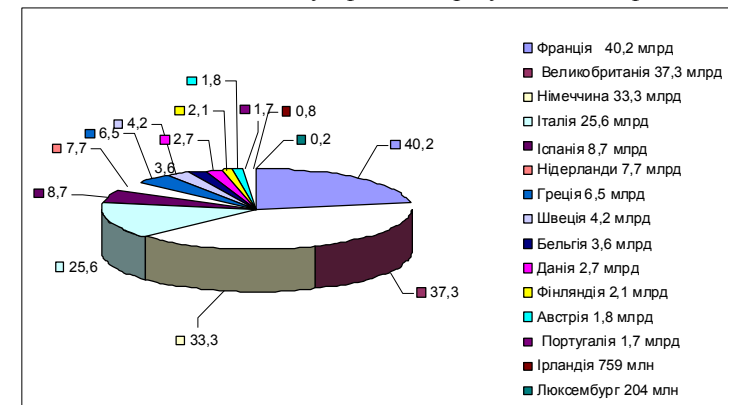
Наприклад, у ливарному цеху Ясинуватського машзаводу Сталінської області жінки через відсутність механізації вручну переносили опоки вагою до 70-80 кг. На заводі ім. Сталіна працівниці під час роботи підіймали вантажі вагою 30-50 кг. В управлінні 434 тресту № 87 та управлінні 429 тресту № 88 перевозили пісок, щебінь та інші будівельні матеріали вагою до 150 кг, що в 3 рази перевищувало гранично припустиму норму. У Сторожинецькому, Глибокському хлібоприймальних пунктах Чернівецької області жінки змушені були переносити мішки вагою 70-80 кг [31].

Що ж стосується профспілок, які покликані були захищати інтереси працівниць, то зазвичай саме вони направляли жінок на подібні роботи. Наприклад, райком профспілок вугільників у I кварталі 1960 р. провів два бюро щодо виводу та працевлаштування жінок, які були направлені до будівельних організацій, колгоспи та радгоспи. Зокрема, працівниці шахти № 30, № 32 були направлені до колгоспу ім. Сталіна, жінки з шахти № 30, № 23, № 25 – до колгоспу села Єсаулівка тощо [32].

Згідно з інформацією по УРСР на 1 липня 1961 р. із 65850 осіб, виведених із підземних робіт протягом 1958-1960 рр., працевлашто-



У більшості західноєвропейських держав спостерігається постійне скорочення витрат на оборону (див. мал. 2), що зумовлює відставання ЄС від США по кількості та якості озброєнь, а це, в свою чергу, позначається на нездатності Союзу ефективно регулювати конфлікти.



європейську пріоритетну мету: до 2003 р., як наслідок добровільної співпраці держав-членів, Союз має бути здатним мобілізувати збройні формування в кількості 60 тис. осіб протягом 60 днів і утримувати їх протягом року для виконання операцій із запобігання конфліктам та врегулювання криз [7]. Було вирішено паралельно створити механізми, орієнтовані на невійськові аспекти антикризової діяльності.

Відповідно до гельсінських домовленостей офіційно були впроваджені три нові тимчасові структури для здійснення СЗПБ: Комітет з політики та безпеки, до складу якого увійшли високі представники з кожної країни в ранзі послів; Наступну ланку зайняв Військовий комітет Європейського Союзу, якому підпорядковувався ще один новий орган – Військовий штаб Європейського Союзу [8]. Завдання останнього – попередження криз, оцінка ситуацій і стратегічне планування реалізації «Петерзберзьких завдань».

Європейські лідери підтвердили свій намір взяти на себе відповідальність у врегулюванні криз без залучення НАТО, використовуючи власні військові механізми. При цьому, підкреслювалася необхідність уникнення «непотрібного дублювання», тобто ЄС не планує формування Європейської армії шляхом об'єднання збройних сил країн-учасниць Союзу, це мають бути колективні військові сили, покликані на виконання «Петерзберзьких завдань».

За підсумками Гельсінської зустрічі було досягнуто домовленості з приводу квоти військових: Великобританія, Франція, Німеччина та Італія надають по 12 тисяч солдатів та офіцерів, Іспанія – 6 тис., Нідерланди – 5 тис., Греція – 3,5 тис., Австрія та Фінляндія – по 2 тис., Швеція – 1,5 тис., Бельгія, Ірландія та Португалія – по 1 тис., Люксембург – 100 чол. [9]. Рішення про використання контингенту мала приймати Рада ЄС.

В кінці 2000 р. на зустрічі в Брюсселі було узгоджено останні деталі переліку ресурсів, необхідних для формування європейський сил швидкого реагування, і вже до кінця цього ж року ЄС приступив до створення власного військового контингенту чисельністю 60 тис.

В грудні 2003 р. європейським політикам вдалося добитися згоди США на створення європейських оборонних структур, які паралельні структурам НАТО і використовують його технічну базу. При цьому, американська сторона була завірена в тому, що формування автономних військових структур не підірве значимість Північноатлантичного альянсу, і використання цих сил ЄС планує лише в крайніх випадках. В цьому ж році ЄС взяв на себе поліцейські місії в Боснії та Герцеговині, Македонії, що дало змогу перевірити на практиці оперативні можливості збройних сил Союзу.

У своїй військовій діяльності Європейський Союз досяг значної автономії від НАТО. Проте зберігся значний дисбаланс витрат США та ЄС на цю галузь (див. мал. 1).

вані були лише 33015, а 888 жінок залишалися працювати на заборонених видах робіт [33].

Звернемо увагу на те, що до цих даних треба ставитися досить критично, бо інформація щодо заміни жіночої праці на підземних роботах у гірничодобувній промисловості, яка поступала до вищих органів влади, не завжди правдиво відображала реальність. Так, у звіті профспілок Сталінського раднаргоспу зазначалося, що станом на 1 січня 1961 р. на підземних роботах шахт трестів комбінату Сталінвугілля допрацьовує до пенсії 336 жінок, підлягає виводу 42, а напроти червоною пастою помічено «брехня, працює 2466 жінок» [34], або у звіті тресту «Лисичанськвугілля» жінок, зайнятих на шахтах, не значилася, а насправді, як з'ясувалося під час перевірки, на важких видах робіт в Лисичанському шахтоуправлінні працювало 17 жінок, на шахті 1-2 ім. Мельникова – 22, в Пролетарському шахтоуправлінні – 37, і такі факти не були винятками [35].

Треба зазначити, що проблема заміни жіночої праці на підземних роботах не була вирішена й наступними десятиріччями. Згідно з інформацією, яку подає В.М. Докашенко в роботі «Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років», у вугільній промисловості на 1975 р. на важких роботах було зайнято 44794 жінки, лише в Донецькій області гірниками працювало понад 1900 жінок [36].

Частими були випадки використання жіночої праці на заборонених та важких роботах і в інших галузях. Наприклад, на Миколаївському заводі «Комунар» у ливарному цеху працювало 18 жінок [37], на заводі «Емальпосуд» м. Чернівці 8 жінок були задіяні у травильному відділенні емальцеху, що було явним порушенням трудового законодавства [38].

Профспілкові комітети здійснювали слабкі спроби покращити умови праці жінок через комісії з питань охорони праці, до складу яких залучалися передовики виробництва, інженерно-технічні працівники, громадські інспектори та інші активісти. Кількість членів таких комісій залежала від місцевих умов, обсягу роботи підприємства, цеху тощо (від 3 до 21 особи на чолі із членом цехкому). Голова комісії був одночасно і старшим громадським інспектором з охорони праці на підприємстві (у цеху).

Комісії з охорони праці проводили обстеження цехів, робочих місць, побутових приміщень, брали участь у розробці заходів, спрямованих на поліпшення умов праці, намагаючись запобігти професійним захворюванням та нещасним випадкам на виробництві [39]. Проте, вони не могли впроваджувати заходи, спрямовані на введення нових технологічних процесів, бо стратегія економічного розвитку та науково-технічна політика були справою державною. Крім того, командна економіка передбачала зростання ВВП без урахування умов

виробництва та якості виготовленої продукції. Наслідками такої політики стали чисельні недоліки та порушення у сфері охорони праці жінок.

Так, у звіті про роботу профспілок УРСР з питань охорони праці від 31.10.1960 р. наводяться численні факти про порушення законодавства з охорони праці жінок. Зокрема, допускалися надурочні роботи, переноси днів відпочинку, порушення техніки безпеки, недотримання санітарно-гігієнічних норм. Наприклад, на полтавських заводах «Електромотор», «Трубомеханічному», Кременчуцькому заводі «Дормаш», Лубнянській суконній фабриці допускалася робота жінок у вихідні дні: 31.01.1960 р., 28.02.1960 р., 27.03.1960 р., 20.04.1960 р., 30.07.1960 р. У будуправлінні № 13 тресту № 95 Полтавської області мотористки бетономішалок та електросилових установок працювали по 16 годин на день. На Краматорському заводі підлітки-дівчата працювали по 8 годин [40].

Під час перевірки стану охорони праці жінок заводу «Емальпосуд» було з'ясовано, що виробнича обстановка та умови праці в старому емальцеху були незадовільними. Не працювала припливна вентиляція, яка використовувалася для обдувки муфельних печей, була відсутня теплова завіса в емальцеху, приміщення не обігрівалися. Порушувалася техніка безпеки через відсутність механізованої подачі сіркової кислоти до травильних ванн, що сприяло отриманню опіків [41].

Таким чином, у висновках слід відзначити:

- по-перше, наявність у СРСР законодавчих документів щодо регламентації жіночої праці. Причому, за багатьма позиціями вони не відповідали міжнародним нормам;
- по-друге, у добу «відлиги» керівництво країни за підтримки профспілок теоретично наголосило на необхідності змін у цій сфері, проте практичні дії проводилися непослідовно та епізодично;
- по-третє, формальний підхід профспілок до цієї проблеми з дотриманням державної політики, спрямованої, у першу чергу, на розвиток виробництва заради виробництва.

РЕЗЮМЕ

Автор анализирует ряд государственных документов по организации женского труда, определяет основные аспекты работы профсоюзов в этой сфере, доказывает их формальный подход к решению проблемы.

SUMMARY

The author analyzes a number of the state documents on the organisation of female work, defines the main aspects of the trade unions' work in this sphere, proves their formalistic approach to the problem decision.

міжнародній арені. Всі ці фактори прискорили інтеграційні процеси в галузі зовнішньої політики та політики безпеки ЄС.

На початку 90-х рр. становлення військової складової виходить на якісно новий рівень із підписанням Маастрихтських угод, в яких визначаються положення про спільну зовнішню політику та політику безпеки (V розділ): цілі та завдання, інструменти та механізми здійснення. Амстердамський договір вносить нові положення, спрямовані на зміцнення механізму СЗПБ ЄС [4]. Обидва документи проголошували поетапну інтеграцію Західноєвропейського Союзу та його військових інструментів в ЄС.

Суттєвим продовженням практичного будівництва європейської системи безпеки та оборони став франко-британський самміт в Сен-Мало у грудні 1998 р. На двосторонній зустрічі англійського прем'єра Т.Блера і французького президента Ж.Ширака була прийнята «Декларація про Європейську оборону» [5]. У документі зазначалося рішення ЄС поступово формувати спільну оборонну політику. Декларація визначала необхідним зміцнення збройних сил країн ЗЄС/ЄС відповідно до нових ризиків та на основі розвитку європейської військової промисловості.

Лідери країн-членів Євросоюзу дійшли згоди, що Європа повинна мати власні автономні європейські сили, за допомогою яких ЄС зможе уникати використання сил Північноатлантичного альянсу у міжнародних кризах. Уже в травні 1999 р. в Тулузі почали вести розмови про створення спеціального підрозділу ЄС – Європейських сил швидкого реагування, які б мали стати основним елементом автономних дій Євросоюзу.

Необхідність інтенсифікації процесів військової розбудови з'явилася із погіршенням кризової ситуації в Югославії в 1999 р. та втручання у конфлікт НАТО. Ставало зрозумілим, що ЄС має володіти власним потенціалом реагування на міжнародні кризи. Тому вже на самміті в Кельні (3-4 червня 1999 р.) Європейська Рада проголосила, що заради того, щоб мати змогу виконувати так звані „Петерзберзькі завдання” (упередження конфліктів і врегулювання кризових ситуацій), ЄС повинен мати потенціал для автономних дій під час міжнародних криз за допомогою надійних збройних сил без збитку діям НАТО [6].

Питання про створення європейських збройних сил стало головним для Союзу. З цього приводу була проведена низка зустрічей (франко-германська в Тулузі, франко-британська в Лондоні, спільне засідання Міністрів закордонних справ і оборони країн ЄС в Брюсселі), завершенням яких стало підписання спільного документу про створення під егідою ЄС спільних збройних сил. Зібравшись на самміті в Гельсінкі (10-11 грудня 1999 р.), Європейська Рада визначила спільну

пейських країн. Із корінними змінами в міжнародній системі в 90-х роках минулого століття зникла пряма загроза для Європи в особі соцтабору. Тривалий час європейське співтовариство зосереджувалося на економічному розвитку, залишаючи військові питання поза увагою, але згодом постало питання про необхідність подальшого перебування Європи під американською «парасолькою безпеки».

Серед науково-теоретичних досліджень з питань розвитку міжнародної системи загалом і міжнародної безпеки уваги заслуговують праці російських вчених, зокрема, В.Г.Барановського, Ю.О.Борко, О.В.Буторіної, Д.А.Данілова, В.В.Журкіна [1]. Особливий інтерес представляє спільне видання українських та російських авторів «Правові основи зовнішньої політики і політики у сфері оборони та безпеки ЄС», в якому досліджується становлення та правові основи функціонування спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС, розглядається система інститутів та інструментів спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС [2].

З нової методологічної позиції розглядають особливості політики безпеки в умовах глобального миру такі дослідники, як М.О.Володіна, П.В.Добров, О.В.Крапівін, І.Я.Тодоров [3]. В їхніх працях аналізуються основні міжнародні події останніх десятиліть, детально розглядаються деякі проблеми європейської безпеки та стан міжнародних відносин на сучасному етапі, значна увага приділяється питанню безпеки України, європейській та євроатлантичній інтеграції української держави.

Питання створення військових сил ЄС у вітчизняній історіографії не представлено, тому автор статті ставить за мету дослідити формування збройних сил Європейського Союзу в якості інструменту реагування на міжнародні кризи другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У руслі досягнення мети розв'язуються такі завдання:

- виявити вплив нових викликів і загроз безпеці ЄС;
- визначити передумови створення власної системи безпеки європейської спільноти;
- проаналізувати міжнародну співпрацю з питань формування збройних сил ЄС.

Все більше лідери ЄС стали замислюватися про створення власної системи безпеки. Поштовхом у цьому стало виникнення інших загроз безпеці ЄС. Закінчення «холодної війни» принесло світові нову серйозну загрозу – міжетнічні конфлікти, для розв'язання яких потрібні відповідні сили. Крім того, зміни міжнародної системи та глобалізаційні процеси активізували міжнародний тероризм, який після подій в Мадриді у 2004 р. набув особливої уваги європейців. До цього слід додати і нестабільність на периферії Європи, і конфлікти на Близькому Сході, і прагнення США утримувати власні позиції на

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Советское государство и профсоюзы / Под. ред. Н. Г. Александрова. – М.: Изд-во Московского университета, 1965. – С. 183-185.
2. Профспілковому активісту України. Організаційні і правові питання роботи первинних профспілкових організацій/ Під ред. І. М. Разнатовського. – К.: Наукова думка, 1964. – С. 176-178.
3. Попов П. Охрана труда – задача профсоюзов / П. Попов, Т. Тирзбанурт. – М.: Профиздат, 1939. – С. 45-48.
4. Смирнов Ю. П Развитие органов охраны труда в системе советских профсоюзов / Ю. П. Смирнов – Минск, 1959. – С. 41-48.
5. Данченко Н.И Охрана прав и интересов советских женщин / Николай Иванович Данченко. – К.: Знание, 1987. – С. 3.
6. Там само. – С. 3.
7. Нариси професійних спілок України. Федерація професійних спілок України / Під. ред. О. М. Стояна, керівник аворського колективу О. П. Реєнт. – К., 2002. – С. 427.
8. Докашенко В. М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х-80-х років / Віктор Миколайович Докашенко – Донецьк: Вид-во Донецького державного ун-ту, 1999. – С. 225-226.
9. Декрет СНК РСФСР от 29.10.1917. О восьмичасовом рабочем дне// Все Декреты Советского Союза [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dekrets.ru/doc.php?docid=04025>
10. Список особо тяжелых и вредных работ и профессий, к которым не допускаются женщины. Утвержден НКТ СССР 10 апреля 1932 г. // Охрана труда. Сборник постановлений и правил / Составители И.К. Бородуленко, Б.И. Железнов. – М.: Профиздат, 1960. – С. 107-110.
11. О порядке слияния Народного комиссариата труда Союза ССР с Всесоюзным Центральным Советом Профессиональных Союзов. Из постановления СНК Союза ССР и ВЦСПС от 10 сентября 1933 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1951. – С. 272-273.
12. Положение о техническом инспекторе советов профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 17 января 1957 г. // Г.С. Дуванков. Общественный контроль по охране труда. – М.: Профиздат, 1958. – С. 127-129.
13. Положение о позаштатной технической инспекции при Советов профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 29 января 1958 г. // Сборник законодательных актов о труде. – М.: Юридическая литература, 1974 – С. 755.
14. Об изменении списка особо тяжелых и вредных работ и профессий, к которым не допускаются женщины. Постановление СНК СССР то 1 ноября 1938 р.// Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 188.

15. О применении труда женщин на работах в системе хозяйства речного флота. Постановление Секретариата ВЦСПС от 13 июня 1940 // Охрана труда. Сборник постановлений и правил / Составители И.К. Бородуленко, Б.И. Железнов – М.: Профиздат, 1960. – С. 110.
16. О применении труда женщин на подземных работах в горнодобывающей промышленности. Постановление СНК СССР от 25 октября 1940 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 189.
17. Конвенція 45. Конвенція про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду. Ухвалена Генеральною конференцією Міжнародної організації праці 4 червня 1935 р. // Міжнародна організація праці. Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці 1919-1964. Т. I. – Міжнародне бюро праці, Женева. – Надруковано в Україні, 1999. – С. 228-229.
18. О мероприятиях по замене женского труда на подземных работах и в горнодобывающей промышленности и на строительстве подземных сооружений. Постановление Совета Министров СССР от 13 июля 1957 г. № 839. // Сборник законодательных актов о труде. – М.: Юридическая литература, 1974. – С. 828.
19. Перечень должностей, связанных с подземными работами, на которых разрешается в порядке исключения применение женского труда. Утвержден Государственным комитетом Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы. Постановление от 30 августа 1957 г. № 292 // Охрана труда. Сборник постановлений и правил / Составители И.К. Бородуленко, Б.И. Железнов – М.: Профиздат, 1960. – С. 111.
20. О замене женского труда на морских судах флота рыбной промышленности. Постановление Совета Министров СССР от 29 июня 1960 г. – № 693 // Сборник законодательных актов о труде М.: Юридическая литература, 1974. – С. 834.
21. Про заміну жіночої праці на морських суднах флоту рибної промисловості. Постанова Ради Міністрів УРСР 23 липня 1960 р. № 1189 // Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР. – Т. 6 (1960). – К.: Політична література, 1964. – С. 57-258.
22. Про хід виконання заходів по заміні жіночої праці на підземних роботах у підприємствах УРСР. Постанова № 245 Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО). – Ф. 2605, оп. 8, спр. 2579, арк. 189.
23. Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. № 248. Постанова № 1208 Ради Міністрів УРСР від 30 серпня 1958 р. ЦДАВО. – Ф. 2605, оп. 8, спр. 2579, арк. 187.

and Tibet. The authors think that in the territorial scopes of the article an island was also plugged Taiwan which now is not the territory of Peoples Republic of China. It should be noted that the material of this article is composed on the wide range of sources.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Михеев А. Глобализирующий Китай. Что нового во внешней политике азиатской державы? // Азия и Африка сегодня. – 2003. – № 9. – С. 2-9.
2. Председатель КНР о позиции китайского правительства в развитии отношений с Администрацией Тайваня. – <http://belta.by/huachi.nsf/ByDate/6ea1971feaba403d422572aa0016b0b5>.
3. Родригес А.М. Новейшая история стран Азии и Африки. XX век в 3-х частях. Ч. 2.: 1945 – 2000. – М.: Владос, 2001. – 320 с.
4. Цендина А. Д. ... и страна зовется Тибетом. — М.: Вост. лит., 2006. – С. 263-269.
5. Euronews.com. – <http://www.asianinfo.org/asianinfo/tibet/pro-education.htm>.
6. Olympic Watch (Committee for the 2008 Olympic Games in a Free and Democratic Country) on Tibet-related issues. – www.wikipedia.org.
7. Кузнецов В. Китай. Волнения на «крыше мира». // Азия и Африка сегодня. – 1998. – № 7. – С. 63 -70.
8. Стефашин В. Тайваньская головоломка. // Азия и Африка сегодня. – 1996. – № 8. – С. 10-16.
9. Павлов В. Если завтра война: КНР – Тайвань. // Азия и Африка сегодня. – 2002. – № 6. – С. 7-10.
10. Васильев Л.С. История Востока. Т.2. – М.: Высшая школа, 1998. – 495 с.

ББК Т 63.3(4)

Руда В.В.

ЗБРОЙНІ СИЛИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАГУВАННЯ НА МІЖНАРОДНІ КРИЗИ

Автор вивчає процес формування збройних сил Європейського Союзу в якості інструменту реагування на міжнародні кризи.

Для сучасної Європи може настати новий етап розвитку – Європейський Союз має намір створити власні спільні військові сили. Втілення цієї ідеї може привести до глобальної зміни балансу сил в цілому світі, тому ця тема є актуальною не лише для західноєвро-

Регіон негайно був закритий для будь-яких іноземних громадян на декілька місяців. Світова спільнота засудила застосування грубої сили при придушенні повстань. У багатьох країнах Євросоюзу, де є обширна діаспора Тибету, виникли ідеї створення бойкоту майбутньої Олімпіади від імені всього ЄС у зв'язку з подіями в Тибеті. Головуюча на той момент як розділ ЄС — Франція морально підтримала ідею бойкоту, але на початок Олімпіади так і не зважилася виконати її і взяла участь в іграх [6].

Таким чином, історія територіального питання в сучасному КНР дозволяє говорити про тверду державну політику по викорінюванню сепаратистських тенденцій в різних регіонах країни. Проявляючи гнучкість у питанні про офіційний статус територій, китайське керівництво дотримується політики «одна країна – одна територія». Це особливо помітно відносно особливих адміністративних районів Аомінь і Сянган.

В процесі дослідження особливостей історичного розвитку територіального питання в автономному районі Тибету КНР були виділені і охарактеризовані його основні етапи, серед яких виділяються наступні: існування автономії як незалежної держави, територією у складі Монгольської імперії, васальною землею цинського Китаю, найбільш пильна увага приділяється розвитку території у складі комуністичного Китаю. Результатом аналізу особливостей політичного діалогу між китайською владою і Тибетом у сучасному міжнародному контексті стало визначення однозначної позиції КНР відносно автономії Тибету, яка зводиться до захисту територіальної цілісності Китайської Республіки і придушення будь-якого виду виступів з боку Тибету. Важливим залишається той факт, що, не дивлячись на моральну підтримку, яку Тибет отримує з боку Заходу, жодна з країн не зважилася утілити ідею бойкоту на Олімпійських Іграх 2008 р., тим самим підтримавши ідею територіальної неподільності КНР і прирікаючи будь-які сепаратистські течії.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические аспекты территориального вопроса в КНР. Авторы изучили позицию китайских властей по вопросу о статусе Аоминя, Сянгана и Тибета. По мнению авторов, в территориальные рамки статьи был также включен остров Тайвань, который на данный момент не является территорией КНР.

SUMMARY

This article is devoted to the problem of historical aspects of territorial question in Peoples Republic of China. The authors studied the position of Chinese authorities on a question about the status of Aomin, Syangan

24. Про хід виконання заходів по заміні жіночої праці на підземних роботах у підприємствах УРСР. Постанова № 245 Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. ЦДАВО. – Ф. 2605, оп. 8, спр. 2579, арк. 190.
25. Там само. – арк. 190.
26. Додаток до постанови Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. №245. ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 2579, арк. 142.
27. Информации и справки о результатах проверки работы профсоюзных органов по выполнению Постановления Совета Министров СССР от 13 июля 1957 г. № 839 О мероприятиях по замене женского труда на подземных работах и в горнодобывающей промышленности и на строительстве подземных сооружений. ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 2593, арк. 40.
28. Про хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 14 березня 1958 р. №248. Постанова № 1208 Ради Міністрів УРСР від 30 серпня 1958 р. ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 2579, арк. 187.
29. Письмо в редакцию журнала «Работница» ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 2593, арк. 29.
30. О предельных нормах преноски и передвижения тяжестей взрослыми женщинами. Из постаовления НКТ СССР от 14 августа 1932 р.// Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 189-190.
31. О фактах нарушения законодательства об охране труда женщин, подростков. ЦДАВО. – Ф.2595, оп. 8, спр. 3007, арк. 8.
32. Информации и справки о результатах проверки работы профсоюзных органов по выполнению Постановления Совета Министров СССР от 13 июля 1957 г. № 839 О мероприятиях по замене женского труда на подземных работах и в горнодобывающей промышленности и на строительстве подземных сооружений ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 2593, арк. 40.
33. Сведения о выводе женщин с подземных работ по УССР на 1 июля 1961 г. ЦДАВО.– Ф.2605, оп. 8, спр. 3007, арк. 63.
34. Отчет о численности работающих женщин на подземных работах шахт трестов комбината Сталинуголь по состоянию на 01. 01. 61 г. ЦДАВО. – Ф.2605, оп. 8, спр. 3007, арк. 23.
35. О фактах нарушения законодательства об охране труда женщин, подростков. ЦДАВОУ. – Ф.2595, оп. 8, спр. 3007, арк. 7.
36. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років / Віктор Миколайович Докашенко. – Донецьк: Вид-во Донецького державного ун-ту, 1999. – С. 226.
37. О фактах нарушения законодательства об охране труда женщин, подростков. ЦДАВО. – Ф.2595, оп. 8, спр. 3007, арк. 8.

38. Справка состояния охраны труда женщин и подростков завода «Эмальпосуда» г. Черновцы. ЦДАВО. – Ф. 2605, оп. 8, спр. 2188, арк. 17.
39. Положение о комиссии охраны труда фабричного, заводского, местного (цехового) комитета профсоюза. Утверждено постановлением Президиума ВЦРПС 8 февраля 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1960. – С. 307-309.
40. О фактах нарушения законодательства об охране труда женщин, подростков. ЦДАВО. – Ф. 2595, оп. 8, спр. 3007, арк. 8-9.
41. Справка проверки состояния охраны труда женщин и подростков завода «Эмальпосуда» г. Черновцы. ЦДАВО. – Ф. 2605, оп. 8, спр. 2972, арк. 17.

ББК Т 63.3 (4 Укр.) 6

Захарова Л.М.

«КАРПАТОРУСИНСТВО»: РУСИНИ ЧИ УКРАЇНЦІ? (ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ)

У статті розглянуті процес формування етносу у Закарпатті, історія регіону у різні історичні періоди, соціально-політичні відносини і відносини з сусідніми державами.

Дослідження такого явища як «політичне русинство», а також проблем, які виникали у зв'язку з цим явищем на Україні в цілому і на Закарпатті зокрема, заслуговує на увагу.

Актуальність питання обумовлена тією ситуацією, що склалася на Закарпатті протягом минулого століття. Набула вона особливої гостроти в 90-х роках, особливо після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Акт проголошення незалежності України було майже одностайно підтримано закарпатцями. Водноч 78 відсотків учасників референдуму висловилися за самоврядування свого краю у складі незалежної України.

Ці події визнали неоднозначну реакцію в суспільстві: від своєрідного закарпатського «панрусизму» до заперечення існування русинського етносу.

У статті ставиться мета дослідити процес формування етносу в Закарпатті, історію регіону, суспільні відносини та відносини із сусідніми країнами.

Поставлена проблема знайшла своє відображення в працях науковців. Але треба зазначити, що до 1993 року не було узагальнюючих праць з історії Закарпаття. Тільки в 1993 році був виданий перший том «Нарисів історії Закарпаття», в якому було подано історію

Тибету і, розгромивши армію Тибету, окупували країну. Протягом декількох сторіч Тибет був закритий для іноземців. Це зумовлювалося важко доступністю Тибету, а також політикою до правителів Тибету, так і китайських правителів. Лише у 1984 р. Тибет був відкритий для відвідин. В даний час територія історичного Тибету входить до складу Китаю, проте в Дхарамсалі (Індія) знаходиться уряд Тибету у вигнанні, розділом якого до 2002 був Далай-лама XIV. Китайські влада розділила Тибет на наступні адміністративні одиниці: Автономний район Тибету, автономні округи Тибету в провінції Цинхай, автономний округ Тибету і автономний повіт Тибету в провінції Ганьсу, автономні округи Тибету і автономний повіт Тибету в провінції Сичуань, автономний округ Тибету в провінції Юньнань [7, с. 65].

Тибет зайнятий в основному в сільському господарстві і тваринництві. Китайці, що проживають на території Тибету, – в управлінні, торгівлі, секторі обслуговування. Зв'язано це з тим, що до включення до складу Китаю Тибет відрізнявся малорозвинутою аграрною економікою. Фахівців для нових галузей, що створюються китайським урядом, серед етнічного Тибету не було.

Питання про кількість і національний склад населення Тибету вельми складне. Зв'язано це, по-перше, з відсутністю точного визначення території Тибету, по-друге з упередженістю джерел. Уряд Тибету у вигнанні повідомляє про шість мільйонів, етнічний Тибет – про сім з половиною мільйонів етнічних китайців (Хань). Проте, уряд Китаю наводить наступні дані: Автономний район Тибету: 2,4 мільйона Тибету, 190 тисяч – інших національностей (в основному хань – китайці). Всі автономні райони Тибету разом: 5 мільйонів Тибету і 2,3 мільйона представників інших національностей. Слід зазначити, що, на думку уряду Тибету у вигнанні, багато територій історичного Тибету не мають в нинішньому Китаї автономного статусу [4, с. 265].

Так званий «Великий Тибет», до якого уряд Тибету у вигнанні відносить також території, що не мають в нинішньому Китаї автономного статусу: 5,2 мільйони – мешканці Тибету, 3,6 мільйони – хань (китайців) і 1,6 мільйони – представники інших національностей (підрозрахунок за даними китайського перепису населення 2000 року). Чисельність населення Тибету у вигнанні – близько 134 тис. чоловік: у Індії – 100 000 чоловік, в Непалі – 20 000, в Бутані – 1 500, в Швейцарії – 2 000, в Європі – 400, в Австралії і Новій Зеландії – 200, в США – 8 000, в Канаді – 1 200, в Скандинавії – 100 [5].

За даними міжнародних правозахисних організацій на території Тибету Китаєм розміщено більше 300 тисяч солдатів регулярної армії. Останні події, пов'язані з підняттям повстання проти китайської влади мали місце в 2008 році, і були приурочені початку літніх Олімпійських Ігор в Китаї. Бунт був придушений у дуже жорсткій формі.

Наприкінці 1970-х років Цзян Цзіньго, який був з 1975 р. керівником ГМД, був висунутий на безальтернативній основі на пост президента. Керівництво КНР у той час висувало пропозицію об'єднання з Тайванем на основі принципу «одна держава — дві системи», але переговори зайшли у безвихідь.

Влітку 1987 р. надзвичайне положення на острові було скасоване. Знімалися обмеження на пересування громадян, у тому числі і за кордон, вирішувалася діяльність політичних організацій, скасовувалася цензура друку. У короткі терміни число зареєстрованих політичних партій досягло декількох десятків [9, с.8]. На початку 1988 р. Цзян Цзіньго помер і його наступником став Лі Денхуей. Протиріччя усередині ГМД призвели в 1993 р. до розколу та творення так званої Нової партії – Сіньдан, яка починала набирати політичну вагу і вплив у суспільстві.

Тайвань на сьогоднішній день – один зі світових лідерів у виробництві комп'ютерної, електропобутової техніки, одягу і взуття. Темпи економічного зростання останніми роками перевищують 6 %. Доходи на душу населення складають більше 13 тис. доларів США на рік. Що ж до політичної сфери, то лідер КНР Ху Цзіньтао продовжує висувати пропозиції, започатковані Цзян Цземінем, щодо шляхів подальшого вирішення проблеми Тайваню: визнання існування в світі лише одного єдиного Китаю. У разі ж спроб впровадження ззовні або політичними силами на самому острові ідеї «незалежного Тайваню», уряд КНР залишає за собою право використання будь-яких методів, включаючи озброєні, для захисту територіальної цілісності держави [2].

Тайванські лідери пропонували КНР свою формулу – «одна країна – два уряди», наполягаючи на рівноправних відносинах у двосторонньому діалозі, але в світі останніх надзвичайних успіхів КНР у галузі економіки та проведення Олімпійських ігор на найвищому рівні організації, Китай продовжує притягувати до себе світові держави, немов магніт. Не став виключенням і Тайвань, тому перспектива мирного об'єднання за типом Гонконгу вже не уявляється маловірогідною [10, с.3 87].

Тибет – район Центральної Азії, розташований на надгір'ї Тибету. У різні періоди історії Тибет був незалежною державою, або територією у складі Монгольської імперії, або васальною землею цинського Китаю. В епоху китайської династії Цинь, в роки правління під девізом «Цяньлун», Тибет переходить під контроль Пекіна. Після падіння монархії в Китаї, Тибет оголошує про свою незалежність. У 1949 р. після перемоги КПК над Гомінданом в громадянській війні новий уряд Мао Цзедуна почав наполягати на тому, що Тибет є частиною Китаю. У 1951 р. китайські війська вторглися до Східного

краю з найдавніших часів до кінця Першої світової війни. У 1995 році видано другий том «Нарисів», який охоплював події з 1918 по 1945 рр. [13].

У шеститомній колективній праці «Політична історія України ХХ століття» на основі документальних матеріалів досліджено політичні процеси в указаному регіоні в різні періоди [15].

У курсі лекцій О.Пономарьова «Етнічність ті етнічна історія України» знайшов висвітлення процес формування етносу в Закарпатті [17].

Вчені-карпатознавці мають різні точки зору на «русинську проблему». Деякі дослідники стверджують, що ця проблема існує і має місцеве підґрунтя [2, с. 50], або глибоке народне підґрунтя [1, с. 52]. Дехто вважає, що вона експортована ззовні. Так, відомий дослідник з «русинської проблеми» О.Мишанич розкриває «антиукраїнську суть політичного русинства», спрямованого на «відрив Закарпаття від України і штучне витворення із закарпатських українців нового народу» [12, с. 2]. По-різному визначається і час появи такого явища як «політичне русинство».

Більшість інформативного і теоретичного матеріалу з питань русинства чи новітнього «карпаторусинства» не дає однозначної відповіді на поставлене запитання.

Розкриваючи процес формування етносу в Закарпатті, треба мати на увазі, що це історично-етнографічний регіон України, що нині включає Закарпатську область. До цієї території вживалися різні назви – Підкарпатська Русь, Підкарпатська Україна, Угорська Русь. Як зазначає А.Пономарьов, етнічна історія Підкарпатської Русі, по-перше, пов'язана з історією різних археологічних культур, різних східнослов'янських культур, по-друге, формувалася в певній відірваності від історії материнського етнорегіону – України [17, с. 118].

І.Гранчак вважає, що особливо важливим етапом етнічної історії Закарпаття були середина і друга половина першого тисячоліття нашої ери, коли внаслідок великого переселення народів з'явилися склавини й анти, які витіснили дако-ілірійців [2, с. 45].

Якщо простежити вплив археологічних культур на етнічну історію зазначеного регіону, то треба відзначити, насамперед, такі: Іпотешт, Кіндешт-Чурел, Празьку, Луки-Райковецької. Справили вплив і різні східнослов'янські племена і племінні об'єднання (карпів, хорватів, частково уличів, тиверців).

У середині VI ст. слов'яни починають заселятися за Дунаєм. Там у VII ст. їх застали болгари. Під тиском народів, які приходили з Азії, слов'яни розселяються на північ та на захід. Частина їх іде до Карпат. М.Грушевський зазначав, що з кінця VI ст. Прикарпаття було вже зайняте українськими племенами [4, с. 45]. «Повість временних літ»

у переліку слов'янських племен називає хорватів, причому тричі. «И живяху в мире поляне, и древляне, и северъ, и радимичи, вятичи и хрвате!» [5, с. 18]. Другий раз у 908 р. під час походу на Візантію [5, с. 27], третій – у 992 р. – під час походу Володимира Святославича на Хорватську землю [5, с. 44].

Джерела не дають свідчень про географічне положення східно-слов'янських хорватів. Дослідники відводили хорватам обширні простори у Прикарпатській області, по схилах Татранських Карпат. Для локалізації літописних хорватів має значення звітка Костянтина Багрянородного про білих хорватів, які населяли у той період Далмацію. Територію первісного розселення хорватів зазвичай називали Галіцію і Прикарпаття. Деякі дослідники припускали, що у Прикарпатті колись жило єдине хорватське плем'я. Воно мало напівдержавне об'єднання із центром у Кракові. Можливо, це об'єднання згадується в арабських джерелах під назвою Хордаб (хрваб, храват). Розповсюдження топонімів дозволяє зробити припущення, що слов'янське плем'я хорватів було південно-західним сусідом дулібів, і займало північну і південну області Східного Прикарпаття.

Хорвати – плем'я праслов'янського періоду. Дослідники цей етнонім асоціювали з назвою гір «Карпати». Деякі вважали, що цей етнонім іранського походження. Очевидно, це було одне із антських племен, і етнонім його відноситься до періоду слов'янізації іракмовного населення в умовах черняхівської культури.

Близько 560 р. на хорватів напали авари. В результаті значна частина цього праслов'янського племені переселилася в Далмацію, а також на захід, до верхів'їв Ельби. Деякі науковці припускали, що залишки хорватів у Прикарпатті розділилися на декілька племінних груп. Інші стверджували, що хорватський племінний союз у Прикарпатті існував до рубежу VIII – IX ст.

Як би там не було, безперечно, що східнослов'янські хорвати, які брали участь у поході київського князя Олега на Візантію у 907 р. були залишками обширного праслов'янського племені. Можна припустити, що їм належали верхньо-дністровські області, а, можливо, й області, які входили до Закарпатської України.

Наведений матеріал дає підстави стверджувати, що первісна етнічна основа Підкарпатської Русі була слов'янською. Основою ж етнічної історії є Київська Русь. У другій половині X ст. територія білих хорватів опинилася під впливом Київської держави. У X ст. спільною назвою етноплемінних утворень – полян, деревлян, уличів, тиверців, білих хорватів та інших – стає етнонім «Русь» (русичи, руські люди, русини). У 960 р. під час правління Святослава Біла Хорватія вийшла з-під влади Русі. Її поділили Чехія та Польща, і чехи взяли Краків. Далі літопис занотовує похід Володимира на Закарпаття у 992 р. 3

као під їх юрисдикцію. У практичну плоскість дана проблема була переведена в 1982 р., коли в Пекіні відбулися китайсько-англійські консультації з питання Гонконгу. На той час Ден Сяопіном була висунута формула «одна держава – дві системи». Проте, вже починаючи з 1983 р., з Гонконгу поступово починається відтік капіталів, еміграція і зв'язані з цим соціальні проблеми. Прагнуть узяти ситуацію під контроль, власті КНР офіційно оголосили, що готові, після 1997 року, зберегти існуючу економічну систему Гонконгу в незмінному вигляді на 50 років. У грудні 1984 р. у Пекіні була підписана Спільна декларація, згідно якої Гонконг з липня 1997 р. входить до складу КНР на правах Особливого адміністративного району. Така адміністративна одиниця була передбачена в Конституції КНР

До 1997 р. більше двох третин ВВП Гонконгу проводилися у сфері торгівлі, індустрії, туризму, зв'язку, фінансів, де зайнято більше 60 % самодіяльного населення. Гонконг залишається найбільшим фінансовим центром Азії, що приносить значні надходження до бюджету території. Крім того, велике значення має і туристичний бізнес. Приєднання Сянгану значно укріпило економіку КНР [3; с. 169].

Острів Тайвань (Формоза) – найбільший у Китаї, був приєднаний до Японії в кінці XIX століття в результаті японо-китайської війни 1894 – 1895 рр. Відповідно до підписаної в кінці 1943 р. у Каїрі представниками США, Великобританії і Китаю декларації, Тайвань після закінчення другої світової війни повертався Китаю. У 1949 р. на Тайвань переїхали багато членів партії Гоміндан на чолі з Чан Кайши і його сином Цзян Цзіньго. В період корейської війни 1950-1953 рр. США узяли острів під свій захист [8, с. 11].

З початку 1950-х рр. Чан Кайши розпочав внутрішню перебудову ГМД, сам очолив новий орган – Центральний реорганізаційний комітет. У 1952 р. VII Конгрес ГМД намітив перспективну програму з п'яти пунктів: стабілізація економічного життя, реформа армії, забезпечення суспільного спокою, внутрішня консолідація суспільства і формування демократичної системи. Головними політичними гаслами були оголошені антикомунізм і опір СРСР. У 1954 р. США і Тайвань уклали договір про взаємну оборону, згідно якого на острів поступала значна військова допомога.

У 1975 р. Чан Кайши помер. Його формальним наступником став віце-президент Ян Цзягань, але фактично кермо влади перейшли в руки Цзян Цзіньго, який продовжував займати пост прем'єр-міністра. На острові активізувалися сепаратистські групи в межах Руху за незалежність Тайваню. Завдяки зусиллям спецслужб, ці організації так і не отримали широкої бази підтримки, але робили спроби замаху на Цзян Цзіньго і зробили ряд інших терористичних актів.

Після встановлення дипломатичних відносин між КНР та Португалією у 1979 р., активізувалися спроби Китаю повернути під свою юрисдикцію Аоминь. У 1987 р. було підписано угоду про повне повернення Аоминя до складу КНР до 20 грудня 1999 р. При цьому возз'єднання не мало означати «повного розриву» зв'язків з Португалією. У 1988 р. була заснована спеціальна комісія з розробки проекту конституції Особливого автономного району (ОАР) Аоминь. У 1993 р. даний документ було прийнято на сесії ВЗНП і він набрав законної сили з 20 грудня 1999 р., коли Аоминь перейшов під юрисдикцію КНР.

У вересні 1996 р. в Аомині пройшли вибори до останнього складу Законодавчої ради. ВЗНП КНР ухвалило рішення, що ті з депутатів, які після грудня 1999 р. визнають конституцію і «матимуть бажання вірно служити Китайській Народній Республіці» зможуть увійти до складу нових Законодавчих зборів ОАР Аоминь.

Темпи економічного зростання в останні роки складають близько 12% на рік. В Аомині створено сприятливі умови для ведення бізнесу, у тому числі вигідна система податків. Розвивається текстильне виробництво, радіоелектроніка, оптика, виробництво продуктів харчування та ін. Річний об'єм експорту – близько 2 млрд. доларів США. Від комерційних операцій на території Аоминя КНР щороку отримує прибуток близько 500 млн. доларів США. Щороку Аоминь відвідує близько 8 млн. туристів, для обслуговування яких створена розгалужена індустрія. Один тільки прибуток від ігорного бізнесу у 1998 р. склав близько 2 млрд. доларів США. ВВП на душу населення на кінець 1990-х рр. був одним з найвищих в Азії – 17 тис. доларів США на рік [3; с. 165].

Перші згадки про Гонконг відносяться ще до XII ст., проте, повсюдну популярність дана територія здобула в першій половині XIX ст., коли над нею було встановлено англійське колоніальне правління. У червні 1898 р. Великобританія отримала територію Гонконгу в оренду терміном на 99 років, при цьому, однак, не виплачувала відповідних платежів китайській державі. З того часу Гонконг перетворюється на потужний фінансовий і торгівельний центр на Далекому Сході.

3 грудня 1941 р. Гонконг був окупований японськими військами. 3 серпня 1945 р. сюди знову повернулася англійська адміністрація. Після приходу на материк до влади комуністів, власті Гонконгу в травні 1950 р. закрили кордон з КНР, запровадивши там візовий режим. З середини 1950-х років робляться спроби налагодження стосунків із КНР, але двосторонні контакти аж до початку 1980-х рр. обмежувалися лише політичною сферою.

У 1972 р., після передачі місця Китаю в ООН представникам КНР, останніми було поставлено питання про повернення Гонконгу та Ма-

того часу там закріплюється назва «Русь». Територія, яку захопив Володимир, входила до складу Великоморавської держави. Це припущення висловлювали М.Грушевський [4, с. 111], Н.Полонська-Василенко [16, т. 1, с. 439]. Після смерті Володимира (1015 р.), під час міжусобиць, король Угорський Стефан I захопив Закарпаття, і його син Емеріх I уже мав титул «князя русинів» [16, т. 1, с. 453].

З XI по XIV ст. на території України формувалися окремі етнотериторіальні частини. Одну з них ми бачимо вже під назвою Підкарпатська Русь. Русинська топоніміка, надзвичайно поширена в Підкарпатській Русі, теж свідчить про її слов'янську основу.

Як зазначав А.Пономарьов, процес формування української людності відзначався регіональними варіаціями. Антропологічний склад населення, зокрема Карпат та Закарпаття, відзначався найбільш європеїдним комплексом рис морфологічної будови, близьким до сусідніх слов'янських і неслов'янських груп Центральної Європи та Балкан [17, с. 88]. Одним із п'яти антропологічних типів населення України був карпатський.

Після входження Закарпаття до складу Угорської держави, її територія була поділена на адміністративні одиниці – жупи на чолі з жупанами. У XIII ст. Мукачівську домінію угорський король Бела IV надав своїм зятям, спочатку чернігівському князю, а потім галицькому. У кінці XIV – на початку XV ст. став Ф.Коріатович. З ним прибуло чимало слов'янського елементу. У першій половині XV століття краєм володіли сербські князі.

Слов'янська основа починає включати етнічні субстрати лише з XIII ст., коли зустрілися два колонізаційні процеси: зі сходу – волоський, із заходу – німецько-словацький. У молдавському літописі XVII ст. відзначалося, що Хотинська та Чернівецька волості заселені русинами повністю, а Яська і Сучавська – наполовину. Теж саме стосується і міжетнічного пограниччя в Підкарпатській Русі [17, с. 118]. Термін „Русь” довгий час вживався у топоніміці Прикарпаття і Закарпаття [3, с. 418]. На початку XVI ст. Угорщину було поділено на 3 частини – між Турцією, Австрією, Семигородом – і Закарпаття стає тереном, на якому безперестанку йшли бої. На протязі XVII ст. країна була зруйнована.

І все ж, як стверджувала Н.Полонська-Василенко, протягом XVII ст. на Закарпатті розвивалася своєрідна культура. Розповсюджувалися богослужбні книги київського та львівського друку, творилася місцева релігійна література [16, т. 2, с. 337]. Етнічними „Русь”, „Карпатська Русь” вказували на генетичний зв'язок з Руссю. Русини, таким чином, розвивалися як гілка слов'янства. В той же, час вона була не тотожна з українським народом Наддніпрянщини. У складі Австрійської імперії у XIX ст. знаходились Галичина, Буковина, Закарпаття. Етнічний, політичний і національний розвиток третього регіону істотно відрізнявся як від названих двох перших регіонів, так і

від Наддніпрянської України. Становище закарпатських українців, які в краї становили більшість, близько 400 тис. чоловік [15, т. 1, с. 222], було найтяжчим. Економічна відсталість краю впливала і на розвиток соціальних і політичних відносин. Мали місце масова мадяризація, закриття шкіл з рідною мовою навчання. Цю політику підтримувала і греко-католицька церква. Тому закарпатські русини на кінець XIX ст. залишались у стані національної нерозвинутості.

Але треба зазначити, що на Закарпатті було багато інтелектуальних сил. Однак, не знаходячи відповідного становища, вони переходили до Галичини або до Росії. Переїхали до Львова і стали професорами Львівського університету П.Лодій та І.Земанчук. І.Орлай, К.Павлович – переїхали до Росії.

Революція 1848 р. знайшла відгук і на Закарпатті. Селяни проти угорців вели партизанську боротьбу, а інтелігенція звернулася до імператора і Головної Руської Ради з проханням відділитися від угорців і прилучитися до Галичини. Австрійський уряд не виправдав надій українців, а Головна Руська Рада закликала їх підтримувати Австрію.

Частина Закарпатської інтелігенції сприяла своєю діяльністю відродженню літератури. Уособленням їх став поет і просвітитель О.Духнович. Були засновані літературні товариства: „Пряшевское литературное общество”, „Общество Василия Великого”. Однак, з’являється все більше прихильників у москвофільської течії. Відомими ідеологами були І.Раковський, А.Добрянський.

Розповсюдженню москвофільства сприяли також й історичні обставини. У 1867 р. Австрія визнає права Угорщини на самоврядування. Закарпаття пішло під її владу. Почався новий виток мадяризації. Москвофільство проявлялося в розповсюдженні російської мови.

Після відвідання у 1870 р. Закарпатської України М.Драгоманов підкреслював, що причини москвофільства зрозумілі: це прагнення власної держави і протест проти мадяризації України. Однак, у той же час закарпатські русини не були ознайомлені з українськими письменниками, а про російських говорили багато. Таким чином, на протязі XIX ст. угорські русини пройшли шлях від національно невизначеного русинства до москвофільства.

На початку XX ст. з усіх частин України в найтяжчому становищі перебували закарпатські українці. Соціально-економічні, культурно-політичні умови були невтішні: масова еміграція, масова мадяризація. Посилюються москвофільські настрої закарпатських українців. Це знайшло підтримку в Росії, бо ці настрої відповідали слов’янофільству, яке ширилося там у XX ст.

Слід також відзначити, що відбувалася і політична боротьба за національні права. На початку XX ст. у програмі НДП було сформульовано завдання і стосовно „Угорської Русі”, направлене на зв’язок

Необхідно відзначити той факт, що дана проблема не знайшла належного віддзеркалення в роботах дослідників. Лише окремі моменти, що стосуються територіального питання і статусу автономних районів були розглянуті в статтях різних авторів. Вивченням китайського досвіду у вирішенні територіальних суперечок займалися такі фахівці, як Лі Цзіньєнь, Міхеєв О. Барський К., Родрігес О., Кузнецов В., Стефашин В., Павлов В.

Метою статті є прагнення проаналізувати історичні аспекти територіального питання КНР у контексті формування міжнародних відносин сучасності.

Територіальними рамками даної статті є Особливі адміністративні райони КНР Аоминь і Сянган, а також автономний район Тибет. Крім того, на думку авторів, в територіальні рамки дослідження слід включити острів Тайвань, який не входить до складу КНР, але, не дивлячись на свій суверенітет, визнається офіційним Пекіном як «бунтівна провінція Тайвань».

На території Китаю до самого кінця дев’яностих років зберігалися дві колоніальні території – Аоминь (до 1959 р. – Макао), яка була колонією Португалії та Сянган (Гонконг) – володіння Великобританії. Крім того, особливе місце посідає провінція Тайвань.

Аоминь – це одна з найбільш розвинених китайських територій. Португалія приєднала її до своїх володінь ще у 1553 р. У 1557 р. мешканці цієї території дружелюбно дозволили португальським купцям організувати торговий пост на півострові. У наступному столітті Макао став головним входом до Морського Шовкового Шляху. Як одне з найбагатших місць світу, Макао був воротами до Китаю не тільки для торговців, але і для християнських місіонерів. Золотий період скінчився близько 1640 р., і, коли Гонконг було окуповано у 1842 р., іноземне співтовариство мігрувало до нової британської колонії. Тому для того, щоб підняти прибутки, не тільки в Макао, а також у колонії у Тиморі, португальці збільшили випуск ліцензій на будівництво будинків азартних ігор. У період другої світової війни Макао знаходилося під контролем Японії. Після проголошення Китайської Народної Республіки першого жовтня 1949 р. неодноразово було наголошено про приналежність Макао Китаю.

У 1951 р. Португалія проголосила цю колонію своєю заморською територією та надала їй автономію. На чолі стояв португальський губернатор, під керівництвом якого знаходилися Законодавчі збори у складі 17 чоловік. В Аомині діяли дві партії: Демократичний центр Макао та Асоціація захисту інтересів Макао. Після революції 1974 р. в Португалії Аоминь отримав більш широку автономію. У 1975 р. між Португалією та КНР було укладено договір, згідно якого Аоминь почав вважатися китайською територією, але під керівництвом Лісабону.

4. Pakistan Leader insists about “military tools” in the Kosovo Crisis <http://www.arabicnews.com>
5. Kosovo is the battle field again. < <http://www.ptimes.org>>
6. Chechnya and Kosovo are the fortresses against Crusaders aggression <http://www.kavkaz.org>
7. The harbinger of future war? To the question of “peacekeeping operation” in Kosovo < <http://www.irib.org>>
8. Юсупов, Тимур. Евразийская многоходовка. Америка хочет сделать крупную ставку на мусульман Косово? – <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/14>.

УДК 327(510)

Разумний В. В., Саражина О. С.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПИТАННЯ КНР У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлюються історичні аспекти територіального питання КНР. Автори вивчили позицію китайської влади з питань про статус Аоминя, Сянгану і Тибета. На думку авторів, в територіальні рамки статті був також включений острів Тайвань, який на даний момент не є територією КНР.

Питання сепаратизму і територіальної цілісності набули особливої актуальності на початку ХХІ сторіччя. Прикладом цьому можуть служити події на Кавказі (Південна Осетія, Абхазія, Нагорний Карабах), Балканах (Косово). На нашу думку, погляд КНР на вищезазначені проблеми був недостатньо вивчений фахівцями і вимагає особливої уваги. Дана проблема має актуальність для світової громадськості, для якої буде цікавим і корисним досвід Китаю у вирішенні територіальних суперечок.

Крім того, інтерес до Китаю в останній період, особливо від часів пекінської Олімпіади, чималий, проте, думка про стан Особливих адміністративних регіонів Аоминь (Макао) та Сянган (Гонконг) та провінції Тайвань і Тибетського автономного району, а також їх взаємозв'язок з іншими китайськими територіями, оперта на стереотипах і неактуальній інформації. Щоб відшукати реалістичний образ величезного краю, належить роздивитися історичні аспекти територіального питання в КНР, спробувати відмежуватися від оцінок і сконцентруватися на фактах.

галицьких і буковинських закарпатських русинів. Виходив часопис „Наука”, який гуртував навколо себе українські сили. Виступаючи проти москвофільства, пропагували ідею про те, що назва „українець” не є чужою для русинів [15, т. 1, с. 259].

Все вищезазначене зумовило особливості національного життя перед Першою світовою війною. Ситуацію, в яку потрапило українство під час війни, М.Грушевський порівнював з «великою Руїною ХVII ст.» [4, с. 496]. Так зване „українське питання” займало велике місце в політиці держав Антанти, Австро-Угорщини і Німеччини. Це питання в роки Першої світової війни не було зняте. Український рух переходив у нову фазу у справі завоювання права на відродження національної державності. Цей процес активізувався після поразки Центральних держав і розвалу Австро-Угорської імперії. У ряді міст Закарпаття сформувалися Народні Ради. 8 листопада 1918 р. у Пряшеві оформилася Руська Національна Рада, яка висунула гасло самовизначення. 21 січня 1919 р. віче в Хусті ухвалило рішення за приєднання до Української Народної Республіки [15, т. 2, с. 282].

Але ще раніше, у листопаді 1918 р., у м. Скрентоні (США) на зборах американських русинів було прийнято рішення про автономію Закарпаття у складі Чехословацької республіки. Але були й прихильники злуки з Україною. Результати голосування на Скрентонському конгресі стосовно державно-політичного устрою Закарпаття були такими: з 1089 р. делегатів за входження Закарпаття до складу ЧСР проголосувало 732 особи; за злукою з Україною – 310; за самостійну державу Закарпаття – 28; за приєднання до Росії – 10; за приєднання до Угорщини – 9; за злуку з Галичиною – 17 [18, с. 133].

Це питання також обговорювалося на конференції і в Парижі. Рішення конференції стосовно Карпатської України відображені у міжнародних договорах:

- Версальський договір (стаття 81) та Сен-Жерменський (стаття 53) стверджували незалежність Чехословаччини як такої, що „обіймає автономну територію українців на південь від Карпат”;

- Договір про захист національних меншин між Чехословаччиною й основними державами Антанти від 10 вересня 1919 р. у статтях 10-13 визначав правове становище Закарпатської України як „автономної одиниці всередині Чехословацької держави”.

Крім цього, бачимо різне визначення Карпатської України. У Сен-Жерменському договорі подано визначення: „територія русинів на південь від Карпат”. У Конституції Чехословацької Республіки вжито назва „Підкарпатська Русь” [18, с. 133]. Конституція гарантувала Закарпатській Україні правове становище автономного краю. Чеські емігранти на чолі з Т.Масариком стали при владі в Чехословаччині, але автономії краю не дали.

Політично-культурний розвиток Закарпаття 1920-1939 рр. відбувався між чехословацьким централізмом і місцевим автономізмом. Зростає громадсько-політичний рух українофілів. Пропагували українську ідею, перш за все, емігранти М.Садовський, М.Аркас, С.Рудницький та ін. Вони доводили, що на Закарпатті завжди проживали українці, які називали себе русинами. М.Садовський і М.Аркас заснували український професійний театр, який назвали „Руським театром”. Таким чином, вони не бачили різниці між етнонімами „українець” і „русин”.

Пропагандистами українофільської течії стала і частина інтелігенції, яка походила з русинів. Вони відстоювали думку, що русини – це українці, заперечували існування русинів як окремого етносу. Частина інтелігенції вважала русинів карпаторосами і закликала до зв'язку з Росією.

Розвивалася і громадсько-політична течія русинофілів, яку підтримувала більшість корінного слов'янського населення Закарпаття. Провідна їх ідея полягала в тому, що русини – корінне населення Підкарпатської Русі. Русинофілів підтримувала також греко-католицька церква. Крім цього, Паризька мирна конференція визнала русинів як окрему націю, а чехословацький уряд визнав русинство як окремий етнос.

Тим часом міжнародна ситуація в Європі ставала напруженішою. Празький уряд визнав автономію Словаччини, проголошену 6 жовтня 1938 р., а також автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з депутатом парламенту А.Бродієм. Територія становила 12,6 тис. кв. км, населення – 725 тис. [8, с. 715]. Був затверджений перший автономний уряд – Рада Міністрів Підкарпатської Русі. Це було результатом не тільки складних процесів на міжнародній арені, а й результатом домовленості політичних партій, які входили до русофільського й українофільського блоків. Уряд А.Бродія провів усього чотири засідання: 15, 18, 22 і 23 жовтня 1938 р. [13, т. 2, с. 279-281]. 26 жовтня головою уряду Карпатської автономії був призначений А.Волошин.

Тим часом, свої права на край заявила Угорщина. Згідно із рішенням Віденського арбітражу, до Угорщини перейшла частина території. Тепер територія автономії становила 11.100 кв. км., населення – 552 тис. чоловік [15, т. 4, с. 28]. Уряд А.Волошина перебрався до Хуста. Була утворена на початку листопада 1938 р. Організація національної оборони – „Карпатська Січ”, яка представляла собою напіввійськову організацію [15, т. 5, с. 677]. 25 листопада 1938 р. було офіційно дозволено вживати поряд із назвою „Підкарпатська Русь” також назву „Карпатська Україна”. Так перемогою українсько-го завершилася боротьба двох напрямів у Закарпатті [15, т. 5, с. 680]. Уряд узяв курс на українізацію, що несхвально сприймалося чехами.

знали независимость края, понимая всю сложность момента и амбивалентность политики США.

При изучении позиций мусульманских государств по отношению к событиям в Косово было установлено, что характерной чертой для всех вышеуказанных групп являлось стремление оказать материальную и моральную помощь косовским албанцам. Это проявлялось в размещении беженцев и предоставлении продуктов питания, медикаментов, теплых вещей и других гуманитарных грузов. Непосредственно в зоне конфликта были задействованы только вооруженные силы Турции. На наш взгляд, это можно объяснить активным участием Турции в организации Североатлантического договора (НАТО).

РЕЗЮМЕ

Дана стаття присвячена проблемі відносин мусульманських держав до косовської кризи в березні-червні 1999 року. Автор виділив три групи держав незалежно від позиції урядів до подій у Косово. У статті були використані різні види джерел.

SUMMARY

This article is devoted to the problem of Muslim State position to the crisis in Kosovo in 1999. The author distinguished three groups of Muslim Countries, according to their attitude to the Kosovo problem. It should be noted that the material of this article is composed on the wide range of sources.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРИ

1. Абдулла Ринат Мухаметов. Лаборатория «Косово». Глобальный и мусульманский контекст. – <http://www.islam.ru/pressclub/tema/koglikan>; Абдулхаков М. Опыт чеченского урегулирования для Косово <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/opwera>; Горовой Р. В зависимости от Приштины: Отделение Косово приведет к серьезным изменениям на политической карте мира. – <http://www.versia.ru/articles/2008/feb/18/nezavisimost>; Ислам лайт. Новая мусульманская республика – Косово – исповедует умеренную версию ислама – «ASSOCIATED PRESS. –<http://www.portalcredo.ru/site/?act=monitor&id=11843>; Кремень Т. Воспаление независимости: Провозглашение Косово государством может привести к нестабильности по всему миру // Корреспондент. – №7 (296). – 7 февраля 2008. – С. 54-55; Юсупов Т. Евразийская многоходовка. Америка хочет сделать крупную ставку на мусульман Косово? – <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/14/>.
2. Емельянов В. Албанцы: не ищите «исламский фундаментализм» там, где его нет. – <http://www.islam.ru/pressclub/analitika/14>
3. Turkey: We pray about our brothers! <http://www.islamworld.net/news>

ступили лидеры Сирии и Судана. Важно заметить, что в недавнем прошлом эти две арабские страны были жертвами бомбардировок авиации США. Так, Сирия подвергалась авианалетам в период обострения гражданской войны в Ливане в 1982-1983 годах, а Судан был подвергнут ракетно-бомбовому удару в августе 1998 года. Тогда руководство США предположило, что на территории Судана после серии террористических актов в Кении и Танзании мог скрываться Усама бин Ладен.

При анализе позиций государств второй группы, хотелось бы выделить отношение мусульманской организации «Братья-мусульмане», которая активно действует на территории Иордании. По их мнению, косовский кризис является грандиозной провокацией со стороны США. В период интенсивных бомбардировок Белграда они обвиняли США и государства-члены НАТО в сговоре с целью очистить Европу от мусульман. По мнению «Братьев-мусульман», «взаимодействие НАТО и, прежде всего, США с мусульманами Косово» направлено на то, чтобы «помешать любой форме исламского присутствия на земле Европы». Их заявление также предостерегало лидеров мусульманских государств от «международного заговора», в ловушку которого они могут попасть [8].

К третьей группе можно отнести такие исламские государства, как Ливию, Ирак и Таджикистан. На наш взгляд, это самая малочисленная группа. Лидеры этих государств однозначно осудили бомбовые удары авиации НАТО в Югославии. Позиция руководителей Ливии и Ирака легко объяснима. Эти страны также были жертвами воздушных бомбардировок США и их североатлантических союзников. В официальных заявлениях Саддама Хусейна и Муамара Каддафи красной нитью проходил призыв «осудить варварские удары США по территории суверенного и независимого государства Югославия». Что же касается позиции Таджикистана, то здесь можно предположить фактор российского влияния на руководство этой страны.

Таким образом, можно сделать вывод, что позиция мусульманских государств по отношению к косовскому конфликту не имеет единой точки зрения, что можно объяснить отсутствием политического единства в исламском мире. Необходимо подчеркнуть, что вышесказанная ситуация повторилась в 2008 году, когда была провозглашена независимость Республики Косово. Среди государств, признавших независимость Косово в первые дни его существования, только три члена Организации Исламская конференция – Турция, Афганистан и Сенегал. Здесь необходимо особенно выделить тот факт, что это только три государства из почти шестидесяти, входящих в ОИК. В целом, большинство мусульманских стран, безусловно, сочувствуя единоверцам, пострадавшим от режима Милошевича, до сих пор не при-

загострювалися стосунки і з чеською Центральною радою, зокрема, стосовно прони́мецької орієнтації уряду Карпатської України. Рішенням уряду було розпущено всі політичні партії. Створена була лише одна політична організація – Українське національне об'єднання – УНО.

Підготовча робота до виборів завершилася їх проведенням 12 лютого 1938 р. Вибори до Сейму були найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав краю. Із 283365 осіб, що мали право голосу, у виборах взяли участь 2633202 особи. УНО підтримали 94,4 % виборців [18, с. 142].

Тим часом, Гітлер 6 березня 1939 р. прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехословаччину, а 12 березня було дано згоду Угорщині на окупацію Карпатської України. 15 березня уряд А. Волошина звернувся до Берліна із запитанням щодо цього рішення. А. Волошин через німецького консула в Хусті отримав пораду «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під свій протекторат» [13, т. 2, с. 316].

У цій ситуації 15 березня 1939 р. було прийнято Закон про незалежність Карпатської України. Він стверджував:

«1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

2. Назва Держави – Карпатська Україна.

3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, обраним Сеймом Карпатської України.

4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому синя – горішня, а жовта – долішня.

6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: ведмідь у лівому червоному півколі і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі.

7. Державний гімн Карпатської України є «Ще не вмерла України...» [6, с. 320].

15 березня Августин Волошин виступив на відкритті першого засідання Сейму Карпатської України. Він зазначив, зокрема: «Ми розбудуємо Карпатську Україну, з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими» [14, с. 241].

Голова Сейму В.Штефан у виступі наголосив: «Український народ не є гостем у Карпатській Україні! Більш як тисяча триста років заселює він цю землю. Кілька тисяч років тому назад бере він участь під проводом князя Олега Віщого в поході на Царгород разом з іншими українськими племенами Київської держави» [14, с.243].

В цей же день (15 березня) українські війська почали наступ на територію проголошеної держави. 18 березня Карпатська Україна була повністю окупована. Але проголошення Карпатської України мало величезне значення, бо продемонструвало світу, що українці Закарпаття бажають мати соборну державність.

В період угорської окупації 1939-1944 рр. офіційна влада підтримувала проугорський рух, а український рух суворо переслідувався. Після визволення Закарпаття в жовтні 1944 р. знову почали діяти українофіли, з ними частково співробітничали русофіли. Домінуючою була думка про те, що Закарпаття – це Україна, а русини – українці. Русофільський напрям не мав впливу.

26 листопада 1944 року було прийнято Маніфест першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України щодо возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. З'їзд постановив:

«2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду СРСР включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину Центральну Раду, діючу по волі народу на території Закарпатської України» [14, с. 263].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. було утворено Закарпатську область УРСР, а 25 січня на її території було введено законодавство УРСР. Поступово слово «русин» виходило з ужитку. В 1946 – 1947 рр. жителям було видано постійні паспорти, де відзначалася національність – українець, а не русин. В умовах радянської влади проблема русинства так і не була розв'язана. На зміну забороненого терміна «русин» приходив термін «закарпатець».

З другої половини 80-х років поряд з іншими течіями і рухами відродилося і русинофільство. Рух цей не був однорідним. Громадськість сприйняла його по-різному. Хтось побачив у цьому відродження історичної пам'яті, хтось – можливість узаконити етнічну відмінність закарпатців від населення інших регіонів України, а дехто – загрозу державній незалежності України [2, с. 50].

Отже, викладений матеріал дає можливість зробити деякі узагальнення. Поняття «русин» є суто етнографічним явищем, «русинізм» чи новітній «карпаторусинізм», як течія суспільно-політичного життя, є наслідком внутрішніх етносоціальних процесів. «Політичний русинізм» – це своєрідна реакція на заперечення належності «карпатських русинів» до українського народу, вимога щодо державно-національного самовизначення. І все ж, однозначну відповідь на поставлене в назві статті запитання, яка б задовольнила усіх, знайти важко.

вести наступательную операцию с использованием сухопутных войск. В Пакистане были размещены более 2 тыс. албанских беженцев. Руководство Пакистана направило в Албанию два пакистанских военно-транспортных самолета с гуманитарным грузом [4].

Многочисленные митинги и демонстрации в поддержку действий войск НАТО прошли в Алжире, Марокко и Саудовской Аравии. В Египте состоялся митинг студентов старейшего исламского университета Аль-Азхар. Студенты требовали прекратить репрессии против косовских албанцев. Необходимо заметить, что Албания и Египет имеют общие исторические связи. Основателем последней королевской династии в Египте был албанец Мухаммед Али, потомки которого правили в Египте до революции 1952 года.

Демонстрации протеста против действий югославских войск в Косово прошли в Палестине. В Секторе Газа палестинские демонстранты сожгли флаг Югославии. Лидер палестинцев Ясир Арафат сравнил действия Слободана Милошевича против косовских албанцев с политикой израильского руководства против арабского населения Палестины [5].

В поддержку действий войск НАТО выступило руководство Азербайджана. Президент страны Гейдар Алиев внес предложение об отправке роты азербайджанских солдат в состав сухопутных войск НАТО. Более того, в аэропорту Баку был задержан российский транспортный самолет «Руслан», на борту которого находились два разобранных истребителя МИГ-25, предназначенные для ВВС Югославии.

С осуждением политики Югославии выступили чеченские лидеры и ряд влиятельных полевых командиров. Так, Шамиль Басаев заявил о готовности направить 1000 чеченских добровольцев в Косово для организации сопротивления югославской армии [6].

Вторая группа объединяет страны, осудившие политику Югославии против косовских албанцев и военную операцию НАТО. Здесь особого внимания заслуживает позиция Исламской Республики Иран. Президент страны – Мухаммед Хатами, который являлся в тот момент еще и председателем Организации Исламская Конференция (ОИК), выразил озабоченность положением мусульман в Косово. Иранский лидер подчеркнул, что действия агрессивного блока НАТО во главе с США только лишь осложняют Косовский конфликт. В апреле 1999 года в Албанию были направлены четыре иранских транспортных самолета с гуманитарным грузом для косовских албанцев. При этом два самолета совершили посадку в столице Албании, а остальные два были вынуждены приземлиться в Македонии, где также находились лагеря албанских беженцев [7].

С осуждением политики этнической чистки против албанского населения Косово и практики воздушного террора авиации НАТО вы-

Весной 1999 года внимание миллионов мусульман всего мира было приковано к событиям на Балканском полуострове. Необходимо заметить, что в этом регионе проживает более 7 миллионов мусульман, что является почти половиной всего мусульманского населения Европы. За последнюю четверть XX столетия исламские народы Балканских государств неоднократно подвергались репрессиям и испытывали притеснения. Здесь следует вспомнить насильственные депортации мусульман Болгарии в 1989 году, этнические чистки сербских властей против мусульман Боснии в 1993 – 1995 годах, а также продолжительный конфликт в Косово. Косовские албанцы рассматривались в исламском мире как часть миллиардной мусульманской уммы, и поэтому интерес к событиям на Балканах был вполне закономерен [2].

Изучив целый ряд различных источников, на наш взгляд, можно выделить три группы, которые бы отражали позицию мусульманских стран по отношению к событиям в Косово в марте – июне 1999 года.

Первую группу составляют мусульманские страны, которые однозначно осудили политику Слободана Милошевича по отношению к косовским албанцам и приветствовали военные действия НАТО против Югославии. Наиболее активную роль в этой группе сыграла Турция. До недавнего времени это была единственная мусульманская страна в военном блоке НАТО. Интерес Турции к проблеме Косово можно объяснить тем, что она находится в непосредственной близости зоны конфликта, а также тем, что в прошлом эта территория принадлежала Османской империи. Премьер-министр Турецкой Республики Булент Эджевит заявил о поддержке военной операции против Югославии. В конце марта 1999 года два корабля ВМС Турции вошли в состав военно-морской эскадры НАТО в Адриатическом море. Звено военных самолетов Турции было направлено в Боснию для выполнения вспомогательных задач. Турция разместила на своей территории более 5 тыс. косовских беженцев и построила палаточный городок для 10 тыс. человек в Албании. В апреле и мае 1999 года в Албанию были направлены несколько турецких транспортных самолетов, которые доставили гуманитарный груз для косовских беженцев. В крупных турецких городах на протяжении всего вышеуказанного периода проходили демонстрации в поддержку мусульман Косово [3].

Активную поддержку косовским албанцам оказал Пакистан. Премьер-министр Наваз Шариф неоднократно заявлял о необходимости начала наземной наступательной операции войск НАТО в Косово. По его мнению, воздушные удары по территории Югославии не принесли желаемого результата и для большего эффекта необходимо про-

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается процесс формирования этноса в Закарпатье, история региона в разные исторические периоды, социально-политические отношения и отношения с соседними государствами.

SUMMARY

The article is devoted to the examination of the process of nationality forming in Zakarpattia, the history of the region during different historical periods, social and political relationships and ties with neighbour countries.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Віднянський С. Прояв «закарпатського сепаратизму»? / С.Віднянський // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 51-56.
2. Гранчак І. Хто такі русини: чого вони хочуть? / І.Гранчак // Політика і час. – 1993. – № 12. – С. 45-51.
3. Греков Б.Д. Киевская Русь / Б.Д.Греков. – М.: АН СССР, 1953. – 580 с.
4. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України // М.С.Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
5. Повести Древней Руси. Изборник [сост. и прим. Д.Л.Дмитриева]. – М.: Художественная литература, 1987. – 447 с.
6. Історія України. Документи і матеріали. – К.: Академія, 2002. – 448 с.
7. Маркусь В. Закарпаття (Закарпатська Україна). Т. 2. / В.Маркусь. – Л.: Наука, 1993. – 850с.
8. Маркусь В. Підкарпатська республіка на політичній шахівниці / В.Маркусь // Віче. – 1993. – № 12. – С. 105-122.
9. Мишанич О. Від підкарпатських русинів до закарпатських українців / О.Мишанич. – Ужгород: Карпати, 1991. – 69 с.
10. Мишанич О. «Карпаторусинство» – його джерела й еволюція у XX ст. / О.Мишанич. – Дрогобич: Обл. вид-во, 1992. – 51 с.
11. Мишанич О. Політичне русинство і що за ним / О.Мишанич. – Ужгород: «Карпати», 1997. – 49 с.
12. Мишанич О. Політичне русинство – українська проблема / О.Мишанич. – К.: Наукова думка, 1996. – 31 с.
13. Нариси історії Закарпаття. Том 1. Від найдавніших часів до кінця Першої світової війни. – Ужгород: Карпати, 1993. – 480 с.; Нариси історії Закарпаття. Том 2. (1918-1945). – Ужгород: Карпати, 1995. – 472 с.
14. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / [упоряд.: М.І.Панчук, І.Л.Гошуляк, С.С.Діброва та ін.] – К.: Наукова думка, 1994. – 560 с.

15. Політична історія України. XX ст. Том 1. На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917) / [гол. ред. кол. І.Ф.Курас]. – К.: Генеза, 2002. – С. 219-268, 341-401; Том 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) – / [гол. ред. кол. І.Ф.Курас]. – К.: Генеза, 2003. – С. 282-292; Том 4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945) / [гол. ред. кол. І.Ф.Курас]. – К.: Генеза, 2003. – С. 15-62; Том 5. Українці за межами СРСР (1918-1940) / [гол. ред. кол. І.Ф.Курас]. – К.: Генеза, 2003. – С. 621-694.
16. Полонська-Василенко Н. Історія України. Том 1. До середини XVII ст. Є Наталія Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 2002. – 672 с.; Том 2. Від середини XVII ст. до 1929 р. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
17. Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій / А.П.Пономарьов. – К.: Либідь, 1996. – 272 с.
18. Україна у міжнародних відносинах XX ст. / [за ред. Я.Й.Малика]. – Львів: Світ. – 2004. – 468 с.

ББК Ф66.4(4 Укр)

Захарова Л.М., Окунцов Б.П.

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ КІНЦЯ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовані політичні аспекти україно-російських відносин та їх наслідки щодо стану Української козацької держави кінця XVII – першої чверті XVIII століття.

Сьогодні україно-російські відносини є досить напруженими. За політичними непорозуміннями тягнуться економічні та культурні. Коли спроби досягнути поступок з боку Росії стають марними, українські лідери звертаються до окремих прикладів з історії, в яких Росія виглядає не в найкращому світлі. Саме до окремих прикладів, бо, якщо поглянути на україно-російські взаємини взагалі, то можна побачити їх і в іншому світлі.

Мета статті – проаналізувати події і факти, які суттєво вплинули на політичний розвиток українських земель. Розглядаються ці події на тлі загально-історичного процесу.

Досліджуваний період займає вагомe місце в історії будь-якої європейської країни. Нагадаємо, що XVII сторіччя закінчилося поділом земель у Центрально-Східній Європі. У цьому регіоні відбувалося протистояння Польщі, Туреччини та Росії. Межа XVII – XVIII століть стала зламним моментом в історичному розвитку, обумовленому под-

низации Североатлантического договора (НАТО) вызвали неоднозначную реакцию во всем мире. Оценка событий, происходящих в Косово, в различных информационных сетях чаще отражала политическую позицию лидеров государств и влиятельных общественных организаций. Последствием этого было искажение информации и односторонняя оценка событий и фактов, имевших место весной 1999 года на Балканском полуострове. В европейских и американских информационных агентствах основное внимание уделялось проблеме этнических чисток албанского населения Косово. Известные всему миру агентства новостей телекомпаний NBC, CNN, BBC, EURONEWS буквально ежедневно сообщали о количестве албанских беженцев, о результатах бомбардировок Союзной Республики Югославии. В отличие от них, российские телеканалы сообщали о жертвах среди сербского мирного населения после натовских авиаударов, о террористических атаках албанских боевиков АОК. Однако, в этом информационном водовороте практически не была представлена позиция мусульманских государств относительно проблемы Косово. Поэтому, на наш взгляд, проблема, рассматриваемая в данной научной статье, является актуальной и заслуживает внимания со стороны исследователей.

Целью данной статьи является изучение позиции мусульманских государств по отношению к кризису в Косово.

Хронологические рамки статьи очерчены событиями 24 марта – 10 июня 1999 года. Первая дата связана с началом воздушных ударов НАТО по позициям югославской армии. Вторая дата связана с началом вывода сербских войск с территории Косово.

Необходимо заметить, что данная проблема была недостаточно освещена в работах исследователей. Только лишь некоторые детали, связанные с официальными заявлениями лидеров мусульманских государств, нашли отражение в статьях и публикациях различных специалистов. Здесь необходимо отметить работы Мухаметова Р., Абдулхакова М., Горевого Р., Юсупова Т., Кремня Т. [1].

Основными источниками по изучению позиции мусульманских стран относительно проблемы Косово являются материалы информационных агентств ряда мусульманских государств. Особого внимания заслуживают материалы информационного агентства Исламской Республики Иран – Islamic Republic Iran Broadcast (IRIB), а также Kavkaz-Centre, который отражал позицию руководства Республики Ичкерия. Отношение мусульманских стран к косовскому конфликту нашло отражение в официальных заявлениях лидеров государств, в выступлениях представителей некоторых исламских организаций. Позицию исламских государств Ближнего Востока к событиям в Косово можно определить по материалам периодической печати и содержанию сайтов в глобальной сети Internet.

3. Стоянов І. А. Болгарська мова в Україні: проблема функціонування та розвитку лексики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / Іван Андрійович Стоянов. – К., 1995. – 47с.
4. Історія західних і південних слов’ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: Навч. посібник / [В.І. Яровий, П.М. Рудяков, В.П. Шуμιло та ін.] – К.: Либідь, 2001. – 632 с.
5. Записано зі слів Губарь Олени Георгіївни, 1938 року народження, болгарка. Народилася в с.Туйгуч, Ленінський район, Крим. Мешкає в с.Вугляр, Донецька область. Інтерв’ю проведено Комар Я.В. 23 квітня 2009 року.
6. Сопоставительный когнитивный и лингвокультурологический анализ русских, болгарских и английских анекдотов: Автореф. дис. канд. филолог. наук: 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Е.Н. Абдразакова; Тюменский государственный университет. – Тюмень, 2007. – 28с.
7. Записано зі слів Маврешко Марії Миколаївни, 1929 року народження, болгарка. Народилася в с.Кишлав, Старокримський район, Крим. Мешкає в с.Вугляр, Донецька область. Інтерв’ю проведено Комар Я.В. 1 травня 2009 року.
8. Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. ? Одеса: [б.и.], 1958. ? 76с.
9. Берестецька О.П. Взаємодія мов на рівні стилів в умовах болгарсько-російського білінгвізму / О.П.Берестецька // Східнослов’янська філологія: збірник наукових праць. Випуск 3.– Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2003. – С.31-39.

УДК 94(4) «1945

Разумный В.В.

ПОЗИЦИЯ МУСУЛЬМАНСКИХ СТРАН ПО ОТНОШЕНИЮ К КРИЗИСУ В КОСОВО В 1999 ГОДУ

Данная статья посвящена проблеме отношений мусульманских государств к косовскому кризису в марте-июне 1999 года. Автор выделил три группы государств в зависимости от позиции правительств к событиям в Косово. В статье были использованы различные виды источников.

Обострение военно-политической ситуации в Косово весной 1999 года и последующее военное вмешательство государств-членов орга-

іями Північної війни 1700 – 1721 рр. Це був період, коли Українська козацька держава стала жертвою внутрішніх труднощів, чужоземних вторгнень і поділів. Контакти із Заходом були значно обмежені. Особливе місце у цьому періоді займають і україно-російські відносини.

Традиційно проблематика україно-російських взаємин належала, належить і, мабуть, ще довго належатиме до пріоритетних напрямків наукового пошуку. Це стосується і досліджуваного періоду. Справді, в зазначений час більшість українських земель була у складі Росії. Але слід зазначити, що взаємини української і російської історії склалися непросто. Непрості стосунки неоднозначно і оцінювалися, але завжди перебували у центрі уваги науковців. Цей період привертав і привертає увагу не тільки професійних істориків, але й філософів, політиків, митців. Це творчий доробок В.Антоновича [1], М.Грушевського [2], Д.Дорошенка [3], О.Субтельного [4], Н.Полонської-Василенко, [5], О.Оглобліна, [6], М.Костомарова, [7] .

Так, М.Грушевський дає характеристики гетьманів цього періоду. Кризь призму їх життя і діяльності він реконструює історичний процес, еволюцію соціальних та суспільних відносин. Свої погляди на історію україно-російських відносин синтезував В.Антонович у праці „Коротка історія козаччини”. Він обґрунтував тезу про історично обумовлену особність розвитку українського і російського народів. Автор відмічає, що старшина запобігає собі протекції Центральної влади, не вибираючи способи, наприклад, без сорому вдаються до доносів, наклепу, брехні та ін., і тим загальна справа занапащується [1, с. 13].

Помітний внесок до розробки проблеми здійснили сучасні українські історики, зокрема, О.Бойко, В.Борисенко, В.Голобуцький, В.Горобець, О.Гуржій та ін.

Без сумніву, великими політичними фігурами того часу були Петро І та гетьман Іван Мазепа. Їх діяльність стала предметом дослідження багатьох науковців і письменників: А.Труайя [8], М.Павленка [9], С.Соловійова, [10], В.Ключевського, [13], В.Кривобокова [15] і багатьох інших.

Наявні джерела і теоретичний матеріал свідчать, що питання про характер україно-російських відносин залишається дискусійним. Тобто, згоди щодо певних подій дійти так і не вдалося.

Україно-московські відносини кінця 80-х років базувалися на так званих Коломацьких статтях 1687 р. Нагадаємо, що 6 травня 1686 року в Москві було підписано угоду – „Вічний мир”. „... Договорилися ми і постановили, що всієї Малої Росії цієї сторони Дніпра ... містам і землям і місцям... з усіма своїми повітами, селами і поселенням ... як вони до цього часу за перемирним договором на стороні їх царської величності перебували, так і тепер залишатися ма-

ють на стороні їх царської величності на вічні часи, ... а за Дніпром-рікою Київ має залишатися також на стороні їх царської величності ... Вниз ріки Дніпра, що називаються Запороги, козаки, що живуть на Січі, і в Кодаку ... мають бути ... у володінні і в державі ... їх царської величності ...

... А що ... між нами виникло утруднення про ті розорені міста і місця, які від містечка Стаєк, вниз Дніпра по ріку Тясмин (лежать), а саме Ржищів, Трехтимирів, Канів, Лючини, Соколеня, Черкаси, Боровиця, Бужин, Вороньків, Крилов і Чигирин ... тоді, царської величності ближні бояри і думні люди, погоджено цю статтю так обміркувати і постановили, що ці міста залишатися мають пустими, так, як вони тепер є ..." [13, с. 119-120].

Після невдалого першого Кримського походу гетьман І.Самойлович був відсторонений від влади. Козацька рада 25 червня 1687 року обрала гетьманом генерального осавула І.Мазепу.

Своє правління новий гетьман розпочав як політик чіткої промосковської орієнтації. Про це свідчать підписані ним „Коломацькі статті”, які регламентували українсько-російські відносини. У цьому документі традиційна формальна гарантія „прав і вольностей народу малоросійського” була доповнена пунктами, які значно розширювали російську присутність в Україні та обмежували козацьку автономію. Зокрема, гетьман не мав права без царського наказу змішувати з посад козацьку старшину, в Батурині при гетьманові розташовувався московський стрілецький полк, Війську Запорозькому заборонялися зносини з чужоземними державами, козацька верхівка мала сприяти українсько-російським шлюбам. Категорично заборонялося говорити про те, що „Малоросійський край гетьманського регимента”, у „Коломацьких статтях” стверджувалося, що він є лише частиною «их царського Пресветлого Величства Самодержавной державы».

На початку 1689 року відбувся другий Кримський похід, у якому брали участь і українські козаки. Як і перший, другий похід очолював князь В.Голіцин. Воєнна компанія була невдала, В.Голіцин вирішив вертатися додому. Його сучасник, Іван Афанасієвич Желябузький, відмітив боягузтво та продажність Голіцина; «А боярин князь Василий Васильевич Голицын у стольников и у всяких чинов людей брал сказки, а в сказках велел писать, что к Перекопу ступать невозможно потому, что в Перекопе воды и хлеба нет. И после тех сказок он, боярин князь Василий Васильевич Голицын, взял с татар, стоя у Перекопа, две бочки золота» [9, с. 20]. Підстав вважати це свідчення вірним немає, проте в Москві також існували повідомлення, що Василь Васильович отримав дві бочки золота монет, які виявилися фальшивими (вони були мідними, вкритими тонким шаром золота).

ков. Анализируются примеры взаимопроникновения лексических единиц в украинском и болгарском языках. Авторы опираются как на исследования советских ученых, современных украинских, так и на собственные наблюдения.

SUMMARY

In the article the authors investigate the features of modern linguistic situation in the places of compact residence of Bulgarians, paying regard to historical aspect relation of the Ukrainian and Bulgarian languages. The examples of interpenetration of lexical units are analysed in the Ukrainian and Bulgarian languages, the authors lean both against research of soviet scientists, on the modern Ukrainian researchers and their own investigations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державин Н.С. Болгарский и русский языки в их связях и взаимоотношениях/ Н.С.Державин // Племенные и культурные связи болгарского и русского народов/ Н.С.Державин. – М.: Сов. наука, 1944. – Разд. IV. – С.41-55.
2. Державин Н. Болгарские колонии Новороссийского края: Херсон. и Тавр. губ. / Николай Севастьянович Державин. Симферополь: Тавр. губ. тип., 1908. – 237 с.; Фольклор і фольклористика болгар в Україні: (Монографія) / Ірина Павлівна Горбань; Інститут народознавства НАН України. – Львів: „Афіша”, 2004. – 255с.; Грек И.Ф. Общественное движение и классовая борьба болгар и гагаузов юга России (конец 20-х – середина 50-х гг. XIX в.) / Иван Федорович Грек; Отв. ред. И. А. Анцупов; АН МССР, Ин-т истории им. Я. С. Гросул. – Кишинев: Штиинца, 1988 – 135с.; Библиогр. в примеч.: с. 104-131.; Червенков, Николай Българите от Украйна и Молдова: Минало и настояще / Иван Грек, Николай Червенков; Прев. от рус. ез. Калина Канева София: Изд. къща «Христо Ботев», 1993 – 295 с.; Дихан Михаил. Под родната стряхата. – О.: Маяк, 2004. – 184с.; Музиченко Олександр Федорович. Історія, етнографія та народна творчість кримських болгар: Збірник / Кримська республіканська наукова бібліотека ім. Івана Франка / Інна Аркад'євна Носкова (ред.-упоряд.)А.А. Непомнящий (вступ.ст.). – Сімф.: ДОЛЯ, 2004. – 142с.: іл.; Носкова Інна Аркад'євна. Крымские болгары в XIX – начале XX в.: история и культура / Крымское Республиканское общество болгар им. Паисия Хилендарского. – Симф.: СОНАТ, 2002. – 151с.; Диханов В. Я. Календарна обрядовість болгар та гагаузів Південної України: дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / В'ячеслав Якович Диханов. – О. ? 2001. – 233 с.

Рада та ін. Однією із сфер взаємовпливу є мовні зміни, що реалізуються через приклади інтерференції. Отже, соціально-комунікативна система бессарабських болгар включає в себе болгарську мову, що функціонує в сімейно-побутовій сфері, російську мову, що є мовою міжнаціонального спілкування, та українську мову, що представлена офіційно-діловим, публіцистичним та науковими стилями.

Мовна ситуація на півдні України та в місцях компактного проживання етнічних болгарів може бути охарактеризована як гетероморфна.

Гетероморфна ситуація є наслідком багатьох перетворень у політичному та соціально-економічному житті регіону. Особливо інтенсивно процес суспільних змін проходив у другій половині ХХ століття. Післявоєнна відбудова, створення колгоспів, розвиток науково-технічного прогресу спричинили зміну традиційного життя місцевого населення. Збільшення ролі міжнаціональної комунікації стало невід'ємною частиною життя болгар.

Ступінь використання іншомовних ідіом у селах з компактним проживанням болгар залежить від деяких факторів як загального (місце розташування населеного пункту, сусідство з представниками інших етносів), так й індивідуального (вік, освіта, соціальне походження, соціальний стан) характерів.

В результаті тісних контактів між болгарами та росіянами спостерігається взаємозаміна деяких елементів традиційної культури місцевих мешканців. З початком розбудови української держави аналогічні процеси проходять між болгарами та українцями.

Можна зробити висновок, що поступальний розвиток етнічних спільнот, взаємопроникнення елементів традиційних культур свідчить про гармонійний досвід культури добросусідства болгар, українців, росіян, гагаузів та інших національностей півдня України.

Споріднений зв'язок українських та болгарських традицій сприяв формуванню єдиного соціокультурного простору, що був би зручним для проживання всіх близьких за генетичним походженням слов'янських народів. Існування схожих прототипів соціальних інститутів дало змогу організувати сучасний тип держави.

Болгари України зробили відчутний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток України, і не можна заперечувати той факт, що процес взаємодії культур українського та болгарського народів не є завершеним, а динамічно продовжує свій шлях.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются особенности современной языковой ситуации в местах компактного проживания болгар, обращая внимание на исторический аспект родственности украинского и болгарского язы-

У 1689 р. на російський трон сідає новий цар – Петро І. Колишні патрони нового українського гетьмана усуваються від влади, царівна Софія потрапляє до Троїце-Сергієвого монастиря, а її фаворита Голіцина засилають на Далеку Північ. Здається, крах кар'єри Мазепи неминучий. Однак, природний розум, дипломатичний хист, знання людей та придворних церемоній виводять його із глухого кута. Добившись аудієнції в царя щедрими дарами (тільки шабля, подарована Петру І, коштувала 2 тис. крб.), демонстрацією покори (стояв навколішки перед царем, доки його силою не підвели), оханням його попередніх патронів („лютий ворог князь Голіцин”), гетьман досягає своєї мети і завойовує прихильність російського царя. Пізніше Петро І зауважить у розмові з І.Мазепою: „Коли б у мене всі слуги були схожі на тебе, я був би найщасливішою людиною на землі” [16, с. 189].

Залишається загадкою, як Петро І, маючи таку проникливість, вмiючи вгадувати в людях їх недоліки та переваги, не зміг розгледіти сутність цієї людини. Розгадати дивне прихильне ставлення Петра та Мазепи можна лише на рівні припущень. Можливо, гетьман умів приховувати свої почуття, і так умiло створював ілюзію відданості, що Петру і на думку не спадало засумніватися у щирості Мазепи. Більше того, наклепи, які отримував Петро на українського гетьмана, тільки посилювали віру царя в його щирість, тому що, на думку Петра, доносили лише вороги Росії, які намагалися підірвати репутацію гетьмана, як вірогідданого. Царю могли сподобатися вишукані манери гетьмана, його вихованість та готовність служити, чого не мали піддані Петра.

Політичний курс Петра І вплинув на українські справи. Ситуацію в українських землях ускладнювала необхідність постійної бойової готовності, що диктувалася широкомасштабними політичними проектами російського царя. Лише за перші 12 років свого гетьманування І.Мазепа здійснив 11 літніх та 12 зимових походів. З початком Північної війни цар активно використовує козацьке військо. У виснажливому протистоянні, як правило, гинуло від 50 до 70% складу козацьких формувань. Крім того, в архіві французького Міністерства закордонних справ виявлено проект Петра І стосовно ліквідації гетьманщини та козацького устрою України, датований 1703 р. Відповідно до проекту планувалося або дочекатися смерті Мазепи, або ж позбавити його життя насильно, потім шляхом виселення та терору знищити козаччину, колонізувати українські землі росіянами та німцями. В історичній літературі є згадки й про інші плани ліквідації гетьманщини та передачі українських земель під управління князя Меншикова або, навіть, англійського герцога Мальборо [16, с. 179-180]. Із середини 1706 р. інтенсивно поширюються чутки (підтвержені особисто царем на військовій нараді в Жовклі наприкінці квітня

1707 р.) про наміри царського уряду реформувати державний устрій України [17, с. 30]. Ці обставини підштовхнули гетьмана до розриву з Московією і переорієнтацію на Швецію.

Але факти свідчать про те, що Мазепа діями підтверджував свою відданість царю. Він особисто брав участь у відбитті атак кримців, його козаки проявили неабияку відвагу під час другого Азовського походу. На знак своєї прихильності цар відправляв до Батурина всіх, хто намовляв його проти Мазепи, щоб він міг особисто розправитися з ними. Мазепа був другою людиною після Федора Олексійовича Головкина, яка отримала нещодавно заснований орден Андрія Первозванного. І все ж, діяльність Мазепи за спиною Петра розпочалася ще у 1703 році. Станіслав Ліщинський у посланні до Версаля, відправленому після переходу Мазепи до шведського табору у 1708 році, зазначав, що працював із Мазепою вже протягом п'яти років [9, с. 260]. Думки про зраду пов'язують із княгинею Дольською, до якої гетьман мав сильні почуття.

Оскільки Мазепа був досить скритною людиною, ніхто, окрім Пилипа Орлика, про відносини з ворогами Росії не знав. Після ще одного доносу на початку 1708 року Петро I так відповів Іванові Мазепі: „... Верность твоя свидетельствует о том, что ты, ни мало ничего у себя не задерживая, нам о всем доносил” [9, с. 261]. Ці слова підтверджують те, що Мазепа іноді сам сповіщав Петра про намагання ворогів змусити Мазепу зрадити Росії. Так було, наприклад, коли він отримав листа від пана Тарло, прибічника Станіслава Ліщинського. Гетьман справедливо вважав, що, вчиняючи таким чином, він відведе підозри від себе щодо стосунків з польськими та шведськими королями. Така лінія поведінки спрацювала – Головкин був впевнений у вірності Івана Мазепи. Відомо також слідство над Кочубеєм та Іскрою. Хоча цар не зрозумів, хто міг підбити підсудних до наклепу, він все одно віддав їх Івану Мазепі, щоб той сам стратив їх. Справи Кочубея та Іскри не могли залишитися в тіні, а низка дальших подій ще більше насторожувала Москву щодо діяльності І.Мазепи. У червні 1708 року до гетьмана був приставлений стольник Федір Протасєв, якому було доручено „всегда быть при нем” і „когда он, Гетьман, ... в поход с войском, пойдет”, їхати „с ним, не отставая” [6, с. 281-282].

І.Мазепа виступив проти Петра I, не встигнувши ні підготувати до цього українське суспільство, ні стягнути до України більшість збройних сил. До цього кроку гетьмана змусив вступ шведів до України восени 1708 року.

І.Мазепа звергається до війська і народу: „Ми стоїмо тепер, Братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для себе надійного, щоб їх обминути.

Контакти між слов'янськими мовами здійснювалися протягом багатьох століть, тому окрім базових моральних цінностей та настанов, можна простежити взаємопроникнення лексики з однієї мови в іншу. Так, слова українського походження через літературу або безпосереднім усно-розмовним контактуванням увійшли й закріпилися в болгарській мові. Сюди відноситься лексика пов'язана з таким явищем в українській історії як козацтво: *гайдамак, гетьман, бандура* (болг. – *гайдамак, хетман, бандура*), або значний прошарок лексики, що пов'язаний з кулінарією: укр. – *вечеряти, вареники, сало, кавун*; болг. – *вечерям, вареники, сало, каун*. Проводячи дослідження з вивчення системи харчування кримських болгар, було записано рецепт приготування мамалиги, яка обов'язково зажарювалася цибулею з салом [7].

У селах Одеської області під час вивчення українських говірок було знайдено прошарок болгарської лексики. Ця частина діалектизмів належить уже до пасивного словникового складу української мови, і властива головним чином людям старшої генерації. Люди 35-40 років багатьох цих слів і не чули, а коли іноді й чули, то не розуміли їх: Суворівський район (села Броска, Кисилиця, Матроска, Першотравневе, Саф'яни): *БарЕжик* – шерстяна хустка, *ДулАп* – водочерпалка, *Камн'Он* – віз на ресорах, яким возять до міста на продаж у корзинах виноград, помідори тощо, *ЧурАпи (ЧурЕпки)* – домашнє взуття, зшите з грубого сукна, *Пан'Ера* – корзина, оплетена верболозом, *СОба* – піч, яка опалюється з сіней. Кіровоградська область, Вільшанський район, с. Осички: *Крачка* – штанина, *ФУта* – хвастух [8].

Дослідження історії села Вугляр, Донецької області, де мешкає невелика громада болгар, показало наявність прошарку болгарської лексики, яка відноситься до області кулінарії, і яку використовують місцеві мешканці. Сюди відносяться назви таких страв, як кібуте, баніца, мамалига, тиквенник, расольник.

Білінгвізм комунікативної ситуації став звичайним явищем для бессарабських болгар. Зміна мовних кодів може відбуватися декілька разів на день. Сучасна болгарська діалектична мова зазнає змін: спочатку відчувався вплив російських, а зараз українських лексем. Спостерігаються випадки інтеграції українських украплень, що вплетені в систему болгарського діалекту, і функціонують як його постійні складові: „хорта ходять ли в църква? – одат/хор ... *зарас* сильно модно у нас да се венчават” [9;с.36]. В українських болгар порівняно мало запозичень, які можна впевнено визначити як українські, наприклад: сірники, самогон. При цьому вони виявляються головним чином в районах, де переважає українське населення (Миколаївська чи Кіровоградська області). У болгарську мову інтегрують також такі українські словоформи та словосполучення, що репрезентують фонові знання про державну систему, наприклад: *податкова, Верховна*

стан, у 1954 році, коли з них було знято статус „спецпереселенців”, вони почали повертатися на батьківщину, але через заборону повертатися до Криму, то місцем свого проживання вони обрали болгарське село Якимівка (Запорізька область, Україна (рос. Акимовка). Мешканці села виявилися гагаузами, і різниця в мові стала однією з головних причин напружених відносин. Одна з колишніх болгарок – „спецпереселенців”, яка мешкала в Якімівці, розповідає: „Преїдешь в магазин за хлебом, а они говорят совсем непонятно, они турецкие болгары, а мы православные, у нас хлеб – хляб, соль – сол. А у них совсем по-другому, они чиркотят что-то”. Як результат, різниця в мові спричинила від’їзд усіх болгар з гагаузького села, в основному на Східну Україну, на Донбас [5]. Випадково чи ні болгарка навела приклад із словом „хліб”, який до речі, є одним з пієтетних символів українців та болгар: з точки зору християнської моралі – це символ єднання всіх християнських народів, любові, рівності, братерства, свободи; з точки зору міфотворчого початку – це символ сонця, добробуту та любові. В обох народів на свята або у визначні події не можна було різати хліба, а тільки ламати (цикл зимових свят, весільний обряд). Шанобливе ставлення до хліба перейшло й у фольклор:

– болгарські прислів’я: *Умният и насън си изкарва хляба. Харчи се като топъл хляб.*

– українські приказки: *Без солі, без хліба немає обіда. Де хліб і вода, там нема голода.*

Прислів’я та приказки займають особливе місце під час вивчення традиційної культури народу, а компаративістика пареміологічного фонду мов дає змогу виокремити загальне та індивідуальне у різних культурах. Використовуючи метод порівняльно-зіставного аналізу при вивченні прислів’їв та приказок, можна побачити відображення як єдності мовної картини світу, так і етнічні цінності певного народу. Наприклад, зіставимо негативний зміст слова „обман” у прислів’ях болгар, українців та росіян:

1. Човен има две очи, но само една чест (болг.) – Береги платье снову, а честь смолоду (рос.)

2. Кто правдой живет, тот добро наживет (рос.)

3. Буде добре, як мине зле (укр.)

Таким чином, в болгарській приказці бачимо протиставлення „обман – честь”, українське прислів’я ілюструє опозицію „добро-зло”, російське прислів’я відображає опозицію „обман – правда”, „добро – зло”. Детальне дослідження російських, болгарських та українських прислів’їв приводить нас до висновку, що у християнських культурах базові моральні цінності та настанови співпадають: добру протиставиться зло, щедрості – скупість, правді – обман, брехня та ін [6; с.15-16].

... Моє міркування таке: коли Король Швецький, завше непереможний, якого вся Європа поважає і боїться, подолає Царя Російського і зруйнує царство його, то ми, з волі переможця, неминуче примислені будемо до Польщі... і вже нема й не буде місця договорам про наші права і привілеї...

А як допустити царя Російського вийти переможцем, то вже лиха година прийде до нас од самого царя того ...”.

Отже, зостається нам, Братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю, наріканнями своїми та прокляттями нас не обтяжили.

Договори наші ... уклав я з Королем Шведським письмовим актом, підписаним з обох сторін ... І ми тепер уважати повинні Шведів за своїх приятелів, союзників, добродіїв...

І так, нинішні договори наші з Швецією є суть тільки продовження колишніх, в усіх народів уживаних” [13, с. 122-123].

Таким чином, у своєму зверненні до війська і народу гетьман стверджував, що союз із шведами – звичайний для України договір. Він допоможе визволити Україну від „рабства і зневаги”. Україна у війні буде дотримуватися збройного нейтралітету, а після війни залишиться при своїх природних князях і при своїх попередніх правах та привілеях, що визначають вільну націю.

За словами П. Орлика, в меморіалі „Вивід прав України (складений у 1712 році) зміст угоди 1708 року був такий:

1. Й.К.В. зобов’язується обороняти Україну і прилучені до країни козаків землі й негайно вислати туди задля цього помічні війська ... Війська ці, вступаючи в Україну, будуть під командою шведських генералів, але під час операцій на Україні Й.В. довірить керування ними князеві та його наступникам ...

3. Князь і Стани України, згідно із правом, яким досі користувалися, будуть захищені і вдержані на всім просторі князівства і частин, прилучених до нього.

4. Іван Мазепа, законний князь України, жодним способом не може бути порушений у володінні цим князівством... Стани України захищать всі вольності згідно зі своїми правами та стародавніми законами.

5. Нічого не зміниться в тому, що досі зазначено щодо герба й титулу князя України. Й.К.В. не зможе ніколи присвоїти цей титул і герб [13, с. 129-130].

Оцінюючи цей фрагмент, О.Оглоблін, звертаючись до вислову Д.Б.Крупницького, відзначав, що договір поданий або в трохи прикрашеному, або однобічному вигляді, бо нічого не говорить про третього партнера – Польщу [6, с. 262].

О.Оглоблін говорить про І.Мазепу, як про реального політика, який знав міжнародну політику того часу, розумів складну політичну

ситуацію України. Це примушувало його діяти обережно, навіть конспіративно. З одного боку, це було зрозуміло. Але це крило в собі велику небезпеку для подальшого розвитку української політики, що й виявилось в такій трагічній формі у 1708-1709 рр. і пізніше, вже в еміграції [6, с. 263].

Як досвідченого політика І.Мазепу характеризував ще раніше (1704 р.) французький дипломат Жан Балюз. Він відзначав: „Розмова з цим володарем дуже приємна, він має великий досвід у політиці... , слідкує й знає, що діється в чужоземних країнах.

Кілька разів я дуже обережно навертав розмову на сучасну політичну кон'юнктуру, але мушу признатися, що нічого певного не міг витягнути від цього володаря. Він належить до тих людей, що воліють або зовсім мовчати, або говорити, й не сказати” [13, с. 124].

Петро I дістав звістку від Меншикова про зраду гетьмана. Листа він отримав 27 жовтня 1708 року. Цар посилав до Меншикова відповідь. Він писав: „Мы получили письмо ваше о не чаянном никогда злом случае измены гетманской с великим удивлением. Надлежит трудиться, как бы тому злу забежать и не допустить войску козацкому переправляться через реку Десну по прелести гетманской: немедленно пошли к тем местам, где они, несколько полков драгун, которые бы им помешали” [7, с. 249].

27 жовтня Петро I видав маніфест до українського народу, що гетьман Мазепа кудись зник, але в якому виражав сумнів щодо його зради.

Наступного дня до царя прибув втікший із Батурина канцелярист Андрій Кандиба, який сповістив, що І.Мазепа з прибічниками пішов до шведів, а в Батурині залишилися для оборони сердюки й козаки. Коли ситуація прояснилася, цар видає новий маніфест, де сповіщає, що Мазепа зрадив і перейшов до короля шведського. Він запрошував генеральну і полкову старшину у Глухів для обрання нового гетьмана [6, с. 285].

5 листопада 1708 року Петро наказав „Батурин в знак изменникам (понеже боронились) другим на приклад сжечь весь” [6, с. 287]. Одним з найголовніших завдань московської політики на Україні на рубежі 1708 і 1709 рр. було привернути до себе українську старшину й позбавити Мазепу політичної старшини. Петро I двічі звертається до всієї старшини (1 листопада, 10 листопада 1708 р.) і до гетьмана Скоропадського (7 листопада 1708 р.). Укази ці були у формі заклика-ульгиматуму, щоб козаки покинули гетьмана і не підтримували його. Хто цього не виконає, будуть покарані, а вірним за службу будуть роздані маєтки, відібрані від перших.

Ці заклики, обіцянки й погрози мали великий вплив. Більшість старшини переходить на бік Москви і визнає уряд гетьмана І.Скоропадського. Почастішали й випадки втечі козаків та компанійців з

жовності. Іншим прикладом є національні етнічні спільноти, що мають національні держави, але опинилися за їх межами через низку історичних причин. Прикладом такого явища стала Україна. Протягом багатьох століть територіальні межі України змінювалися, останніми з них стали такі: приєднання земель Західної України в 1939 році, де мешкає багато поляків; включення в 1940 році Північної Буковини та південної частини Бессарабії до складу УРСР (це переважно болгари, гагаузи та молдавани); в 1945 році територія Закарпатської України була приєднана до УРСР, де мешкає велика кількість угорців і т.д.

Близьке сусідство з представниками інших національностей змушувало будувати певні взаємини. Засобом спілкування ставала як рідна мова, так і мова співрозмовника.

В етнічній історії України простежується регіональна самобутність. Зважаючи на генетичну та історико-етнографічну історію півдня України, в різні періоди мовою міжнаціонального спілкування була румунська та російська. Зі здобуттям Україною незалежності мовна ситуація стала такою: державною мовою з 1991 року є українська, але серед болгар ця мова в основному використовується в діловодстві, судочинстві, а на комунікативному рівні нею володіє невелика частка населення; мовою міжнаціонального спілкування залишається російська; болгарська мова є мовою міжособистісного спілкування в сімейно-побутовій сфері; також розповсюджені ідіоми інших меншин (молдавська, гагаузька), вони теж використовуються тільки в середині етносу, але мають потужний демографічний потенціал для розповсюдження.

Самобутність, наприклад, Східної України полягає в тому, що мовою міжнаціонального спілкування весь час залишалася російська, пов'язано це було з великою кількістю представників різних народів, які мешкали на цій території, а також з тим, що основний капітал було зосереджено в руках іноземців або росіян. У той же час тут, мешкає питома кількість українців, і взаємозв'язок двох мов призвів до появи суржику, де лексика переважно взята з російської мови, а більша частина граматики – з української. Водночас, мовою міжособистісного спілкування в сімейно-побутовій сфері залишаються мови національних меншин (болгарська, німецька, грецька та інші).

Генетична та мовна спорідненість двох народів незаперечно вплинула на формування особливої культурної поведінки, що зафіксувалася у ритуалах, традиціях і звичаях, які є результатом обстоювання великою групою людей спільних вірувань, культурних вподобань, символів, манери поведінки тощо. Відомі приклади, коли мовна, а не генетична, спорідненість ставала головним чинником при обранні місця проживання. У 1944 році з Криму були вислані болгари на Урал, до Сибіру, у Казах-

Зв'язок української, російської та білоруської мов з болгарською виявляється, перш за все, у спільному алфавіті. Кирилиця є основою слов'янських мов, а на другому місці знаходиться спільнослов'янська лексика. До спільнослов'янського лексичного фонду відносяться слова, поширені в усіх або в більшості слов'янських мов. Сюди належать, зокрема:

– назви родинних стосунків. Українська мова: *мати, син, дочка, батько, сестра, баба*; болгарська мова: *мама, син, дъщеря, татко, сестра, баба, бабичка*;

– назви трудових процесів і знарядь праці. Українська мова: *сіяти, молотити, кувати, шити, весло, меч, граблі*; болгарська мова: *сея, вършея, кова, шия, весло, меч, гребло*;

– назви диких і свійських тварин. Українська мова: *вовк, коза, кінь, олень, свиня*; болгарська мова: *вълк, коза, кон, елен, свиня*;

– назви частин тіла людини і тварин: українська мова: *ніс, зуб, око, грива, борода*; болгарська мова: *нос, зъб, око, грива, брада*;

– назви абстрактних понять. Українська мова: *воля, гнів, радість, слава, труд, честь*; болгарська мова: *воля, гняв, радост, слава, труд, чест*.

Досить значну за обсягом, стилістичними функціями і семантичними ознаками лексичну групу становлять старославізми або церковнославізми (за походженням болгаризми), що до сьогоднішнього дня використовуються в літературних мовах слов'янських народів. До семантичних старослов'янізмів можна віднести слова *уста, істина, гріх, небеса, бог, хрест* тощо (болгарська мова: *уста, истина, грях, небеса, бог, кръст*); до фонетичних старослов'янізмів належать: слова з неповноголосими звукосполученнями: *ра; ла, ре, ле*, що відповідають східнослов'янським *оро, ере, оло* (*злато — золото, врата — ворота, прах — порох, храм — хороми, древо — дерево*).

До морфологічних старослов'янізмів належать: іменники з суфіксами – *тель* (укр. – *управитель*, болг. – *управител*), –*иня* (укр. – *святиня*, болг. – *светиня*), –*знь* (укр. – *боязнь*, болг. – *боязън*), слова з префіксами *со-, воз-* (укр. – *собор, собрат, согрішити, сокровенний, сокрушати, возвеличувати*, болг. – *собор, събрат, съгреши, съкровен, съкрашавам, възвеличавам*).

Будь-яка мова не існує окремо, і слов'янська не є виключенням. У світі на сучасному етапі налічується близько 200 незалежних держав. Якщо брати до уваги напівзалежні території, автономії та держави, то ця цифра зростає. За підрахунками мовознавців кількість функціонуючих мов у світі сягає 3000. Беручи до уваги діалекти, кількість мов збільшується в десятки разів, а це означає, що майже в кожній державі одночасно співіснують декілька мов. Поясненням цього явища є існування мов етнонародів у межах іноетнічної дер-

війська Мазепи. Відносини між шведами і населенням України гіршали, почастишали виступи проти шведів. Шведський історик Адлерфельд, який брав участь у поході, відзначав: „Ми несподівано змушені були весь час воювати, як з ворогами, з населенням того краю, куди ми ввійшли” [6, с. 295].

Незважаючи на зраду Мазепи, Петро I, зумовлюючи перебування російських військ в Україні, видав ряд наказів, за якими під страхом смерті заборонялися грабежі та гноблення місцевих жителів. У свою чергу, Шеремет'єв також від імені царя видав наказ, який закликав людей не покидати свої села, «понеже жителям никаких обид и разорений чинено не будет, и заказано в том в войске под смертной казнию» [12, с. 607]. Генерал Алларт 19 грудня 1708 року доповів Петру про те, що він побачив по прибутті до Ромніва: „... все дома во всем городе разграблены, и ни ворот, ни одних не осажено, ни главного караулу не поставлено, и ни малого порядка для унятия грабежу не учинено, и все солдаты пьяны” [12, с. 607]. Справа була розглянута досить швидко, і вже 4 січня 1709 року був виданий наказ Петра: „Офицеров в Ромнах по розыску казнить смертию в страх другим, а рядовых, буде меньше десяти человек, то казнить третьева, буде же больше десяти, то седьмова или десятова” [12, с. 608].

Мазепа ж у цей час проводить дипломатичну діяльність, спрямовану на створення антимосковської коаліції з Туреччини, Криму, Молдавії, Валахії, Трансильванії, донських козаків, кубанських черкесів, калмиків, казанських татар, башкирів. Він вважав, що коаліція поневолених народів зможе протистояти Росії. З іншого боку, він думав і про створення нової збройної сили. Ці кроки високо оцінювали О.Оглоблін [6, с. 297-298], Н.Полонська-Василенко [5, с. 71-72]. Вони вважали, що дії Мазепи демонструють поєднання високої культури і досвіду західноєвропейської політики із досконалим знанням і глибоким розумінням східноєвропейського світу. Але наслідки цієї дипломатичної діяльності І.Мазепи були незначні. Найбільшим успіхом його політики було приєднання Запоріжжя до українсько-шведського союзу, що сталося наприкінці березня 1709 року.

Україно-шведська угода була укладена між гетьманом І.Мазепою і кошовим отаманом К.Гордієнком – з одного боку, і Королем Карлом XII – з іншого, 28 березня 1709 року у Великих Будищах. Вона доповнює угоду 1708 року. Там йдеться про те, що шведський король зобов'язується не укладати мирової угоди з царем, доки не визволить з-під московської влади Україну й Запоріжжя.

Починається наступ Москви на Запоріжжя. Було введено економічну блокаду, а потім були послані значні військові сили. Запоріжжя було жорстоко зруйноване. Опис цього знаходимо у працях українських істориків [6, с. 305-306], [5, с. 73], [7, с. 287-288].

Петро Перший привітав Меншикова з перемогою такими словами: „Ми прийняли з великою радістю звістку, що ви здобули це прокляте місце, джерело всякого лиха і надії наших ворогів”. А згодом цар повідомив генерала Праксина, що „полковник Яковлев заволодів цим клятим кублом і вирізав усю наволоч. Тим кроком ми винищили останній пенъ Мазепинського роду ...” [14, с. 133].

Дії І.Мазепи дістали неоднозначну оцінку в історичній літературі. Але факт залишається фактом: це був вибір І.Мазепи, а не вибір народу, який не підтримав його. В.Антонович відзначав: „Все лихо Мазепи залежало від того, що він ігнорував народні інтереси, а може, не розумів їх і мріяв тільки про установа на Україні аристократичної республіки. Коли б Мазепа не був засліплений цією ідеєю, народ би підтримав його” [1, с. 108]. Аналогічну думку висловлював і М.Грушевський [2, с. 379].

Назавжди перейнявшись недовірою до козацької старшини, Петро І призначив резидентів при гетьманському дворі. Вони повинні були стежити за переміщеннями запоріжців на кордонах Гетьманщини, боротися за гетьманською агітацією, контролювати зовнішньополітичну діяльність гетьмана І.Скоропадського тощо. Логічним продовженням політики Петра І щодо гетьманської держави було утворення навесні 1722 р. Малоросійської колегії – російської владної структури. „Цього 1722 р., квітня 27 дня все світліший, державніший Петро Великий, імператор і самодержавець, всеросійський і інше, і інше, жалуючи підданих своїх – малоросійський народ, видав указ: при гетьмані пану Скоропадському в Глухові для управління судами і для іншого, що в прохальних пунктах гетьмана Хмельницького і в ухвалях на нього написано, замість однієї воєводської персони для кращої вірності і управління бути колегії, в якій бути бригадирові панові Вільямінову з шістьма чоловіками штаб-офіцерами” [13, с. 126]. Малоросійська колегія, приймаючи від населення скарги на українські суди, контролюючи фінанси, стежачи за стосунками старшини та козацтва, не лише звужувала владні повноваження гетьмана, а й обмежувала українську автономію, була дієвим дестабілізуючим чинником, що дедалі глибше вбивав клин між українською елітою та народом.

Після смерті І.Скоропадського державна влада зосереджується в руках президента Малоросійської колегії бригадира С.Вільямінова, якому підпорядковувалися шість офіцерів та прокурор. Петро І дедалі більше утверджувався в думці щодо необхідності ліквідації інституту гетьманства [18, с. 71].

Дещо змінила ситуацію поява на політичному горизонті наказного гетьмана П.Полуботка (1722-1724 рр.). Намагаючись ліквідувати руйнівні дії Малоросійської колегії, він проводить судову реформу.

– показати історичний аспект мовної спорідненості української та болгарської мов;

– проаналізувати приклади взаємопроникнення лексичних одиниць в українській та болгарській мовах;

– визначити особливості сучасної мовної ситуації в місцях компактного проживання болгар.

Питанням україно-болгарських мовних зв'язків, не зважаючи на те, що болгарини й українці мешкали в одній державі (Українська радянська соціалістична республіка), і продовжують це робити вже в незалежній Україні, не приділялося достатньої уваги, на відміну від дослідження русько-болгарських зв'язків. Наприклад, академік М.С. Державін звертав увагу на зв'язок і взаємини болгарської та російської мов [1]. Більше уваги, звісно, приділялося вивченню життя болгар, їхніх традицій та фольклору. Цією проблематикою займалися як дослідники XIX-го, XX-го, так і XXI-го століть, серед яких можна назвати М.С. Державіна, І. Горбань, І.Ф. Грека, М. Червенкова, М. Дихана, О.Ф. Музиченко, І.А. Носкову, В.Я. Диханова [2]. Їхні роботи мають різне спрямування та хронологічні межі, але їх об'єднує тема болгар України. За часів незалежної України одним із перших дослідників, хто проаналізував проблеми функціонування і розвитку болгарської лексики в Україні, був І.А. Стоянов [3]. Зважаючи на невелику кількість дослідників, що займаються цією проблематикою, ми можемо стверджувати, що питання україно-болгарських мовних зв'язків є малодослідженим, і потребує більш детального розгляду. Наукова новизна запропонованої статті полягає в тому, що вперше об'єктом дослідження є болгарини Донеччини. Це стало можливим завдяки проведенню одним із співавторів (Я.В. Комар) поточного дослідження болгарської громади Донеччини, яке розпочалося навесні 2009 року.

Ідея побратимства слов'янських народів не є новою, і якщо семантична навантаженість цього твердження припадає на слово побратимство, то історичним базисом даного концепту є словосполучення „слов'янські народи”. Становлення та розвиток болгарського, українського, російського чи білоруського етносів не відбувалося окремо, незалежно один від одного. Всі слов'янські народи мають спільний етногенез, що доведено писемними, археологічними, етнографічними, лінгвістичними, антропологічними та іншими дослідженнями. Колектив авторів під керівництвом українського вченого, професора В.І.Ярвого, визначає чотири головні ознаки процесу етногенезу давніх слов'ян, де не останнє місце займає існування праслов'янської мови як важливого чинника згуртованості слов'янських племен [4;с.7].

- и культура през XIX и XX в. / А.Стойчев, И. Бурилкова, К. Донова, Н. Грозева. – София: БАН, 1986. – С. 222-249.
16. Литаврин, Г. (отв.ред.) 1987: Краткая история Болгарии с древнейших времен до наших дней / [отв.ред. Г.Г.Литаврин]. – М.: Наука, 1987. – С. 289.
17. Димитров А. Българското учителство през третата четвърт на XIX в. // Проблеми на българското възрождане: Сб. / Ангел Димитров. – София: БАН, 1981. – С. 210.
18. Димитров Г. България в орбитите на модернизацията / Г.Димитров. – София: СУ «Климент Охридски», 1995. – С. 222-227.
19. Пушков І. Актуальні проблеми державного регулювання етносоціального розвитку регіону (На прикладі Болградського району Одеської області) / І.Пушков, С.Стоянов. – Болград: Б/в, 2002. – С. 34.

ББК Т63.3(О=Бол)

Комар Я.В., Кудря О.А.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНО-БОЛГАРСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ)

У статті досліджуються особливості сучасної мовної ситуації в місцях компактного проживання болгар, звертаючи увагу на історичний аспект спорідненості української та болгарської мов. Аналізуються приклади взаємопроникнення лексичних одиниць в українській та болгарській мовах. Автори спираються як на дослідження радянських учених, сучасних українських дослідників, так і на власні спостереження.

Розвиток історичної науки на сучасному етапі можна охарактеризувати як процес комплексного переосмислення здобутків минулого та вироблення нових підходів до вивчення історичної спадщини й інтерпретації сьогодення. На сьогоднішній день міждисциплінарний підхід до вивчення історичних явищ і процесів є актуальним. Ця точка зору є актуальною, і на важливість саме такого підходу звертають увагу як вітчизняні, так і закордонні науковці.

З огляду на це, співавтори – як дослідники історії та мовознавства – поєднали свої знання та зусилля для того, щоб стала можливою поява запропонованої роботи, метою якої є вивчення історичних аспектів мовного спілкування на прикладі україно-болгарських мовних зв'язків. Досягати поставленої мети автори вирішили шляхом виконання наступних завдань:

Проте, колегія не бажала відігравати скромну роль апеляційної інстанції, вона претендувала не тільки на контроль за владою, а й на саму політичну владу. Форсований наступ на права України тривав. У 1723 р. без візи Малоросійської колегії не міг побачити світ жоден із важливих універсалів. Внаслідок цього, у залежність від неї потрапили майже всі українські державні структури – адміністрація, суд, Генеральна канцелярія. Ув'язнення П.Полуботка в Петропавлівській фортеці, жорстоке придушення опозиції старшини ще більше розширили поле діяльності Малоросійської колегії.

Д.Дорошенко зазначав: „Полуботок помер у тюрмі 29 грудня (н.ст.) 1724 року, там же померли і реєнт (управитель) Військової генеральної Канцелярії Дмитро Володковський та наказний переяславський полковник Карпека. Решту визволила смерть царя Петра на початку 1725 року...” [3, с. 179].

Смерть Петра I, реальна загроза війни з Туреччиною змінила політичну кон'юнктуру. Бурхлива діяльність Малоросійської колегії, яка весь час накладала нові податки на українських землевласників, зачепила інтереси всесильного О.Меншикова, який володів величезними маєтками і навіть містами в Україні. Це зумовило скасування 1727 р. Малоросійської колегії та певне пом'якшення офіційної російської позиції в українському питанні – було знову дозволено вибори гетьмана. Ним став Д.Апостол (1727-1734).

Таким чином, україно-російські відносини кінця XVII – першої чверті XVIII століття є досить складними та, одночасно, дуже цікавими. З одного боку, політика Росії щодо українців була справді жорсткою. З іншого – українські землі входили до Росії, були її складовою частиною. Це був час надій та сподівань, компромісів та поступок.

РЕЗЮМЕ

В статті проаналізовані політичні аспекти україно-російських відносин і їх наслідки стосовно статусу Української козацької держави кінця XVII – першої чверті XVIII століття.

SUMMARY

The political aspects of Ukrainian-Russian relationships and their results concerning Ukrainian Cossacks status at the end of XVII – first quarter of XVIII century are analyzed in the article.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович В. Коротка історія козащини / В.Антонович. – К.: Україна, 1991. – 158 с.

2. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України / М.С.Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
3. Дорошенко Д.І Нарис історії України у 2-х томах. Том 2 (від половини XVII століття) / Д.І.Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – 349 с.
4. Субтельний О. Порівняльний аналіз у дослідження постаті Мазепа / О.Субтельний // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 125-129.
5. Полонська-Василенко Н. Історія України у 2-х томах. Том 2 (від середини XVII століття до 1923 року) / Наталія Полонська-Василенко. – К.: Либідь, 2002. – 608 с.
6. Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О.Оглоблін. – Нью-Йорк – Київ- Львів – Париж – Торонто, 2001. – 464 с.
7. Костомаров Н.И. Мазепа / Н.И.Костомаров. – М.: Республіка. – 1992. – 335 с.
8. Труайя А. Петр Великий / А.Труайя. – М.: Эксмо, 2006. – 448 с.
9. Павленко Н.И. Історія Петра Великого / Н.И.Павленко. – М.: Вече, 2006. – 576 с.
10. Соловьев С. Учебная книга русской истории / С.Соловьев. – М.: Астрель, 2003. – 447 с.
11. Ключевский В.О. Русская история / В.О.Ключевский. – Эксмо, 2008. – 912 с.
12. Кривобоков В.А. Очерки сказочных былей / В.А.Кривобоков. – Харьков: ФОЛІО, 2003. – 657 с.
13. Хрестоматія з історії України. Посібник для вчителів / [За ред. В.І.Червинського]. – К.: Вежа, 1996. – 352 с.
14. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року) / І.О.Овсій. – К.: Либідь, 2002. – 240 с.
15. Лещинський Л. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. Ч. 1 / Л.Лещинський, А.Панюк. – Львів: Бескид Біт, 2002. – 224 с.
16. Бойко О.Д. Історія України / О.Д.Бойко. – К.: Академвидав, 2006. – 688 с.
17. Горобець В.М. Україно-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи / В.М.Горобець, О.С.Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 22-43.
18. Горобець В.М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. / В.М.Горобець // Український історичний журнал. – 1993. – № 2, 3. – С. 70-75.
- Колев, Виолетта Атанасова, Наталия Витанова. – Шумен: ДПН, 2005. – 350 с.; История на педагогиката и българското образование / [[Марин Люлюшев, Елена Сачкова, Невена Пилипова и др.]. – София: « Беда Словена – ЖР», 1998. – 416 с.; Обща и българската история на образованието и история на училищните и някоя предучилищни теории на възпитанието и образованието / [Пламен Радев, Виолетта Атанасова, Йордан Колев и др.]. – Пловдив: университетско изд-во, 2003. – 302 с.
2. Гавазов М. Система образования в Болгарии / Милчо Гавазов. – София: Пресс, 1985. – С. 6-7.
3. Чакыров Н. Современная школа и педагогика в Народной Республике Болгарии / Н.Чакыров. – Москва: Педагогика, 1987. – С. 5-8.
4. Хилендарски П. Славяно – българска история [под ред. на П.Динеков] / Паисий Хилендарски. – София: Български писател, 1972. – С. 41-47.
5. Берон П. Изследвания и материали / Петър Берон. – София: БАН, 1962. – С. 28-35.
6. Николова Ю. Сава Раду лов / Юлия Николова. – София: Народна просвета, 1989. – С. 4.
7. Киссе А. Возрождение болгар Украины / Антон Киссе. — Одесса: Optimum, 2006. – С. 199.
8. Караиванов Н. Националните и европейските измерения на Болградската гимназия през възраждането 1858 – 1978 г. / Н.Караиванов // Роден край. Культурно просветен весник на българите в Украйна. – 2008. – № 1. – С. 4.
9. Унджиева Ц. Сава Филаретов / Цвета Унджиева. – София: Народна просвета, 1990. – С. 55-57.
10. Светла летопис. 120 години от създаването на първата гимназия в България – ЕСПУ «Димитър Благоев» Пловдив. 1866 – 1988. – Пловдив: Х.Г.Данков, 1988. – С.8.
11. Чакыров Н. Вказ.праця. – С. 12-13.
12. Потапенко Е.К. Русско – болгарские связи и их влияние на развитие школы и педагогики Болгарии в период национально – освободительного движения в XIX в.: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «общая педагогика и история педагогики» / Е.К.Потапенко. -М., 1974. – С. 4-22.
13. Ръкописните учебници на Добри Чинтулов / [вступ.ст.Дочо Леков]. – София: БАН, 1987. – С. 30-137.
14. Горина Л. Марин Дринов – историк и обществен деец / Людмила Горина. – София: академично изд-во «Марин Дринов», 2006. – С. 120-122.
15. Стойчев А. Документи за българската просвета и култура в Скопската епархия (1908 – 1912) // Из историята на българската наука, просвѣта

ся частию общегосударственного проекта «Болгары за пределами Болгарии».

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлено основні функції освіти, такі як пізнавальна, що дає можливість учням побачити картину світу й місце свого етносу у ньому; комунікативна, яка забезпечує передачу етнокультурної інформації; нормативна, яка визначає систему традиційного для даного етносу життя колективу. Реалізація вказаних функцій проілюстрована прикладами історії болгарської школи: перетворення школи на осередок етнічної самоідентифікації, створення громадсько-державної системи управління, формування передової інтелігенції в якості носія національних ідей тощо.

*Диаграммы оставлены на основе данных: Пушков, И., Стоянов, С. Актуальные проблемы государственного регулирования этносоциального развития региона (На примере Болградского района Одесской области). -Болград, 2002. – С. 78-80.

SUMMARY

The work is devoted to the analysis of the main functions of education, such as: educational – that gives the pupil the picture of the world and the place of ethnos in it; communicative – that works for sending ethnocultural information; normative – that points out the traditional social system of the ethnic group. The named functions are illustrated on the examples taken out from the history of Bulgarian school, namely: transformation of in school to the centre of ethnic identification, rebuilding social and national system of administration and formation of intellectual group as the bearer of national ideas and so on.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С.Гончаренко. – К.: Педагогіка, 1997. – 376 с.; Історія педагогіки / [за ред. М.С.Гриценка]. – К.: Вища школа, 1993. – 448 с.; Джури́нский А.Н. История педагогики / А.Н.Джури́нский – М.: Владос, 1999. – 432 с.; Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1941 – 1961) / Под ред.Ф.Г.Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И.Равкина. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.; Атанасов Ж. История на българското образование (лекционен курс) / Жечо Атанасов. – София: изд-во СУ, 1984. – 386 с.; Георгиева С. История на българското образование / Соня Георгиева. – Русе, 2004 – 160 с.; Колев Й. История на българското образование / Йордан Колев. – Благоевград: ун-в. Изд-во «Неофит Рилски», 2002. – 134 с.; Колев Й. История на педагогиката и българското образование // Йордан

ББК Т 63.3(4 Укр-4Дон)63

Касперович П.М.

УКРАЇНСЬКІ ШКОЛИ НА ДОНЕЧЧИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ): 1990 – 2009 РОКИ

Стаття присвячена проблемі розвитку середньої освіти в українському дусі в Донецькій області наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття.

Перебудова і розвал Радянського Союзу, розбудова Держави Україна супроводжувалися відродженням систем національного традиційного виховання, народної педагогіки і школи. В Україні це, переліком, школа титульної нації – українська.

Донеччина – частина Української Держави, земля, населена більшою мірою українцями, проте, доволі серйозно зросійщена, точніше, денационалізована в радянському дусі. Саме тому проблема відродження українства в краї є вкрай актуальною як частина національного відродження. Школа і народна національна педагогіка виступає тим стрижнем, без якого неможлива передача набутого народного досвіду в часі й просторі. Ці чинники зумовили актуальність питання як вітчизняної історії в цілому, так й історії педагогіки зокрема. В 1990 – 2008 роки в періодичній пресі регіону накопичена значна кількість публікацій – матеріалів, присвячених відродженню і становленню української національної школи на Донеччині. Вони є первинним джерелом інформації з досліджуваної проблеми і первісним, першопочатковим осмисленням процесів національного відродження в призмі освітянської галузі в цілому і її головної ланки – загальноосвітньої школи регіону.

Метою даної розвідки є узагальнення і початок осмислення процесу становлення української національної школи на базі радянської школи і педагогіки.

Хронологічні межі зумовлені характером наявних джерел від 1990 року по сьогоднішній день (2009 рік), а також наявністю нормативної (законодавчої) бази – основи роботи освітян всієї держави і Донецького краю.

На наш погляд, аналіз публікацій стосовно школи національної, української слід розпочати з характеристики засад роботи радянської школи в аспекті національного виховання. В колишньому Радянському Союзі з людей різних національностей виховували утопічну спільноту нового типу – радянську людину. Це патріот-інтернаціоналіст, готовий за першим закликотом свого керівництва перемогти і безжалюбно знищити будь-якого ворога – зовнішнього чи внутрішнього. І у вихованні такої людини була використана суміш елементів ви-

ховання різних педагогічних систем народів світу, пропущена крізь призму марксистсько-ленінського вчення і пристосована для підготовки людини до життя в умовах тоталітарного радянського суспільства. Тобто, і російський компонент національного виховання використовувався радянською системою лише частково. В радянській школі учням ніхто не прищеплював російські національні цінності, не виховував росіянами. Від такої системи виховання в Україні в цілому і на Донеччині зокрема, мусили перейти до національної української системи, до виховання патріота вже не радянської, соціалістичної, а нововідродженої Української Держави.

Аналіз змісту публікацій преси про перші кроки відродження української школи на Донеччині уможливить в подальшому узагальнення досвіду вирішення, розв'язання проблем становлення і росту шкільництва – невід'ємну складову історії, практики і теорії державного будівництва України. Для зручності користування і уможливлення аналізу матеріалів періодичної преси регіону, її можна класифікувати наступним чином:

1. ЗОШ № 65 в м. Донецьк як перша відроджена в місті школа з українською мовою викладання, її досягнення, успіхи, проблеми, перспективи.

2. Інші загальноосвітні школи області і міста – інформація, а іноді й аналіз процесу надання нового статусу вже існуючим школам, саме статусу шкіл з українською мовою навчання і виховання.

3. Загальні роздуми про українську школу в Донбасі.

4. Проблеми українізації освіти регіону.

5. Кадри україномовних учителів.

Всередині кожної класифікаційної одиниці зберігається хронологічний принцип.

Перша за часом збережена публікація про відкриття в Донецьку української школи В.Тихої, В.Білецького, І.Шутова – гнівне обурення зволіканнями влади у цій справі, що видно вже з назви [1] Справді, з погляду дня сьогоднішнього, маємо певне зволікання у справі державної ваги – відродженні навчання рідною (для більшості країн) мовою. Спробуємо, однак, розібратися в мотивах дій чиновників-освітян і місцевої влади з відстані у 20 років. Вважаємо, що зволікання у справі відкриття української національної школи має низку чинників. Особисті симпатії-антипатії чиновників Донбасу 20-річної давнини, кінця 80-х років ХХ століття, можна не брати до уваги як чинник, вирішальний в справі. Хоча, зважаючи на радянське піонерсько-комсомольське виховання, ясно, що їхні симпатії могли бути не на боці тогочасної національно свідомої і стурбованої денационалізацією інтелігенції краю. Звертає увагу інше. Чиновник, як і будь-яка інша людина, хотів б спокійного, сталого життя, розміреної необтяжливої чи посиленої роботи

Позитивної являється тенденція зростання кількості учасників, изучающих болгарский язык в качестве отдельного предмета, и задача образовательных органов сегодня закрепить данную тенденцию и расширить ее путем охвата большинства учащихся указанных школ. Резервы здесь имеются, так, по данным диаграммы 2 болгарский язык (суммарно и в качестве отдельного предмета, и факультатива) в 1998-1999 учебном году изучали 5131 учеников из общего количества 9663 чел., что составляет более 50% *.

Диаграмма 2.

Соотношение общего количества учащихся школ Болградского района к изучавшим болгарский язык в 1998-1999 учебном году



Отмеченные тенденции могут и должны быть закреплены, и также стать необратимыми. Для этого, на наш взгляд, следует обратить внимание на ряд следующих положений:

- ведущую роль общественности в сохранении и развитии национальных традиций болгарской школы подкрепить активными действиями государственных органов как на местном, так и на республиканском уровне, особенно в Украине;

- выработать рекомендации для создания на межгосударственном уровне (Украина, Молдова, Болгария) стратегии развития Бессарабии как особого этнонационального региона Европы;

- развивать и углублять практику всесторонних связей жителей Бессарабии с исторической родиной – Болгарией, в том числе и через проекты, подобные организованному Институтом этнографии Болгарской академии наук «Болгары в Бессарабии», который являет-

ветов Болградского района предложение Общества об изучении болгарского языка в качестве отдельного предмета, начиная с начальной школы, было расценено как «экстремистское» и «националистическое» [19].

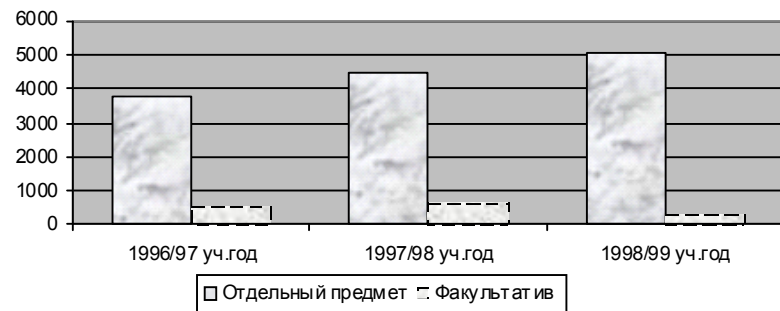
Члены общества сосредоточились на проблеме возрождения Болградской гимназии как болгарского учебного заведения и одновременно на подготовке квалифицированных специалистов по болгарской филологии, которых при поддержке правительства Республики Болгарии начали готовить в Учебно-квалификационном центре для зарубежных болгар в городе Габрово. Многие выпускники центра и сегодня работают в болгарских поселениях Бессарабии.

Процесс возрождения Болградской гимназии, сыгравшей, как мы уже отмечали, особо важную роль в болгарском просвещении, оказался многоступенчатым, и в нем были задействованы как официальные государственные силы (Одесский областной совет, Генеральный консул Республики Болгария в Одессе госпожа Руска Джамджева, работники Министерства иностранных дел Украины и Болгарии), так и представители общественности всех уровней. Результатом совместных усилий стало подписание в декабре 1994 г. во время официального визита в Украину Президента Республики Болгария доктора Желю Желева специального соглашения между Украиной и Болгарией о преподавании в указанной гимназии большинства предметов на болгарском языке.

Введение болгарского языка в учебный процесс охватило практически все школы Болградского района и проводилось в двух направлениях: болгарский язык как отдельный предмет и как факультатив. На диаграмме представлены количественные показатели данного процесса по восемнадцати школам района.

Диаграмма 1.

Количество учащихся в школах Болградского района, изучавших болгарский язык



і щедрої винагороди за працю. Звернення ж не начальства, а представників громадськості – інтелігенції творчої чи освітянської з настійливою, наполегливою вимогою відкриття, в даному випадку української школи в Донецьку, виходили за межі звичайної, спокійної, можна сказати, рутинної роботи. Не начальство згори спустило обов'язковий до виконання наказ, ініціатива йшла знизу. З іншого боку, а як ставитиметься високе начальство у Москві до дій того чи іншого місцевого донецького чиновника-клерка. В пам'яті кожного з них доля тих, хто постраждав – був репресований в 20-30-і роки з тавром націоналіста і загинув чи від кулі співробітника НКВС, чи від умов існування у численних таборах ГУЛАГу.

Потрібно зазначити, що 1988-1991 роки – час великих змін і непевної ситуації в радянській державі, боротьби різних угруповань в керівництві КПРС, зокрема, консерваторів і реформаторів. Хто візьме гору? І чи не стане підтримка прагнень творчої і освітянської інтелігенції зросійщеної, русифікованої Донеччини відкрити українську школу у велику провину згодом? Чи не зруйнує ця справа не лише кар'єру, але й життя? Напевне, так розмірковували місцеві чиновники, роздумуючи, як вчинити. А до зволікання у справі додалися ще й вади планової системи господарювання та централізованого виділення коштів на будь-які потреби. Щоб фінансувати будь-яку справу з держбюджету, потрібен був час на узгодження справи у високих кабінетах Києва і, головне, Москви. Тому гнів, обурення національно свідомих патріотів зрозумілі, але й перестрибнути через об'єктивні і суб'єктивні обставини того часу можливості не було.

Тим більшою була радість цих людей з приводу відкриття в м. Донецьк першої відродженої української школи з високим статусом республіканської, з поглибленим вивченням гуманітарних дисциплін та ім'ям В.С.Стуса, поета і правозахисника, у вересні 1990 року. Низка публікацій [2-5] присвячена цій видатній події в газетах „Донеччина”, „Вечерний Донецк”. В газеті „Комсомолец Донбасса” співголова Донецького Товариства української мови ім. Тараса Шевченка В.Тиха коротко розповіла про процес боротьби за відкриття даної школи, назвала ініціаторів цієї справи: Ф.Олехнович, В.Білецький, В.Оліфіренко, І.Шутов, В.Ребрик, Г.Гордасевич, М.Тищенко, В.Конonenko, М.Олійник, Л.Громовий, В.Тиха. Названі були й тодішні керівники місцевої влади та освітянських установ, які, однак, висловлювали бажання допомогти лише на папері [4]. Про можливі причини незадовільної ситуації у статті не йдеться. В.Тиха у святкові дні не оминула прокоментувати наявні проблеми відкритої школи: половину бажаних навчатися в школі дітей не вмістили, виникає необхідність закінчити будівельні роботи в школі; відкривати нові школи з поглибленим вивченням різних предметів [4].

За підсумками першого року навчання у новій школі журналіст І.Гаркавченко провів інтерв'ю з директором ЗОШ № 65 м. Донецька Л.Г.Громовим про проблеми і труднощі в роботі цього закладу освіти. Леонід Григорович зазначив наступне: у школи немає фінансово-господарського прикриття, міськрада не прийняла на початок червня школу після реконструкції; потребує фінансування бібліотека, та різні господарські об'єкти, фінансується лише зарплата персоналу. Школу було позбавлено статусу республіканської, директор називає свій колектив не потрібним місцевій владі. Також в публікації відбито і позитивний напрямок роботи – конкурсний набір [6]. 1992 року в інтерв'ю Л.Г.Громового з кореспондентом газети „Донбасс” В.Русовим були названі й результати конкурсу: другий рік – 7-8 осіб на місце, третій – 4-5. Критерій – здоров'я і здібності дітей. Окреслено і специфічні риси навчання в школі: поглиблена гуманітарна підготовка, роздільне навчання дітей різних статей, „деідеологізація” навчання [7]. Останнє положення взяте у лапки, бо виховання, як і життя людського соціуму, завжди ґрунтується на системі певних поглядів на навколишнє життя (ідей). Та й сама деідеологізація будь-чого – лише одна з можливих ідей – теж є певною ідеологією.

Про високі результати роботи даної школи 1990-1993 року знову розповідається у пресі. З одного боку, 96 % випускників школи з двох спроб стали студентами вищих закладів освіти (87% випускників вступили до ВНЗ з першого разу). З іншого боку, місцева влада, за свідченням Л.Г.Громового, допомагає школі найменше, а найбільше – українська діаспора. Розвиток закладу штучно притримується, зокрема, браком приміщення. Зарплатня в СШ № 12 Калінінського району зі статусом української рішенням райради збільшена на 15%, проте зарплатні вчителів ЗОШ № 65 це не торкнулося. Зроблено і висновок про те, що без українського Донбасу не буде української України [8]. В 1995 році, напередодні завершення чергового навчального року, в додатку до газети „Донеччина” – „Світлиці”, були надруковані фото випускників 11-го класу СШ № 65 м. Донецька з традиційними спогадами і подякою учителям за незабутні шкільні роки [9].

Наступні матеріали стосуються досвіду роботи ЗОШ № 65 за десять, п'ятнадцять та сімнадцять років [10, 11, 12]. З приводу десятиліття цієї школи роздуми виявилися вельми сумними: з двох комп'ютерних класів залишився один, і майже всі комп'ютери застарілі; бібліотека через брак коштів не може передплачувати нові видання; з кількох гуртків залишився один – „Козацька вежа”. На все потрібні кошти, виховання національно свідомих громадян України – не виключення, такий висновок читається між рядками [10]. А.Плевницька, учителька української мови та літератури ЗОШ № 65, розповіла про урочистості з приводу 15-річчя школи, не акцентуючи увагу на

и благодаря поддержке со стороны государства значительно выросла сеть начальных школ. Всего за период с 1879 по 1911 г. количество общеобразовательных и профессиональных школ в стране увеличилось в три раза. В 1910 г. грамотные составляли 42% лиц старше 7 лет, а среди городского населения – даже 66%. По этим показателям Болгария опередила соседние государства – Грецию, Сербию, Румынию [16]. Болгарское учительство постепенно занимает значительную роль и в общественной жизни, так, в Учредительном Собрании княжества Болгарии из 208 депутатов 62 человека были школьными учителями (29,8%), т.е. треть, хотя в социальной структуре населения преобладало крестьянство [17].

Болгарское учительство по уровню духовности стояло на высоких позициях, от численно превосходящего в стране крестьянства к нему перешли трудолюбие, миролюбие, жизнелюбие. По показателю материальной обеспеченности учительство резко не отличалось от крестьянской среды, в которой справедливость воспринималась как равенство в простоте, даже в бедности. На наш взгляд, это обстоятельство объясняет определенной мерой и относительной быстротой восприятие болгарским учительством и интеллигенцией вообще идей социализма, среди которых важное место занимает идея пренебрежения к материальному миру, к материальным благам [18].

Итак, в традициях болгарского учительства – реальное, активное, содержательное взаимодействие с обществом, умение быстро реагировать на возникающие общественные проблемы, духовное разнообразие и богатство, постоянное стремление возрождаться в личности своих учеников, на что и направлено современное образование Болгарии.

Особую роль играют учителя и школа в болгарских поселениях за пределами исторической родины, оставаясь практически главными носителями этнической памяти. Одним из центров болгарской диаспоры является Бессарабия, административно разделенная сегодня украинско-молдавской границей. Господствовавшая в социалистическом периоде идеологически неверная и практически вредная установка на формирование новой исторической общности – советского народа – привела почти к забвению ряда национальных традиций, в том числе и в плане школьного образования. Возрождение началось только в «перестроечные» времена и по инициативе общественных организаций, особенно Общества бессарабских болгар им. Святых Кирилла и Мефодия, и прежде всего в аспекте языка. Благодаря неоднократным обращениям к Верховному Совету СССР, лично М.С. Горбачеву, в конце 1987 г. открылись первые факультативы по изучению болгарского языка, однако, даже через два года в 1989 г. на собраниях учителей, директоров школ и председателей сельских со-

Последнее направление особенно заинтересовало ученого, который выступил приверженцем финансовой децентрализации и считал, что развитие образования будет успешным там, где местное население само будет заниматься материальным содержанием школ [14]. Разработанный им «Временный устав народных школ» (1878 г.) вводил обязательное начальное обучение детей, создавал единую образовательную систему и единый учебный план. Наиболее весомым достижением этого периода стало формирование и организационное оформление общественно-государственной системы управления образованием. Суть ее заключалась в том, что государственные учреждения готовили учебные планы и программы, а местная община проявляла заботу о содержании школы и контролировала учебный процесс. Община имела также возможность избирать учителей. В состав школьного настоятельства входили и представители церкви, имея там значительное влияние.

Определенного внимания заслуживает и еще один аспект – роль болгарской церкви в становлении и развитии болгарского образования, поскольку в Болгарии ярче, чем в других странах, православная церковь в условиях многовекового иностранного господства выполнила историческую миссию сохранения и развития национально-этнических факторов существования болгарской государственности. Во-вторых, православная церковь, как в Украине, так и в Болгарии утверждалась и развивалась в постоянной борьбе с другими религиозными направлениями и течениями. В этой борьбе она закалялась и укреплялась. В-третьих, события прошлого столетия значительно повлияли на позиции церкви в обществе, так как часть столетия была связана с тоталитарным режимом, который характеризуется жестким атеизмом.

Церковь нашла свое место и в вопросах практической организации образования. Например, вызывает заинтересованность опыт организации школьного дела в Скопской епархии в начале XX ст., когда этот регион входил в состав спорной Македонии. Под ее руководством здесь было создано 8 школ, в которых обучалось 1400 учеников, с приблизительно равным уровнем распределения по половому признаку – 747 мальчиков и 653 девочки (количественные показатели 1908 года). Их учили 26 учителей, существовал специальный Фонд помощи бедным ученикам, большинство средств которого расходовалось на питание детей [15].

Особенно значительные шаги приходятся на периоды 1894 – 1896 гг. и 1903 – 1906 гг., когда министерство народного образования возглавляли соответственно Константин Величков, писатель, общественный и политический деятель, и Иван Шишманов, ученый, литератор и культурный деятель. В соответствии с Конституцией (1879) было внедрено общее обязательное и бесплатное школьное образование,

проблемах цього закладу освіти [11]. В цьому ж дусі витримана і публікація про школу в 2007 році [12].

Таким чином, нами простежено основні віхи становлення ЗОШ № 65 м. Донецька, як першої школи з українською мовою навчання і виховання, творчим колективом висококваліфікованих педагогів-фахівців і спраглими до знань та здатними оволодіти найкращими надбаннями людства учнями.

Однак одна україномовна школа на мільйонне місто Донецьк не в змозі одноосібно виховати донеччан національно свідомими патріотами України, котрі не лише знають, але й спілкуються в житті державною, українською мовою. Тому було відкрито нові школи і в обласному центрі, і в регіоні в роки незалежної України.

«Урок – наче пісня» – так названо матеріал про Олександрівську школу Мар'їнського району, який містив яскраві фото і розповідь про уроки народознавства, досвід роботи стосовно збереження і відродження українських традицій і звичаїв [13]. У публікаціях 2003 року висвітлені проблеми цього навчального закладу як сільського осередку українства [14].

Низка матеріалів підготовлена безпосередньо працівниками освіти регіону різного рівня. О.Гладчук, тодішній начальник управління освіти Донецької обласної державної адміністрації, звітував про успіхи реалізації державної мовної політики. Наведено узагальнюючі цифри, які свідчать про розширення шкіл і дитячих садків з українською мовою навчання і виховання у 1991-1992 навчальному році порівняно з 1988-1989 навчальним роком, перераховано нововідкриті і заплановані до відкриття загальноосвітні школи Донеччини [15]. Аналогічну за змістом інформацію подала і Т.Давидова, інспектор обласного управління народної освіти. В її матеріалі поставлене і питання про кадри вчителів нинішніх і майбутніх шкіл Донецького регіону [16]. Втім, кадрове забезпечення – окрема важлива проблема, котра потребує докладнішого висвітлення.

Процес відродження рідного слова в школах Ворошиловського району м. Донецька та окремих школах області висвітлили керівники й учителі та представник Маріупольського міського осередку українців [17-21]. Але найбільша частина – матеріали інформаційного характеру про відкриття шкіл, переведення, надання статусу українських вже діючим школам м. Донецька, населених пунктів області. Дух відродження, гордості, атмосфера справжнього свята, відчувається в рядках, написаних освітянами, представниками громадських об'єднань, журналістами, котрі не обходили, нагальні проблеми навчальних закладів з новим статусом [22-56].

Сюди ж відносяться і публікації узагальнюючого характеру про роль і місце української мови в Донбасі. Йдеться, зокрема, про те, що ут-

вердження української мови в школах іде поступово і здається багатьом свідомим українцям дуже повільним. До таких слід віднести статті Т.Хмельницької за результатами з одного із засідань місцевого відділення товариства „Просвіта” [57]. Так, процес українізації Донеччини в цілому і освітянської галузі краю зокрема, – і повільний, і складний на його думку. За кілька років, чи навіть упродовж життя одного покоління людей, справу до кінця не зробити. Тут слід згадати тривалість, давнину зворотнього процесу – русифікації України. Вона тривала понад 300 років. Але повністю русифікувати українців, в тому числі і в Донбасі, не вдалося.

Зворотній процес, зважаючи на глибину даної проблеми, повернення до національного коріння, патріотичного виховання громадян України має бути дуже тривалим у часі. Нинішнє покоління людей, які жили за СРСР, їхні діти, онуки, а можливо, і правнуки мають прожити життя в незалежній Україні, жити матеріально краще, ніж у найкращі часи радянського існування, – саме так відроджуватиметься національна свідомість усіх українців, у тому числі на Донбасі. Потрібен час і велике терпіння з наполегливою роботою кількох поколінь людей для відродження справжнього Українського Духу на всіх землях сучасної держави Україна. І початок XXI століття знаменує лише перші значні кроки на цьому шляху. Тим значнішими і вагомішими вони є.

Ситуація у 1992 році з навчанням мови охарактеризована освітянами як важка, через нестачу, насамперед, кадрів. Серед тих, хто вчив тоді дітей української мови – 260 пенсіонерів і 207 неспеціалістів своєї справи, і працювали вони з великим навантаженням. До того ж, університет (нині національний) в м. Донецьку лише третій рік приймає на відділення української філології 75 студентів, замість 50, які вступали сюди раніше. Перший випуск готував Слов'янський педінститут. Через кілька років, в середині 90-х випустили фахівців (по 25 осіб викладачів української мови та літератури) Горлівський і Дрогобицький педінститути. В Луганську діяли дев'ятимісячні курси перекваліфікації вчителів. З числа ж фахівців-предметників, випускників 1990-1991 років, у школах працювали лише 24 особи. Викладачів-предметників для українських шкіл жоден вуз області не готував. Вчителів початкових класів в педучилищах на той час теж, в основному, готували російськомовних [57]. Значною мірою проблема могла б вирішитися завдяки щедрому державному фінансуванню освітянської справи. Справді, гідна зарплата учителя, яка дає можливість без додаткових зусиль утримувати родину з дружини і 2-3 дітей, могла би бути стимулом працювати там, де гідно платять за виконану роботу. З іншого боку, такий попит сприяв би створенню конкурсу серед фахівців.

1868 год стал особенным в истории болгарского образования, так как именно в этом году утверждается звуковой метод обучения и классно-урочная система в большинстве школ, особенностью которых стала доступность и возможность получения бесплатного образования детям из разных слоев населения. В этом же году начало свою работу первое педагогическое училище, созданное известным педагогом Йосифом Ковачевым в г. Штип. Позднее возникло богословское училище в г. Самоков и торговое училище в г. Свищев. Накануне освобождения от турецкого господства в стране действовали 72 светские школы в городах и 1432 светские школы на селе [11]. Следует отметить, что большинство из названных педагогов получили образование в учебных заведениях России и Украины – В.Априлов – в Одессе, Й.Ковачев – в Киеве, Н. Геров – в Одессе, С.Филаретов – в Москве и Одессе и др. [12].

Заслуживает внимания деятельность Добри Чинтулова, больше известного как поэт. В 1850 – 1875 гг. он преподавал в учебных заведениях городов Сливен и Ямбол. Именно в этот период им было создано уникальное явление – рукописные учебники. Длительное время исследователи считали их утерянными, и только в середине прошлого столетия рукопись была найдена. Учебники состоят из нескольких частей: тетради по риторике и общая риторика; сокращенный курс грамматики русского языка; перевод с русского на болгарский язык; иностранный язык (французский); алгебра (как основа математики); тетради по музыке [13].

Считаем необходимым отметить комплексность учебников, поскольку здесь представлены основные направления знаний – математика, лингвистика в разных аспектах, искусство. В условиях иностранного господства передовые патриотически настроенные представители болгарской интеллигенции вынуждены были идти на применение разноплановых, и, даже, рискованных предложений.

Особенно значимый этап в развитии образовательного процесса наступил после победной русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг. и подписания Берлинского трактата, по условиям которого создавалось Болгарское княжество, и на протяжении девяти месяцев здесь действовало русское Гражданское управление, в структуре которого работал Отдел народного образования и духовных дел под руководством болгарина по национальности, профессора истории Харьковского университета Марина Дринова. Возглавив указанный Отдел, он так определил основные направления его деятельности:

- создание единой образовательной системы с единым учебным планом;
- подготовка квалифицированных педагогических кадров;
- усиление роли общественности в организации школьного дела.

- привлечение к образованию и мальчиков, и девочек;
- возможность получения образования, особенно начального, представителями всех слоев населения, в том числе крестьян, ремесленников, мелких торговцев и т.п. [5].

Одним из ярких сторонников возрожденческих идей П.Берона был Савва Радулов, который стремился теоретические положения ученого реализовать в практической плоскости. Он стал горячим защитником «ренессансного Беронова комплекса», оценив его работы как прорыв в педагогике, и именно Радулову принадлежит указанное определение [6].

Савва Радулов жил и работал в сложный период нарастания национально-освободительной борьбы и Освобождения Болгарии (1817 или 1818 – 1887), имел историческую возможность практически реализовать свои планы, увидеть первые результаты образовательного возрождения прежде всего в созданных им учебных заведениях – школе г. Панагюриште (Болгария) и Болградской гимназии (Россия). Первое из указанных учебных заведений превратилось в очаг образования в самой Болгарии, а второму суждено было стать своеобразной кузницей кадров для освобожденной страны. Расположенная на территории современной Одесской области, в регионе компактного проживания этнических болгар, она и сегодня является выдающимся учебным заведением Болгарии и Украины. В прошлом 2008 году гимназия отметила свой 150-летний юбилей. Она берет свое начало от исторического обращения болгарских колонистов г. Болграда и 39 окрестных сел в январе 1858 г. к руководителю княжества (каймакану) князя Николая Богороди (кстати, внука известного болгарского писателя и просветителя Софрония Врачанского) об открытии давно желаемой школы с болгарским языком обучения [7]. 15 марта 1859 г. она была торжественно открыта и освящена, а уже 3 мая педагогический коллектив во главе с первым директором С.Радуловым принял первых учеников. С.Радулов был также основным автором первого устава гимназии и ее учебной программы [8].

Невозможно также обойти вниманием практическую деятельность известных деятелей болгарского Возрождения, которые утверждали в стране метод взаимного обучения и звуковой метод обучения письменности – Софроний Врачанский, Неофит Рылский, Васил Априлов, Савва Филаретов (основал в 1858 г. в Софии первую женскую школу) [9], Найден Геров. Последний открыл в родном городе Копривштице первую школу, которая была разделена на классы. Потом в 1859 г. Н.Герова создал в одном из наиболее крупных городов Болгарии – Пловдиве епархиальное классное училище, которое в 1868 г. было преобразовано в первую болгарскую гимназию [10].

Ці ж питання піднімалися і в публікаціях вже на початку XXI століття [58-63]. Рідна мова в школі хоч і поволи, але прокладає собі дорогу. Так стверджують фахівці – керівники освітянської галузі регіону. Україномовна ж громадськість краю стурбована низьким рівнем українізації освіти краю, ліквідацією українських шкіл. ЗОШ № 36 Ленінського району м. Донецька була закрита місцевою владою через брак учнів. Дітей, які навчалися в ній, перевели в сусідню ЗОШ № 45, надавши їй статус української. Факт закриття української школи дуже обурило місцевих просвітян [59]. Дії місцевої влади, яка зобов'язана контролювати витрати державних коштів на освіту, були визнані Міністерством освіти і науки правомірними, про що йтиметься докладніше з огляду на значущість питання і викликаний резонанс у суспільстві.

Власне, публікація про закриття ЗОШ № 36 в Ленінському районі м. Донецька – одна з тих, в яких висвітлюються проблеми і труднощі впровадження державної мовної політики в одному з регіонів України – на Донеччині [64]. Авторка даної великої і розлогої статті обурюється з приводу ситуації із закриттям української школи, прямо звинувачуючи районну і місцеву владу в антидержавницьких діях, фактичному саботуванні здійснення державної мовної політики. Школу планували закрити ще 1997 року, згодом у 2001 році. Ситуація склалася так, що в цій школі (розташованій ледь не в центрі мільйонного міста) не набиралося й сотні учнів, навчання ж одного учня коштувало 1828 грн. на рік, а в середньому по району – 915 грн. [64].

Окремої розмови заслуговують питання державної мовної політики в регіональній галузі освіти, які, зокрема, стосуються підручників і темпів українізації середньої освіти краю. Зазначимо, що ці темпи занадто повільні [65-68]. Реакцією на спробу пришвидшення українізації середньої освіти краю є публікація відомої російськомовної газети регіону „Донецький кряж плюс” під заголовком „Все сразу и сейчас”. В ній стверджується: „... исторически Донбасс – регион русскоязычный, ... на всех опросах и референдумах народ выступает за двуязычие, а отнюдь не за закрытие русских школ» [69]. Все, начебто, вірно, окрім того, що в сучасних умовах лише 22 % учнів навчаються українською мовою [69], а понад 70% населення області – етнічні українці. Тобто, сьогодні наявний значний перекид на користь російської мови навчання, який потрібно усунути. Погіршують ситуацію рішення місцевої влади про офіційний статус російської мови, наприклад, в Маріуполі [73]. У справі усунення перекосів і диспропорцій в мовній політиці шкільної загальної середньої освіти вкрай важливу роль грає кадрове забезпечення – учителі. Питання неодноразово висвітлювалося в пресі України [57] та Донецької області [16; 70-72]. Т.Давидова, в 1991 році інспектор обласного управління народної освіти, відзначила

факт підготовки державною мовою майбутніх учителів молодших класів в Артемівському педучилищі (з 9 груп українською навчалися 5), Червоноармійському (6 із 7 груп), Шахтарському (із 7 – 1 група). В Макіївському педучилищі окремі предмети на першому курсі вивчалися українською мовою. Стосовно вчителів української мови, вказано на збільшення набору студентів в Донецький державний університет, запровадження другої спеціальності «українська мова та література» для студентів факультету початкових класів Слов'янського педінституту, угоду з Дрогобицьким педінститутом про підготовку вчителів даної спеціальності [16]. У 1992 році було відмічено факт підготовки фахівців з української мови у Горлівському педінституті іноземних мов. Стосовно ж ситуації з українською мовою навчання у педучилищах області висловлено наступне: в Донецькому педучилищі цієї мови не почуєш в жодній аудиторії, у Макіївському – 2 предмети вивчаються українською, спеціальних груп немає; у Шахтарському – 1 група, в Артемівському – 3, в Красноармійському – в 6 групах навчання ведеться державною мовою [57]. Тобто, можна зробити висновок про незадовільний стан справ у мовній політиці на 1992 рік. Проте, з наведеної інформації видно зрушення у бік українізації і підготовки учительських кадрів державною мовою, у порівнянні із серединою 80-х років. Інформація про підготовку кадрів у Слов'янському держпедінституті середини 90-х років засвідчила факт початку професійної підготовки учителів української мови в цьому навчальному закладі [70].

Таким чином, аналіз змісту публікацій періодичної преси Донеччини стосовно відродження національної школи з українською мовою навчання і виховання дозволяє зробити наступні висновки:

1. За 1989 – 2009 роки на Донеччині проведена кропітка, послідовна робота зі збільшення кількості шкіл з українською мовою навчання і виховання.

2. Кадровим забезпеченням виконання в краї державної мовної політики опікуються вищі заклади освіти педагогічного спрямування I – IV рівнів акредитації. Даний процес проаналізований лише на самому початку роботи – 1991 – 1992 роки, проте надалі зростаюча кількість україномовних шкіл, забезпечених фахово-кваліфікованими кадрами учителів молодших класів і предметників, свідчать про розвиток українізації освіти.

3. Недоліки, проблеми і перспективи впровадження української мови в російськомовному Донецькому краї неодноразово висвітлені на сторінках преси. Головною проблемою окрім певного кадрового голоду на початковому етапі, є брак коштів задля гідного фінансування роботи шкіл і оплати праці учителя, друкування підручників, тощо.

4. Переважно більшість матеріалів журналісти, фахівці-управлінці

ких сучасних мов: української, болгарської, російської, білоруської, сербської. Ця азбука в пам'яті о славянських першочителів отримала назву «кириллиця» [2].

Значительный вклад в развитие образования сделал Иван Рылский (876 – 946), который жил и творил в одноименном монастыре, ставшем центром культурной и образовательной жизни не только Болгарии, но и всего славянского мира. Именно этому святому месту суждено было стать очагом сохранения национальных традиций во времена пятивекового турецкого господства [3].

Во времена иностранного господства основными центрами сохранения национальных традиций образования были София, Кратово, а также спасенные от разрушений монастыри – Рылский, Банковский, Хилендарский. В последнем из них большую часть своей аскетической жизни прожил первый идеолог болгарского национально-освободительного движения Паисий (1722 – 1798). В 1762 г. он завершил работу над книгой, которая стала новым этапом общественного развития Болгарии – «История славяно-болгарская». Содержание этого произведения не ограничивается простым изложением исторических событий, он проводит фактически идентификацию болгарского народа среди других европейских народов и горячо призывает соотечественников к постоянной и настойчивой самоидентификации, призывает изучать и гордиться своей героической историей, сохранять свои достижения, не подчиняться ни турецкому, ни греческому влиянию. Главное же условие существования и развития любого народа, уверенно констатирует автор «Истории», – уровень образования. Только через образование народ способен осознать себя, сохранить свою историю и культуру. Относительно практических задач организации школьного дела П.Хилендарский считал необходимым изучение, кроме Закона Божьего, обязательно и общеобразовательных предметов. Он также разработал одно из фундаментальных положений болгарской педагогики о постоянной заботе и внимании местной общины к вопросам образования [4].

Выдающимся представителем нового поколения стал Петр Берон (1800 – 1871). Уже в 24 года он написал «Рыбий букварь», сыгравший роль своеобразного локомотива в деле формирования практического и конкретного отношения к вопросам школьного образования в Болгарии. Автор работы предложил новую систему школьного образования, основными элементами которой стали:

- отмена сугубо церковного образования и внедрение элементов светской школы;
- проведение обучения на родном языке;
- ориентация на патристическую направленность школьного процесса и полный отказ от греческих образовательных образцов;

Давно известна человеческая мудрость о том, что человек или народ, который не помнит и, главное, не ценит своего прошлого, не имеет и будущего. С исторической точки зрения, любое решение сегодняшнего дня обязательно опирается и базируется на традициях предыдущих поколений, особенно когда речь идет о духовном наследстве. Сфера образования занимает особое место в жизни общества, так как, во-первых, формирует будущее поколение и будущее данного общества; во-вторых, в ней особое значение имеет субъективный фактор; в-третьих, достижения и просчеты в этой сфере невозможно измерять количественными показателями. В то же время, особенности функционирования образования усложняют анализ его развития, и в современной историографии практически отсутствуют работы исторического плана по данной проблематике. Преобладают разработки специалистов по педагогике, которые рассматривают указанные проблемы с позиций социальной педагогики, дидактики, теории воспитания, методики педагогических исследований и т.п. Значительным достижением ученых педагогов стала подготовка учебников по истории педагогики, которые изданы в Украине, и в России, и в Болгарии. В них освещаются исторические процессы в мировом и национальном образовательном пространстве, анализируется история развития педагогической мысли. Социалистический период в них представлен отдельным разделом с достаточно однозначными выводами о наличии активного контроля со стороны партийно-государственного руководства и ограничении педагогического творчества [1]. В этой работе сделана попытка определить основные традиции развития болгарского образования в предыдущие времена, выяснить возможности их использования на современном этапе. Выбор страны определен тем фактом, что Болгария отличается наличием особо глубоких национальных традиций школьного образования.

Безусловно, первый и наиболее основательный шаг сделали братья Кирилл (827 – 869) и Мефодий (815 – 885), превратив Балканы в колыбель славянской письменности. Последователи Кирилла и Мефодия открыли в Болгарии в последнем десятилетии IX ст. несколько школ, среди которых особенно выделялись Преславская школа, основанная Наумом, и Охридская, основанная Климентом. Наряду с обучением здесь открылись и первые книжные магазины, которые распространяли книги образовательного направления, например, «Азбучная молитва» Константина Преславского, «Сказание о буквах» Черноризца Храбра, «Шестоднев» Иоанна Экзарха и др. Большим достижением этих школ, особенно Климента Охридского (именно он в конце IX ст. стал первым болгарским епископом), было оформление новой оригинальной азбуки, которая стала основой несколь-

та работники освіти області присвятили висвітленню позитивного досвіду роботи шкіл та інших закладів освіти.

5. Питання кадрового забезпечення закладів освіти фахівцями, здатними на сучасному високому науково-методичному рівні забезпечити викладання українською мовою всіх предметів 12-річної ЗОШ, професійних ліцеїв, училищ, інших закладів освіти Донецького краю, потребує висвітлення фахівцями галузі у пресі.

6. Стан, досвід та перспективи розвитку українських шкіл Донеччини, як і всієї Держави Україна, має стати предметом пильної уваги вчених-педагогів та істориків нашої Вітчизни.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме развития среднего образования в Донецкой области в украинском духе в конце XX – начале XXI века.

SUMMARY

The article deals with the problem of the development of contemporary secondary schools in Ukrainian spirit in Donetsk region at the end of XX beginning of XXI centuries.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Тиха В., Білецький В., Шутов І. Скоріше пень розквітне буйно [Як у Донецьку відкривають українську школу] // Культура і життя. – 1989. – 31 грудня. – С. 2.
2. Доценко Ю. З днем відродження, українська школо! // Донеччина. – 1990. – 4 вересня.
3. Первая украинская // Вечерний Донецк. – 1990. – 5 сентября.
4. Тиха В. Здрастуй, українська школо! // Комсомолец Донбасса. – 1990. – 11 вересня.
5. Безсмертя подвижників // Донбас. – 1991. – № 1. – С. 187.
6. Гаркавенко И. Исповедовать правду // Первая линия. – 1991. – 1 июня.
7. Руссов В. Одна – на миллионный город // Донбасс. – 1992. – 23 декабря.
8. Влад В. Без українського Донбасу не буде України // Східний часопис. – 1993. – 31 серпня.
9. Пилипенко О. Йдемо у широкі світи... // Донеччина (Світлиця). – 1995. – № 21. – 26 травня.
10. Иванченко Р. Роздуми з приводу одного десятиліття. 1 вересня 1990 року у Донецьку відкрилась українська школа // Жизнь. – 2000. – 1 ноября.
11. Плевницька А. Першій українській школі – 15 років // Світлиця. – 2005. – № 71. – 25 листопада. – С. 2.

12. Іваницька І. Школа українська – розвиток всесторонній // Меркурій. – 2007. – Март. – С. 76-77.
13. Овчаренко Л. Урок – наче пісня // Сільська Донеччина. – 1991. – 26 січня. – С. 1-2.
14. Ростиславова І. Надєжди Александровської школи // Акцент. – 2003. – 4 іюня.
15. Гладчук А. Язык мой // Жизнь. – 1992. – 18 іюня.
16. Давидова Т. На родном языке // Донбасс. – 1991. – 18 октябрия.
17. Роженко Л. Слово рідне, мова рідна. Будут ли они звучать на Донетчине? // Донбасс. – 1992. – 15 іюля.
18. Хранцева С. Друга українська // Донеччина. – 2000. – 18 травня.
19. Туровець Л., Цупка Н. До джерел народної мудрості // Світлиця. – 2000. – 30 червня.
20. Михайлова С. Єдина в районі // Світлиця. – 2000. – 29 вересня.
21. Малишевська К. К. Як у школі відроджують українство // Приазовський робочий. – 2007. – 27 іюня.
22. Бірчак І. Українська школа в Артемівську // Донеччина. – 1992. – 10 вересня.
23. Осколков О. Перший випуск відбувся в Донецькому українському лиціі // Сільська Донеччина. – 1992. – 30 червня.
24. Попова І. Яскраве, незабутнє свято // вісті. – 1993. – 2 листопада.
25. Копієвська Т. Пам'ятаємо, чії ми сини... // Новая жизнь. – 1993. – 27 октябрия.
26. Тищенко М. Друга українська // Східний часопис. – 1994. – 27 вересня. – 2 жовтня. – С. 2.
27. Кричевская М. Украинская школа: перспективы в Макеевке есть. В этом уверена директор общеобразовательной школы I-II ступени №6 Алла Георгиевна Стрельник // Макеевский рабочий. – 1994. – 19 апреля.
28. Открыта школа – пансіон на украинском языке // Приазовський робочий. – 1993. – 1 сентября.
29. Еще одна школа Донецка стала украиноязычной // Жизнь. – 1993. – 8 сентября.
30. Жевжик Г. І на щастя підкова // Вісті. – 1994. – 16 квітня.
31. Вильданова М. Первые выпускники начальной школы украинского гуманитарного коллегіума // Донбасс. – 1995. – 6 іюня.
32. Іванченко Р. Открываются украинские школы // Донбасс. – 1996. – 23 августа – С. 6.
33. Клементьева И. Мова рідна, слово рідне // 1995. – 23 декабрия.
34. Щербань Л. “Україно, любов моя”. У СІШ № 92 м. Донецька поглиблено вивчають українську мову // Донеччина. – 1995. – 29 листопада.
26. Expose Ministra Spraw Zagranicznych Bronislawa Geremka // Gazeta Wyborcza. – 10.05.2000. – S. 8-10.
27. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zasadach polskiej polityki zagranicznej w 2001 roku na forum Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msz.gov.pl>
28. Зовнішня торгівля України товарами за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
29. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща “До порозуміння і єднання” // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 90-91.
30. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zasadach polskiej polityki zagranicznej w 2001 roku na forum Sejmu RP w dniu 6 czerwca 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msz.gov.pl>
31. Informacja Rządu na temat polskiej polityki zagranicznej w 2004 roku przedstawiona na posiedzeniu Sejmu w dniu 21 stycznia 2004 roku przez Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msz.gov.pl>
32. Oświadczenie Rady Ministrów RP dotyczące uznania przez Polskę niepodległej Ukrainy (Warszawa, 2 grudnia 1991 r.) // Zbiór Dokumentów. – 1992. – № 1. – S. 13-14.
33. Przemowienie Ministra Spraw Zagranicznych Dariusza Rosatiego, wygłoszone w Sejmie 8.05.1997 r. // Przegląd Rządowy. – 1997. – № 5. – S. 82-90.
34. Sejmowe Expose Ministra Dariusza Rosatiego z 9.05.1996 r. // Przegląd Rządowy. – 1996. – № 7. – S. 86-93.

ББК Т 63 3 (4 Бол)

Докашенко Г.П.

ЭТНИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ (НА МАТЕРИАЛАХ БОЛГАРСКОЙ ШКОЛЫ)

В статье рассмотрены основные функции образования, такие как познавательная, дающая возможность ученику увидеть картину мира и место своего этноса в нем; коммуникативная, обеспечивающая передачу этнокультурной информации; нормативная, определяющая систему традиционной для данного этноса жизни коллектива. Реализация указанных функций проиллюстрирована примерами из истории болгарской школы: превращение школы в очаг этнической самоидентификации, создание общественно-государственной системы управления, формирование передовой интеллигенции как носителя национальных идей и др.

8. Петрів Тарас. Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера // Голос України. – 1993. – 26.05. – С. 2.
9. Wojarski Włodzimerz. O nowa polityce Polski w stosunku do Ukrainy // Polska w Europie. – 1991. – zes. 4 (styczen). – S. 64-72.
10. Calka Marek Janusz. Stosunki z Ukraina // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1995. – S. 119-124.
11. Chojnowska Aldona. Stosunki z Ukraina // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej: 1997. – S. 138-146.
12. Cieslik Mirosław. Stosunki polsko-ukrainie // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1992. – S. 135-144.
13. Do Europy marsz. Sejmowa debata o polskiej polityce zagranicznej // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 15.03. – S. 4-5.
14. Kozakiewicz Jerzy. Geopolityka Europy Srodkowo-Wschodniej po rozpadzie ZSSR // Stosunki Polsko-Ukraińskie. (Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Kozakiewicza). – Krakow: Fundacja „Miedzynarodowe Centrum Rozwoju Demokracji”, 1998. – S. 7-43.
15. Olechowski Andrzej. Europejska opcja Polskiej Polityki Zagranicznej // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1995. – S. 26-29.
16. Onyszkievicz Janusz. Kilka uwag o probleme bezpieczenstwa Polski // Polska w Europie. – 1992. – Zesz. 8 (kwiecień). – S. 27-36.
17. Prusinowski Arkadiusz. Partnerzy, nie sojusznicy. (Lech Walesa na Ukrainie) // Polityka. – 1993. – 05.06. – S. 10.
18. Pszczolkowska Dominika. Cel numer jeden. (Polska polityka zagraniczna w 2003 r.) // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 24-26.12. – S. 7.
19. Skubiszewski Krzysztof. Perspektywy polityki zagranicznej RP w Europie // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej : 1993/1994. – S. 21-33.
20. Smilowicz Piotr. Nadal twardo w sprawie Nicei. (W Sejmie debata o priorytetach polityki zagranicznej) // Rzeczpospolita. – 2004. – 22.01. – S. A4.
21. Stankiewicz Andrzej, Smilowicz Piotr. Polska nie moze stac z boku. (W Sejmie o polityce zagranicznej) // Rzeczpospolita. – 2003. – 23.01. – S. A3.
22. Геополітика: Україна в міжнародних відносинах: Україна – Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.readbookz.com/book/183/6482.html>
23. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-12097-2.html>
24. Геремек Броніслав. Основні напрямки зовнішньої політики Польщі // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 62-75.
25. Expose Pana Ministra Bronislawa Geremka, wygloszone w Sejmie w dniu 8 kwietnia 1999 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msz.gov.pl>
35. Шептуха В. Майбутнє держави – її діти. У Ворошиловському районі м. Донецька успішно виконують концепції національної освіти та виховання // Донеччина. – 1996. – 10 січня.
36. Вильданова М. “Для гостей відкрита наша хата біла” // Донбасс. – 1994. – 6 декабря.
37. Тищенко С. Сенсация районного масштаба // Донбасс. – 1995. – 4 июля.
38. Борисов О. Перша національна // Вісті. – 1995. – 14 березня.
39. Матвієвська І., Матвієвський В. Ще одна українська школа в Донецьку // Донеччина. – 1995. – 27 червня.
40. Мельник Ю. Открывает двери школа второй ступени украинского гуманитарного колледжума // Донбасс. – 1995. – 5 июля.
41. Ряшина А. Без калины нет Украины. В селе Захарьевка введена в строй украинская школа // Жизнь. – 1995. – 12 сентября.
42. Токарський Н. Этого события ждали в Захарьевке 139 лет! 8 сентября в самом отдаленном селе Першотравневого района достоялось торжественное открытие школы, приуроченное ко дню освобождения Донбасса // Приазовський рабочий. – 1995. – 13 сентября. – С. 2.
43. Вильданова М. Почему хотят в “продленку” в украинском гуманитарном колледжуме // Донбасс. – 1995. – 15 сентября.
44. Олейниченко Л. Украинская школа выстояла. И теперь, станет гимназией // Приазовський рабочий. – 1995. – 20 июня.
45. Доценко Ю. Там, де колись козаки зимували, готується зустрічати свою першу зиму перша в районі українська школа // Донеччина. – 1996. – 22 жовтня.
46. Сергеева С. Національну школу – нашому місту // Дзержинський шахтер. – 1997. – 2 июля.
47. Осинська А. “Світ знань чекає на тебе!” // Донеччина. – 1997. – 4 вересня.
48. Українська школа в Донецьку // Літературна Україна. – 1997. – 4 вересня.
49. Доценко Ю. Школа на “Соловах” // Донеччина. – 1997. – 11 вересня.
50. Никулин М. Україноязычной школе – быть // Макеевский рабочий. – 1998. – 31 марта.
51. ... і українською навчаються // Донеччина. – 2000. – 16 листопада.
52. Україномовних шкіл побільшає // Донеччина. – 2003. – 7 серпня.
53. Лесина М. В Донецьке – нові українські школи і гімназії // Салон. – 2004. – 2 апреля (№ 25). – С. 3.
54. Темирова І. Ще 4 донецьких школи україноязычные // Донецькіє новини. – 2004. 1 – 7 апреля. – С. 2.

55. Машинская Т. Не бойтесь школ с украинским языком обучения! // Азовский машиностроитель. – 2005. – 26 февраля. – С. 3.
56. Сагань М. Донецкие школы меняют статус // Салон. – 2005. – № 10. – 11 февраля. – С. 3.
57. Хмельницька Т. “Циганські класи в китайських школах...” // Коротенькі нотатки з одного засідання // Культура Донбасу. – 1992. – № 5 (травень). – С. 7.
58. Мірошниченко В. Як бути школам українськими // Приазовський робочий. – 2002. – 1 марта.
59. Олійник М. А віз і нині там... Перспективи відродження української мови на Донеччині // Виробник України. – 2004. – № 7 (182). – 20 лютого.
60. Філіпчук І. Щодо мовної політики // Виробник України. – 2004. – № 7 (182). – 20 лютого.
61. Бубырь Н. Русский или украинский // Акцент Украины. – 2006. – 19 июля.
62. Рідна мова – в рідній школі // Приазовський робочий. – 2006. – 19 жовтня. – С. 3.
63. Рідна мова – в рідній школі! // Ясиноватская нива. – 2007. – 23 февраля.
64. Александрова Г. Территория войны с будущим. В Донецке украинские школы объявляют ... неперспективными // День. – 2003. – 2 октября. – С. 1-2.
65. Коваль Т. В мариупольских украинских классах остро не хватает украинских учебников. Министерство утверждает, что эти ученики в области есть // Приазовський робочий. – 2006. – № 144. – 27 сентября. – С. 2.
66. Соколова А. Украинизация по закону // Акцент. – 2003. – 30 сентября.
67. Филь Р., Темирова И. Минобразование готовит “языковой прорыв”. Через 7 лет украиноязычными станут 79 % школ и 81 % детских садов Донецкой области // Донецкие новости. – 2003. – 25-29 декабря. – С. 6.
68. Зоц І. Українських шкіл у Донецьку побільшає на 7 // Донеччина. – 2003. – 2003. – 7 серпня. – С. 1.
69. Попова И. Все сразу и сей час // Донецький кряж плюс. – 2003. – 26 сентября – 2 октября.
70. Горобець Л. Кадри для сучасної школи // Вісті. – 1994. – 19 квітня.
71. Савченко В. Конкурс вчителів-україністів // Вісті. – 1994. – 23 квітня.
72. Клименко Т. Наша мова солов'їна // Радянський патріот. – 1994. – 24 листопада.
73. Николин А.В. В Мариуполе русский язык – в законе // Донецький кряж. – 1994. – № 52. – С. 1.

Всі зазначені факти українсько-польської співпраці в різних сферах підтверджують вагомість та актуальність українсько-польських відносин. Доцільно лише раціонально використовувати всі потенційні ресурси, які дають ці відносини та продовжувати активно їх розвивати.

РЕЗЮМЕ

В статье показаны основные направления польско-украинских межгосударственных отношений в 1991-2008 гг. Акцентируется внимание на наиболее проблемных аспектах отношений между Польшей и Украиной. Анализируются политические, экономические, военные связи между двумя странами. Показано влияние международной обстановки на развитие польско-украинских отношений.

SUMMARY

In the article basic directions of the Polish-Ukraine intergovernmental relations are rotined in 1991-2008 years. Attention is accented on the most problematic aspects of relations between Poland and Ukraine. Political, economic, military connections between two countries are analysed. The influence of international climate on development of the Polish-Ukraine relations is showed.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабак О. І. Політика Польщі щодо України (кінець 1980-х – 1990-і роки): Автореф. дис . канд. іст. наук: 07.00.02 / Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. Грушевського НАНУ. – К., 2002. – 19 с.
2. Горун Д. І. Українсько-польські відносини (1991 – 1997 рр.): Автореф. дис . канд. іст. наук : 07.00.02 / Одес. держ. ун-т ім. Мечникова. – Од., 1999. – 17 с.
3. Зеленько Г. І. Україна і Польща: моделі політичної модернізації: Автореф. дис . канд. політ. наук : 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. досл. НАНУ. – К., 2001. – 20 с.
4. Кирилич В. П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: Автореф. дис . канд. політ. наук: 23.00.04 / Ін-т міжнар. відн. Київ. нац. ун-ту ім. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
5. Литвин Володимир. Зовнішня політика України: 1990 – 2000 // Віче. – 2000. – № 11. – С. 3 – 48.
6. Лишко В. В. Українсько-польські зв'язки в галузі культури (1991 – 1999 рр.): Автореф. дис . канд. іст. наук : 07.00.01 / Нац. пед ун-т ім. Драгоманова. – К., 2002. – 16 с.
7. Моцок В. І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: Автореф. дис . канд. політ. наук : 23.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Федьковича. – Чернів., 2002. – 20 с.

тих, хто загинув під час волинських подій 1943-1944 рр. Президенти України і Польщі 11 липня 2003 р. виступили на цвинтарі села Павлівка Волинської області (колишній Порицьк) зі спільною заявою «Про примирення в 60-у річницю трагічних подій на Волині». «Схиляючи голову перед жертвами злодіянь і всіх трагічних подій, які мали місце у спільній історії, ми переконані, що взаємне прощення буде першим кроком до повного примирення молодих поколінь українців і поляків, які повністю звільняться від упереджень трагічного минулого», – зазначено в заяві. Як наголошували президенти, конфлікти минулого не можуть переключувати того, що століттями об'єднувало два народи, віддали пошану жертвам конфліктів, співчуття їхнім рідним, зазначивши, що поділяють біль родин жертв, і висловились за необхідність продовжити спільний пошук історичної істини про трагедії на Волині. Глави держав також рішуче й однозначно засудили дії, що призвели до злочинів і вигнання українського та польського цивільного населення під час Другої світової війни [29].

Завдяки військовому співробітництву з Польщею Україна полегшила собі просування до НАТО та Європейського Союзу. Внаслідок існування Укрполбату сформовано досвід співпраці ЗСУ і ЗСРП. Військові навчання українських і польських військовиків, співпраця різних видів збройних сил створюють атмосферу довіри між нашими народами. Яскравим свідченням тісної співпраці українських і польських військовиків стало їхнє спільне перебування в Іраку, де вони здійснювали охорону органів влади, об'єктів життєзабезпечення, транспортних комунікацій, інші обов'язки на території, що входить до польського сектора відповідальності.

Таким чином, Україна і Польща вступили в XXI сторіччя з історично новою якістю двосторонніх відносин. Польсько-українські взаємини, незважаючи на складну історичну спадщину, вступили у фазу конструктивного, прагматичного взаємовигідного розвитку. Польська політична думка минулого століття в „українському питанні”, подолавши складний еволюційний шлях, вийшла на рівень позитивного ставлення до появи незалежної української держави в кордонах, зафіксованих повоєнним устроєм, та визнання їх непорушності. Завдяки цьому Польща перетворилася на справжнього «адвоката України» в Європейському Союзі та НАТО. Об'єктивні національні інтереси двох держав у стратегічних питаннях збігаються. Позбавлені деформуючих зовнішніх впливів та шовіністичних збочень, вони вже найближчим часом можуть виявити свій чималий потенціал. Зусиллями політичних та інтелектуальних еліт обох країн вдалося досягти певних успіхів у процесі міжнародного примирення та порозуміння, визначити напрямки взаємовигідного співробітництва у політичній, військовій та економічній сферах.

ББК Ф 66.72 (4 Укр)

Концур В.В.

ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ ТРУДЯЩИХ МАС ЗАСОБАМИ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ПРОФСПЛОК УКРАЇНИ (1956 – 1964)

Стаття присвячена дослідженню проблеми ідеологізації суспільства через роботу профспілкових клубів та бібліотек в період “відлиги” на матеріалах Української РСР. Автор доходить висновку, що ці культурно-освітні заклади використовувалися КППС у якості своїх опорних ідеологічних баз з метою утвердження такої модифікації тоталітаризму, як “відлига”.

Важливе місце в ідеологічній діяльності радянських профспілок завжди займала робота культурно-освітніх закладів. Найчисельнішими серед них були будинки та палаци культури, клуби, бібліотеки, народні університети та червоні кутки. У досліджуваній період ці осередки культури мали надзвичайно широкі можливості для впровадження цілого комплексу форм пропаганди партійної ідеології.

В межах даної статті ми поставили за мету дослідити роботу профспілкових клубів та бібліотек у період “відлиги”, визначивши основні форми та методи їхньої діяльності, і на підставі останніх зробити висновки щодо характеру виконання ними культурно-освітніх функцій, що сприятиме поглибленому вивченню політичних факторів забезпечення “найдемократичнішого” етапу розвитку радянської тоталітарної системи.

Актуальність поставленої проблеми обумовлюється необхідністю зменшення ідеологічної напруженості в сучасному українському суспільстві, рецидиви якої час від часу виявляються в ході проведення різноманітних політичних та громадянських акцій і яка за своєю суттю значною мірою є результатом вироблених свого часу стереотипів, закріплених у свідомості сучасного покоління. Дослідження витоків цих стереотипів та механізму їх нав'язування суспільству через найдемократичнішу за своєю первісною сутністю громадську організацію сприятиме не лише позбавленню української спільноти багатьох ідеологічних постулатів, а й вихованню в неї нової політичної культури, основаної на повазі до свободи думки та розмаїтті теорій.

Джерельну базу дослідження, головним чином, становлять офіційні партійні та профспілкові документи, архівні матеріали, а також статистичні збірники.

Численні праці радянської доби, що торкаються зазначеної проблеми, відверто демонструють повну ідеологічну підпорядкованість всієї культурно-просвітницької роботи профспілок партійним настановам з комуністичного виховання трудящих [1]. На кардинально

інших позиціях знаходяться сучасні українські історики. Вони виходять з позиції негативного впливу ідеології на культуру [2]. Історіографічний аналіз вивчення проблеми дозволяє дійти висновку, що загальний рівень розробки проблеми не можна визнати достатнім.

Виховна функція займала одне з найважливіших місць у діяльності радянських професійних спілок, і її зміст найбільш яскраво демонструє процес політизації цієї громадської організації в умовах тоталітарного режиму.

Звертаючись до виховної функції профспілок України, слід зазначити, що політична та організаційна підпорядкованість громадської організації КПРС первісно зумовили принципову видозміну цієї функції на ідеологічну, адже вона покликана була, в першу чергу, забезпечувати постійну ідеологічну обробку трудящих, що однозначно впливало з постанов та матеріалів партійних з'їздів [3]. Оскільки переважна більшість працюючого населення республіки була охоплена профспілковим членством, то ідеологічно-виховна функція профспілок набувала для тоталітарного режиму особливого значення, виступаючи одним із важливих чинників забезпечення й підтримки його безмежної влади.

Цю підтримку професійні спілки могли забезпечити значною мірою через свою виховну та культурно-масову роботу, зміст якої цілковито визначався ідеологією партії. Починаючи з 1903 р., партія більшовиків ставила питання організації власних культурних закладів, які б стали опорними пунктами партії в роботі з масами [4]. Таким чином, політико-ідеологічне спрямування роботи клубних установ та бібліотек громадської організації трудящих було закладено з моменту їхнього заснування і завжди перебувало в полі зору партійних організацій.

В середині 50-х рр., в умовах утвердження нового партійного керівництва було розпочато новий виток вдосконалення та активізації ідеологічної роботи профспілкових закладів культури. 7 грудня 1956 р. Президією ВЦРПС було прийнято нове "Положення про профспілковий клуб" та "Положення про профспілкову бібліотеку". В цих документах неополітична громадська організація однозначно заявляє про те, що її культурно-освітні заклади в своїй діяльності керуються рішеннями Комуністичної партії, виступають базою масово-політичної роботи і сприяють успішному виконанню виробничих планів підприємств та організацій [5]. Положення дають чітку картину про подальшу ідеологізацію та політизацію всієї культурно-освітньої роботи клубів та бібліотек, які спрямовували свій вплив на трудящих республіки та членів їх сімей.

Від кількості цих профспілкових установ прямо залежала інтенсивність реалізації механізму ідеологічної обробки мас, і на вимогу

проект прокладання паралельно з нафтопроводом Броди-Плоцьк газопроводу для транспортування газу з Норвегії в Україну через Польщу. Цю пропозицію активно підтримала Польська Республіка, проект залишається актуальним і сьогодні.

Збільшенню товарообігу значно сприяла робота постійних українсько-польських економічних форумів і семінарів, організатором яких здебільшого була Польща. Вона передавала досвід у реформуванні економіки України. Сприяла розбудові економічних відносин й українсько-польська міжурядова комісія з питань торгівельно-економічного та науково-технічного співробітництва.

Значне місце в українсько-польському співробітництві посідала міжрегіональна співпраця. В межах діяльності євро регіонів «Карпати» та «Буг» відбулася нормалізація прикордонних відносин. Це дало гарантію уникнення прикордонних конфліктів. Сприяючи активізації бізнесу в прикордонних областях, створенню спільних підприємств із капіталом польських та українських підприємців, розвитку туризму, культурній, науковій та освітній співпраці, обидві держави тим самим зумовили інтенсифікацію суспільного життя на своїх периферійних регіонах. Участь українських і польських прикордонних територій у європейських проектах в рамках євро регіонів «Карпати» та «Буг» є кроком на шляху до об'єднаної Європи. Діяльність євро регіонів дало змогу залучити кошти ЄС через програми INTERREG, TACIS, PHARE на їх розвиток. Крім того, активна міжрегіональна співпраця в рамках євро регіонів значно сприяли формуванню спільної політики у сфері охорони навколишнього середовища. Тут можна відзначити реалізацію проекту «Чистий Буг», програми освоєння озера Світязь, діяльність Карпатського екологічного заповідника та ін. [22].

Ще одним напрямком польсько-української міждержавної співпраці стало облаштування спільного кордону, а саме: збільшення кількості автомобільних переходів на кордоні та їхньої пропускної здатності, поліпшення роботи митниць, розбудова та реконструкція транспортної мережі на прикордонних територіях. Наприклад, у межах проекту «Облаштування міжнародного автомобільного пункту пропуску «Ягодин – Дорогуськ» (здійснювалася за посередництвом програми прикордонного співробітництва TACIS) побудовано під'їзну дорогу в районі українсько-польського кордону, виділено 2,75 млн. євро на спорудження відповідної інфраструктури в Ягодині; споруджено також новий міст через ріку Західний Буг, збудовано Рава-Руську митницю вартістю 9 млн. євро та ін. [22].

Для створення сприятливого клімату польсько-українських взаємин окремо стояло завдання подолання тяжкої спадщини минулого. Важливе значення для зближення обох народів мало вшанування пам'яті

мостів між ЄС та східними сусідами РП, участі у виробленні концепції східного виміру в Євросоюзі, східної політики ЄС загалом. Відзначимо, що ця засада була включена до зовнішньополітичної стратегії РП урядом правих сил Є. Бузека й надалі підтримана урядом лівих сил Л. Міллера [31, 32, 34].

Водночас, українська дипломатія мала нагоду раціонально використати підтримку Польщі у втіленні своїх зовнішньополітичних орієнтирів, зокрема в реалізації співпраці в пропонуваній Польщею «трикутниках» (Україна – Польща – США, Україна – Польща – Німеччина, Україна – Польща – Франція, Україна – Польща – Литва, Україна – Польща – Італія). Відчутною була допомога Польщі у співпраці та входженні України до міжнародних організацій (НАТО, ЄС, ВТО).

Отже, на урядовому рівні розвиток відносин з Україною концептуально вкладався в рамки трьох основних концепцій: „паралелізму” (як загальної концепції східної політики РП до розпаду СРСР), „тісного партнерства” та „стратегічного партнерства”. Характерно, що в Польській Республіці ідея розвитку партнерських відносин з Україною послідовно поділялася й розвивалася правлячими коаліціями як правого, так і лівого спрямування [23].

Українсько-польські відносини активно розвиваються і в інших сферах. Так, досягнуто значних успіхів в економічній співпраці. На початку XXI століття діяло майже 600 українсько-польських підприємств, загальний обсяг капіталу яких становив понад 37 млн. доларів США. Товарообіг між Україною і Польщею в 1992-2008 рр. динамічно зростав і збільшився майже у 10 разів, сягнувши в 2008 році 6,6 млрд. доларів. Однак, досі в товарообігу між Україною та Польщею польський експорт перевищує імпорту. Так, у 2008 році Польща імпортувала українських товарів на суму 2,338 млрд. доларів, а експортувала на 4,28 млрд. доларів., тобто від’ємне сальдо України у торгівлі з Польщею державою становило 1,942 млрд. доларів. Це одна з причин, що змушувала Річ Посполиту цінувати зв’язки з Україною, оскільки порушення відносин між двома державами могло зумовити втрату для Польщі великого ринку збуту для своєї продукції [28].

Економічна співпраця між Україною і Польщею активно розвивається у таких галузях, як сільське господарство та сфера переробки його продукції, машинобудування, літакобудування, енергетика, теплопостачання, військово-промисловий комплекс, фармація та медичне устаткування. Співпраця України та Польщі набула додаткової ваги у зв’язку з будівництвом нафтопроводу «Одеса – Броди – Гданськ», існування якого не лише мало позбавити Україну енергетичної залежності від Росії та ввести її в коло експортерів нафти. Водночас, новим аспектом в енергетичній співпраці наприкінці ХХ сторіччя став

У пленуму ВЦРПС (1956 р.) розпочинається активне розширення мережі культзакладів [6]. Як показують дані таблиці 1 [7], за 10 років кількість профспілкових клубів зросла на 2,5 %, а бібліотек – на 7,4 %. І це в той час, коли загальна кількість клубних закладів і масових бібліотек по республіці за цей же період скоротилася на 7 % та 17 % відповідно. Отже, внесок цих профспілкових осередків культури у справу зміцнення партійної ідеології серед різних верств населення виявляється доволі вагомим.

Таблиця 1.

Профспілкові клуби та бібліотеки в загальнореспубліканській мережі цих культурно-освітніх закладів

| Рік | Клуби | | Бібліотеки | |
|------|---------------------|----------------|---------------------|----------------|
| | всього в республіці | профспілкових | всього в республіці | профспілкових |
| 1955 | 28 468 | 2 565 (9,0 %) | 35 077 | 4 975 (14,2 %) |
| 1964 | 26 509 | 3 059 (11,5 %) | 29 265 | 6 326 (21,6 %) |

Слід також зауважити, що державних коштів на утримання профспілкових закладів культури практично не витратилося. Вони, в більшості своїй, утримувалися за рахунок бюджету профспілок, який складався, в основному, із профвнесків пересічних спілчан. Таким чином, останні власноруч сплачували пропаганду державної ідеології і самі ж споживали її продукт. Загальні суми фінансування культурно-масової роботи профспілок з кожним роком зростали. Так, у 1955 р. ці асигнування склали більше 70 млн. крб., у 1956 – більше 100 млн. крб., у 1960 р. – понад 400 млн. крб., у 1964 р., після грошової реформи 1961 р. – 58, 8 млн. крб. [8].

Для забезпечення ідеологічного впливу на маси такого грандіозного масштабу необхідні були відповідні кадри культпрацівників, які б змогли організувати роботу клубних закладів та бібліотек у визначеному партією руслі. Але, саме у справі добору кадрів й виникали основні труднощі. Архівні матеріали рясніють негативною оцінкою підготовки як керівників культустанов, так і керівників гуртків, адже багато з них не мали ні загальної освіти, ні спеціальної, а також, що було особливо важливо, не мали досвіду політичної роботи в масах [9]. Незадовільний стан підготовки профспілкових працівників клубних установ і бібліотек не міг не вплинути відповідним чином і на стан виховної та культурно-масової роботи профспілок, а, відповідно, й на ефективність втілення в життя ідей “відлиги”. Поскілки питання освіти кадрів не могло вирішитись одномоментно, партійні та профспілкові органи стали на шлях підвищення їх кваліфікації через численні наради, постійно діючі семінари та конференції. Аналіз проблем та питань, зазначених у програмних документах цих заходів, однозначно переконув у їхній суто ідеологічній спрямованості. Вони

передбачали обов'язкове вивчення постанов партії та уряду з ідеологічних питань. У цьому ж руслі викладався й матеріал стосовно безпосереднього функціонування гуртків художньої самодіяльності чи організації роботи бібліотек [10]. Таким чином, учасники курсів за період навчання підпадали як під пряму, так і під опосередковану ідеологічну обробку, яка потім мала бути спроектована на учасників колективів художньої самодіяльності та читачів.

Клубна та бібліотечна робота надавала можливість використовувати різноманітні форми залучення широких верств населення до участі в культурно-масовій роботі профспілок, але за доби "відлиги" перевага у їхній діяльності надавалася таким формам роботи, як університети культури, народні театри, гуртки художньої самодіяльності, лекції та літературні вечори. Такий вибір не був випадковим. Саме ці форми роботи забезпечували і масовість учасників, і, що було особливо важливо, можливість здійснювати на них постійний ідеологічний вплив.

При такій розмаїтості форм виховної роботи клубів та бібліотек партійним та профспілковим органам залишалось тільки потурбуватися про їхнє ідеологічне забезпечення, що вони й робили. Наприклад, в 1962 р. Українська Республіканська Рада профспілок, вносячи пропозиції щодо поліпшення організації здорового побуту трудящих, рекомендувала Центральному науково-методичному кабінету, Державній республіканській бібліотеці УРСР ім. КІРС та Республіканському товариству поширення політичних та наукових знань разом підготувати та надіслати на місця рекомендовану тематику для проведення масових заходів, "що розкривають моральне обличчя радянської людини, сприяють виконанню умов морального кодексу будівника комунізму кожним трудівником міста і села" [11].

Інтенсивному розповсюдженню та утвердженню ідей "відлиги" серед широких верств населення республіки сприяли всесоюзні та республіканські огляди культурно-освітніх установ профспілок й огляди художньої самодіяльності робітників і службовців, які під впливом партапарату регулярно проводили профспілки кожні 2-3 роки (1955, 1957, 1959, 1961 та 1963 рр.) Після кожного такого заходу профспілкові та партійні органи відзначали певний ідейно-художній ріст самодіяльності, але все ж незмінно висувалися зауваження до майстерності виконання творів, до їхньої ідейної якості та до підбору кадрів.

З цієї ж метою Укрпрофрада постійно підштовхувала бібліотекарів на збільшення книговидачі із суспільно-політичної тематики. Підтвердженням цьому може слугувати "Приблизне Положення про умови та порядок присвоєння звання "Бібліотеки відмінної роботи" і нагородження почесними грамотами робітників та активістів масо-

Важливе значення для розвитку двосторонніх відносин мало підписання 25 червня 1996 р. Спільної Декларації Президента України і Президента Республіки Польща, де чітко сформульована ідея про стратегічне партнерство між Україною і Польщею. З цього моменту двосторонні відносини почали набувати динаміки. Польща і за часів Л. Валенси, і за часів О. Квасневського зробила дуже багато для просування України на Захід і активно підтримувала її наміри в напрямі інтеграції в Європу [23].

Основні завдання польської політики щодо України полягали в поглибленні «стратегічного партнерства», як одного з пріоритетних напрямків зовнішньої політики, підтримці зближення з європейськими структурами, приверненню якнайбільшої уваги США та ЄС до утвердження України в її європейському виборі, прямій підтримці процесів трансформації та внутрішніх реформ. Відносини з Україною розглядалися як такі, що мають ключове стратегічне значення для безпеки Польщі та стабільності регіону Центрально-Східної Європи, сприяють зміцненню європейської безпеки. В той же час, Річ Посполита була зацікавлена в статусі держави, що поширює західноєвропейську політику на пострадянські країни, оскільки саме цей статус надав вагомості її голосу на міжнародній арені [24, с. 64, 74; 25, с. 25; 26, с. 10; 27, с. 5 – 6].

Згадані завдання польської політики виходили далеко за двосторонні рамки і спрямовувалися на сприяння приєднанню України до загальноєвропейських процесів. Цьому мали слугувати постійна польсько-українська конференція з питань європейської інтеграції, Польсько-американо-українська ініціатива співпраці, ідея залучення України до миротворчих операцій НАТО та до процесу інтеграції з євроатлантичними структурами, підтримка якнайшвидшого прийняття України до ВТО [24, с. 75; 27, с. 3].

Водночас, польському керівництву довелося не раз констатувати брак виразного прогресу, помітних успіхів у процесі політичних та економічних реформ в Україні, брак підстав для оптимізму в оцінках. Прагнучи бачити Україну суверенною, стабільною та проєвропейською, Річ Посполита була змушена робити досить прозорі натяки на справді недостатній рівень розвитку стратегічного партнерства між країнами. Крім того, наш західний сусід відзначав, що його голос на користь України знаходитиме тим кращий відгук серед партнерів, чим міцнішою буде демократія та глибшими економічні реформи в Україні. Таким чином, Варшаві було важливо, аби прозахідний вибір Києва отримував однозначне відображення в реальності [22].

З наближенням великого розширення Європейського Союзу Польща почала активно декларувати своє прагнення до будівництва

істотно активізувалися. Першими кроками польських політиків у напрямі налагодження тісніших взаємин з українськими політичними колами стала участь групи їх парламентарів у роботі першого з'їзду НРУ восени 1989 р., де вони рішуче підтримали волелюбні прагнення націонал-демократичних сил України, та зустріч парламентарів обох країн у Яблоні під Варшавою. Це зближення було закріплене підписанням Декларації про засади та основні напрями розвитку українсько-польських відносин 13 жовтня 1990 р. Польща офіційно визнала незалежність України 2 грудня 1991 р., а 4 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між двома державами. Отже, Польща першою з країн визнала незалежність України [22, с. 32].

Водночас керівництво Республіки Польщі не дало згоди на допомогу Україні з входженням до Вишеградської групи та в реалізації проекту створення зони безпеки і стабілізації у Центрально-Східній Європі, пропеговане Президентом України Л. Кравчуком у 1993 році. На рівень довіри України до Польщі негативно вплинули і приклади нешанування українських інтересів в контексті реалізації Польщею її західної та російської політики. Активне прагнення Польщі до набуття членства в НАТО, не підкріплене поглибленим діалогом і співпрацею в питаннях безпеки з Україною, викликали занепокоєння офіційного Києва. Як удар, спрямований проти національних інтересів, сприйняла Україна підписання польсько-російської угоди щодо спорудження польської ділянки газопроводу Ямал – Європа. Не лишалося непоміченим у Києві й винятково активне висвітлення польською стороною «шпигунської афери», пов'язаної з оперативною діяльністю на польському напрямку співробітника СБУ Лисенка. До недоліків польської політики щодо України було зараховано й відкинення владними колами можливості серйозної військово-політичної співпраці, незважаючи на тиск численних політичних та наукових кіл. Все це і зумовило ту пасивність в українсько-польських відносинах, що спостерігалася до 1995 р. [10, с.119, 121, 122].

Спільна заява США, Росії та України про ядерну зброю на території України була ухвалена в січні 1994 р. Візит Президента України Л. Кучми до Вашингтона, підписання Україною Договору з НАТО про співпрацю в межах програми «Партнерство заради миру» та низка дій української дипломатії, спрямованих на зближення з Європою, вивели Україну зі стану міжнародної ізоляції та зовсім по-іншому розставили акценти стосовно неї з боку Заходу. Зважаючи на ці кроки українського керівництва та на гарантії щодо своєї безпеки, які Польща отримала від західних держав, і вбачаючи загрозу власним національним інтересам у можливості українсько-російсько-білоруського зближення, Республіка Польща різко активізувала відносини з Україною у середині 90-х років ХХ ст., пропонуючи їй низку ініціатив.

вих бібліотек”, прийняте в 1961 р. Для того, щоб бібліотека могла отримати високе звання “відмінниці”, а бібліотекарі, у свою чергу, отримати почесну грамоту, останні повинні були забезпечити, перш за все, високі показники обігу суспільно-політичних видань. У зазначеному положенні досить відверто сформульована мета цього бібліотечного руху: “Підвищити роль бібліотек у комуністичному вихованні народу” [12].

Але, офіційні заяви не можна розглядати як показник надзвичайного інтересу трудящих до самодіяльності чи суспільно-політичної літератури. Так, кількість гуртків значно зменшувалася відразу після оглядів. Про тимчасовість існування гуртків художньої самодіяльності тільки на період оглядів свідчать численні факти з матеріалів ЦДА-ВОУ практично за весь час “відлиги” [13]. Саме ставлення трудящих до кожного огляду як до чергової кампанії зумовило частоту та регулярність їх проведення, що, безумовно, сприяло забезпеченню стабільності пропаганди ідеологічних постулатів через засоби художнього відтворення.

Відмічаючи високий загальний рівень ідеологізації суспільства за допомогою бібліотек профспілок, не можемо не відмітити й певного опору цьому процесові. Цей спротив не був кимось організований. Це був стихійний, несвідомий протест, який набув форми фальсифікату. Як свідчать архівні матеріали, бібліотечні працівники, маючи можливості виконати амбітні завдання партії, часто змушені були йти на перекручування звітності, завишуючи показники. Нерідко серед таких бібліотек виявляли й ті, яким було присвоєно звання “Бібліотеки відмінної роботи”. Безпосередня перевірка читацьких формулярів засвідчувала, що середній показник прочитання художньої літератури була набагато більшою, ніж політичної та технічної. Відвідування масових заходів при бібліотеках було малочисельним [14].

Таким чином, у досліджуваний період профспілкові клуби та бібліотеки, попри постійне спонукання партійними та профспілковими комітетами максимально політизувати їхню діяльність, не знаходили адекватного зацікавлення серед трудящих. Організаційна залежність профспілок позбавила цю громадську організацію її первісних функцій, перетворивши на одну з основних ланок реалізації партійно-державної стратегічної лінії. Під їх керівництвом втратили своє первісне гуманістичне освітянське призначення й профспілкові культурно-освітні заклади. Вони повністю трансформувалися в одну з чисельних складових надзвичайно складного механізму ідеологічного впливу на громадян.

Все вищезазначене дає підстави стверджувати, що ідеї народо-владдя та побудови комунізму за доби “відлиги” виступали надійною ширмою для нового, модифікованого варіанту тоталітарного режи-

му, який, пом'якшивши свою каральну систему, вкрай монополізував комуністичною ідеологією всі можливі сфери людського життя.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию проблемы идеологизации общества через работу профсоюзных клубов и библиотек в период «оттепели» на материалах Украинской ССР. Автор приходит к выводу, что эти культурно-просветительные учреждения использовались КПСС в качестве своих опорных идеологических баз с целью утверждения такой модификации тоталитаризма, как «оттепель».

SUMMARY

The article is devoted to the process of ideological influence on the society through the work of the trade-unions' clubs and libraries in the period known as « the Thaw» on the materials of the Ukrainian Soviet Socialist Republic. The author comes to the conclusion that these cultural and educational establishments were used by the CPSU as ideological bases to secure the power of such modification of totalitarianism as «the Thaw».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виноградов А. П. История культурно-просветительной работы в СССР : Учеб. пос. для студентов ин-та культуры: в 2 ч. / А. П. Виноградов – Харьков: Б. И., 1969. – Ч. I. – 1969. – 246 с.
2. Работа профсоюзного актива на предприятиях. – М.: Профиздат, 1959. – С. 228-265; Емельянов Б. Работа культактива / Емельянов Б. – М.: Профиздат, 1962. – 70 с.; Заикин В. В. Культурно-воспитательная работа профкома / Заикин В. В. – М.: Профиздат, 1985. – 102 с.
3. Молоко П. Ф. Основные этапы развития культурно-просветительной работы профсоюзов СССР: Учеб. пос. для студентов заочного отделения / Молоко П. Ф. – Л., 1962. – 80 с.
4. Докашенко В. М. Одержавлення профспілок у колі статутних повноважень (середина 50-х – середина 60-х рр.) / В. М. Докашенко // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький. – 2006. – № 18. – С. 49-57.
5. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст.: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Саржан Анатолій Опанасович. / – Донецьк, 2004. – С. 350-376.
6. Стяжкина Е. В. Культурные процессы в Донбассе в 1960-х – начало 1990-х гг.: дисс. ... кандидата. ист. наук: 07.00.01 / Стяжкина Елена Викторовна. – Донецк, 1996. – С. 140; Романюк І. М. Клуб і

УДК 94(438) “1991/2008”

Бочаров С.В.

УКРАЇНА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ПОЛЬЩІ НА РУБЕЖІ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ

У статті висвітлені основні напрямки польсько-українських міждержавних відносин у 1991-2008 рр. Акцентується увага на найбільш проблемних аспектах відносин між Польщею та Україною. Аналізуються політичні, економічні, воєнні зв'язки між двома країнами. Підкреслюється вплив міжнародної обстановки на розвиток польсько-українських відносин.

У зовнішньополітичній діяльності України розбудові зв'язків із Польщею належить надзвичайно важливе місце. Таке ставлення до західного сусіда зумовлене не лише багатовіковою традицією українсько-польських взаємин, територіальною близькістю, спільними демографічними коренями та тісними культурними зв'язками, а, насамперед, спільністю політико-стратегічних інтересів, активним співробітництвом у всіх сферах суспільного життя між двома державами. Польсько-українські відносини стали прикладом успішної зовнішньої політики, яка ґрунтується на принципах визнання та партнерства двох держав та ідеї добросусідства, що надало можливість збудувати правові та політичні підвалини сучасних двосторонніх відносин. Тому досвід польсько-українських стосунків є корисним з точки зору побудови дружніх стосунків між Україною та іншими країнами ЄС.

У вітчизняній політичній та історичній науці з'явилася ціла низка досліджень, присвячених різним аспектам українсько-польських відносин посткомуністичного періоду. Зокрема, в галузі політичних наук помітними є праці Г. Зеленько [3], В. Кирилича [4], В. Моцока [6]; в галузі історичних – О. Бабак [1], Д. Горуна [2], В. Лишко [5]. Польські дослідники також приділяють певну увагу проблемі досліджень свідчить про недостатню увагу їх авторів до такого важливого, на нашу думку, аспекту міждержавних відносин, як вплив процесу євроінтеграції на взаємодію Речі Посполитої та України. А саме такі спеціальні дослідження дали б можливість повніше й глибше зрозуміти цілі політики Польської держави щодо нашої країни та навпаки.

Мета статті полягає у визначенні основних напрямків польсько-українських міждержавних відносин у 1991-2008 рр. та їх специфіки, обумовленої стратегічними інтересами Речі Посполитої.

Польсько-українські відносини в посткомуністичний період характеризувалися різним ступенем активності. Так, на початковому етапі (1989 р. – середина 1992 р.) відносини між двома державами

В настоящее время Испания продолжает курс на всесторонние связи с западными странами, хотя со странами Восточной Европы, в том числе с Украиной, Испания только начинает налаживать деловые, культурные, научные и другие связи.

Масштабы испанских инвестиций в Латинской Америке постоянно растут.

РЕЗЮМЕ

В статті досліджується сучасний процес проникнення іспанського капіталу в економіку країн Латинської Америки. Звертається увага на зростання прибутків не тільки іспанських, але й зарубіжних компаній.

SUMMARY

In the article is the process of penetrating Spanish investments in the economy of Latin American countries investigated. Attention is turned to growing incomes not only Spanish but also foreign companies.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Евстигнеев В.П. Испания: основные направления внешней политики. – М.: ТАНДЕМ, 1995. – С. 34.
2. Современная Испания /Авилова А.В., Акимов В.С., Баранова Т.Н. и др.-Отв. ред. Загладин В.В. – М.: Политиздат, 1983. – С. 34.
3. Кононученко С. Испанский капитал в странах Латинской Америки // МЭиМО. – № 4. – 1999.
4. España, 1995. – Ministerio de la Presidencia, Secretario General del Portavoz del Gobierno. – Madrid, 1995. – P. 220-225.
5. Foreign Direct Investment in Latin America in the 1990s. – Madrid, 1996. – P. 133-135.
6. El País, 28.09.1997. – P. 48.
7. Ibidem.
8. Кононученко С. Испанский капитал в странах Латинской Америки // МЭиМО. – N 4. – 1999. – P. 83-84.
9. El País, 23.11.1997. – P. 15.
10. El País, 15.02.2000. – P. 24.
11. El País, 08.10.2000. – P. 21.
12. El País, 08.10.2000. – P.21.
13. El País, 16.07.2000. – P. 20.
14. El País, 26.09.2000. – P. 58.
15. El País, 26.11.2000. – P. 22.
16. El País, 3.08.2003. – P. 15.
17. El País, 23.03.2003. – P.16.
18. El País, 2.03.2003. – P. 14.

сільське життя у 50-ті – 60-ті роки ХХ століття / І. М. Романюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. наук. пр. – Київ. – 2001. – Вип. 2. – С.117-128.

7. О контрольных цифрах развития народного хозяйства СССР на 1959-1965 годы. Доклад Н.С. Хрущева 27 января 1959 г. / Материалы внеочередного XXI съезда КПСС. – М.: Политиздат, 1959. – С. 109.
8. Молоко П. Ф. Основные этапы развития культурно-просветительной работы профсоюзов СССР: Учеб. пос. для студентов заочного отделения / Молоко П. Ф. – Л., 1962. – С. 6, 8.
9. Положение о профсоюзном клубе, доме, дворце культуры. Утверждено Президиумом ВЦСПС 24 мая 1951 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1955 г. – С. 517-518. Положение о профсоюзной библиотеке. Утверждено Президиумом ВЦСПС 7 декабря 1956 г. // Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957. – С. 504.
10. О задачах профсоюзных организаций по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся. Из постановления V пленума ВЦСПС 29 июня 1956 г. / Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1957 г. – С. 479.
11. Таблицю складено за даними: Народне господарство Української РСР в 1959 р.: Стат. щорічник. – К.: Держстатвидав, 1960. – С. 630-631, 638; Справка о проведенной массовой работе клубов, домов и дворцов культуры УССР в период Всесоюзного общественного смотра. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3057. – Арк. 27; Народне господарство Української РСР в 1965 р.: Стат. щорічник. – К.: Держстатвидав, 1966. – С. 628-629.
12. Краткая справка о работе культурно-массового отдела Украинского Республиканского совета профсоюзов. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1132. – Арк. 36; Краткая справка о работе культурно-массового отдела Украинского Республиканского совета профсоюзов. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1204. – Арк. 43; Предложения по улучшению работы клубов, домов и дворцов культуры в республике на 1.01.59. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2254. – Арк. 2; Довідка про сітку культурних установ профспілкових організацій УРСР і пропозиції щодо покращання їх роботи. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2676. – Арк. 1; Довідка про роботу профспілкових організацій Української РСР по створенню сприятливих умов для освіти і культурного відпочинку трудящих. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4652. – Арк. 60.
13. Доповідь про стан і заходи по покращанню виховної і культурно-масової роботи серед трудящих. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1299. – Арк. 57.

14. Программа курсов повышения квалификации руководителей самодеятельных театральных коллективов. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1301. – Арк. 1-315; Справка Укрсовпрофа о проведенной работе культурно-просветительными организациями профсоюзов Украины по улучшению воспитательной и культурно-массовой работы среди трудящихся республики. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1835. – Арк. 85-86.
15. Пропозиція Української Республіканської Ради Профспілок щодо поліпшення організації здорового побуту трудящих. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3493. – Арк. 130.
16. Примерное положение об условиях и порядке присуждения звания “Библиотека отличной работы” и награждения грамотами работников и активистов массовых библиотек. Приложение к постановлению Секретариата ВЦСПС и Коллегии Министерства культуры СССР от 22 августа 1961 г. // В помощь профсоюзным библиотекам. – М.: Профиздат, 1964. – С. 228.
17. Постановление президиума Украинского Республиканского Совета Профсоюзов от 21 февраля 1956 г. “Об итогах проведения в республике Всесоюзного смотра и мерах по дальнейшему развитию художественной самодеятельности рабочих и служащих”. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1307. – Арк. 3-4; Справка о проведенной культмассовой работе в профорганизациях УССР. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 1550. – Арк. 41.
18. Справка о работе профсоюзных библиотек УССР. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4298. – Арк. 1-2; Довідка про роботу профспілкових організацій Черкаської промислової облпрофради по виконанню постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР “Про стан та заходи по поліпшенню бібліотечної справи в УРСР”. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 4207. – Арк. 2, 14-15, 19.

санкции против них. Президент Лулу и большинство латиноамериканских лидеров также не поддержали интервенцию против Саддама Хусейна. Буша поддержали только колумбийский президент Альваро Урибе и один из кандидатов в президенты Аргентины – Карлос Менем.

Еще в 1999 г. испанская нефтяная компания Repsol купила аргентинскую IPF. Аргентина является одним из пяти основных производителей нефти в Латинской Америке, однако добыча и коммерциализация сырой нефти находится в руках зарубежных фирм: испанско-аргентинской Repsol – IPF, бразильской Петробраз, североамериканской Экссон Мобил, англо-голландской Шелл, британской БП. Прибыли испанско-аргентинской Repsol – IPF возросли на 242,8 % в четвертом квартале 2002 г. по сравнению с тем же периодом 2001 г. [17].

Наряду с испанской фирмой Teldat, производящей оборудование для радио и видеопередач, важное место на мировом рынке внедрения электроники в мире занимает испанская фирма Telvent, которая внедряет технологию информирования водителей о состоянии дорожного движения и обеспечения безопасности пешеходов. Фирма разработала чип-прибор для автомобиля, который регистрирует его прохождение через контрольные пункты автострад и осуществляет плату за проезд без остановки транспортного средства. Прибор производит фотоконтроль документа водителя и направляет счет на оплату за услуги по адресу водителя. Фирма еще в 1997 г. обосновалась в Китае, а сегодня контролирует движение в Куала-Лумпуре /Малайзия, в Хо Ши Мин Сити /Вьетнам/, в Джакарте /Индонезия/.

Вместе с тем, североамериканский регион наиболее предпочтителен для фирмы в связи с более высоким технологическим информационным уровнем. Система Telvent контролирует десятки электроподстанций в США и обеспечивает снабжение электроэнергией метро Нью-Йорка. Опыт в США помог фирме в освоении латиноамериканского рынка. Ее системы обеспечивают на 70 % снабжение газом и нефтью в регионе, кроме того, контролируют распределение электроэнергии Рио-де-Жанейро, а также междугородное сообщение Буэнос-Айреса и его пригородов.

Впечатляющая и эволюция доходов этой фирмы. Если в 2000 г. доходы ее составили 192,5 млн. евро, в 2001 г. – 209, в 2002 г. – 232, 4 млн., то в 2003 г. они достигли 303 млн. евро. Соответственно, произошло увеличение персонала с 167 человек в 2000 г. до 1557 человек в 2001 г., до 1664 человек в 2002 г. и до 2170 человек в 2003 г. Фирма, которую возглавляет Фелипе Бенхумеа, три года назад получившая название Teivent, в настоящее время контролирует инфраструктуру на трех континентах [18].

суэле, Колумбії, Бразилії і Перу. Фирма перемогла в конкурсі, оголошеному компанією «Телефоніка» в м. Сан-Паулу (Бразилія), з призовим фондом в 1 млн. доларів для продажу 1300 одиниць обладнання, передаючого сигнали через Інтернет. Цей конкурс «Teldat» виграла у південноамериканських фірм «Susko Systems» і «Nortel Netvox» [14].

Вірно, що політичні та економічні події в Аргентині та Перу погіршили макроекономічні перспективи, і в короткий термін викликали повернення «ефекту інфекції». Реальність полягає в тому, що Латинська Америка перебуває під впливом динамізму Мексики та Бразилії, які разом становлять дві третини сукупного національного доходу регіону. В 2000 р. він склав 4% порівняно з минулим роком [15]. Перші роки нового тисячоліття були ознаменовані не тільки новими політичними подіями на міжнародній арені, але й активізацією іспанського капіталу в Латинській Америці.

Нормалізація фінансових операцій по виплатах боргів в Латинській Америці свідчить про зміну ситуації в кращу сторону в першій половині 2003 р. Зменшення економічного ризику та зростання вимог на міжнародній арені розглядаються як позитивні фактори. В Бразилії президент Луїс Інасіо Лула да Сілва взяв курс на сувору фінансову політику, подолавши інфляцію, і знизив індекс виплат зовнішнього боргу США з 13,6% до 7,8% [16]. Чилійський президент Рікардо Лагос подякував публічно Лулу за позитивний досвід зменшення боргу іншим країнам.

Зміцнення економічної ситуації 2003 р. дозволило різним країнам, включаючи південноамериканський гігант Бразилію, повернутися до виплати боргів на міжнародних ринках. Аргентина, яка призупинила виплати в грудні 2001 р. в зв'язі з кризою, веде переговори з зарубіжними кредиторами на виплату 70 млрд. доларів. В вересні 2003 р. аргентинське урядовіство на сесії Ассамблеї МВФ представило нові пропозиції по виплаті боргу. Уругвай успішно завершив в 2003 р. вільний обмін своїми ваучерами, що дозволило уряду уникнути зменшення виплат. Венесуела, яка перебувала на межі ризику, уникла загальної забастовки на початку року та зміцнила свої міжнародні валютні резерви через зростання ціни на нафту – головного джерела своїх доходів.

В зв'язі з війною в Іраку деякі країни регіону побоювалися санкцій з боку США. Розмова йде про Чилі та Мексику, які, будучи єдиними представниками Ради Безпеки ООН, виступили проти війни в Іраку. Аналітики та політологи регіону висловили побоювання, що Вашингтон може прийняти економічні

СЛОБІДСЬКІ КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ І СИСТЕМИ (друга половина XVII століття)

В статті розглядаються основні аспекти та особливості становлення та реформування організаційної структури і системи слобідських полків у другій половині XVII ст.

Розвиток і реформування військової справи на Слобідській Україні є важливим аспектом вітчизняної історії, проте як в українській, так і в зарубіжній спеціальній літературі цій проблематиці вченими приділено невідповідно мало уваги (переважно досліджувалися окремі аспекти соціально-економічного або політичного становища населення). Проте, слобідські козаки привнесли із собою в царську армію другої половини XVII ст. певні організаційні принципи, тому з метою їх об'єктивної оцінки необхідно охарактеризувати структуру козацьких полків Слобожанщини.

Що стосується історіографії виокремленого аспекту, то важливе місце в історіографічному просторі при розв'язанні проблем розвитку та реформування організаційної структури, системи бойової підготовки, особливостей застосування козацьких формувань займають праці М.Гербея, Є.Альбовського, П.Голодолинського, С.Дідика [1] тощо.

Що стосується питання становлення та реформування слобідських полків у другій половині XVII ст., варто відзначити, що на прапорах слобідських полків, коли ті стали регулярними військовими частинами, позначено дату заснування: 1651 р. Однак полки, як військово-територіальні утворення, оформилися дещо пізніше, а означений рік скоріше був даниною пам'яті про той великий вихід українців на Слобожанщину, який стався внаслідок укладання Білоцерківського миру.

Найдавніше сформованим вважався Острогозький полк, заснований у 1652 р. Полковник І. Дзинковський прибув тоді до Белгорода на чолі тисячі козаків (без врахування кількості членів їх родин). Полк був поділений на 7 сотень, що називалися за іменами сотників, або за назвами місць, звідкіля масово прибули козаки. Назви сотень існували такі: Остапова, Дубовика, Іванова, Батуринська, Конотопська, Карабутинська, Бутурлінська. Був із полковником Дзинковським обозний Ф. Шебертас і цілий штат управління полком у складі: писаря, 9-ти сотників і 9-ти осавулів, 2-х священиків і підпрапорних [2, с. 43].

Полкова організація не унікальна за своєю суттю, бо відтворювала, а потім розвивалася на ґрунті традицій реєстрового козацтва Речі

Посполитої. Схожа військово-територіальна структура існувала й у полках Гетьманщини, але зі своїми особливостями. На Слобожанщині не обирали гетьмана. Слобідські полки підпорядковувалися спочатку безпосередньо через Білгородського воеводу Розрядному наказу, а потім – Посольському наказу в Москві, пізніше – начальнику Української дивізії. Полковники на містах, через відсутність володаря булави та генеральних старшин, користувалися більшою владою, ніж рівного їм рангу посадовці Гетьманщини. Разом з тим, як у Лівобережних, так і слобідських полках, полковництво нерідко переходило у «спадщину».

Слобідські полки являли собою не лише військову, але й територіальну організацію. Кожна сотня полку розміщала у чітко визначеному місці навколо центру – населеного пункту. Населення кожної займалося сільським господарством, промислами, полюванням, рибальством тощо. Полковник і місцеві органи управління розміщувались у полковому центрі. У випадку воєнної необхідності козацькі сотні збиралися в «полковому місті» або іншому умовленому місці, і вже звідси козаки виступали в похід.

Перше реформування слобідських полків прийшлося на кінець 50-х – початок 60-х років XVII ст. Кількісний склад люду в них значно збільшився і козаків стали поділяти на полкових, які несли службу на конях; городових, що в основному охороняли та боронили фортеці; «пашенних», котрі головним чином притягалися до сільськогосподарських робіт [3, с.107]. В основі критерію, за яким розділявся військовий стан, був майновий ценз. Ті з козаків, хто був достатньо заможним, міг нести службу на коні, а бідніші – виконували так звану городову службу в пішому порядку. В документи другої половини XVII ст. піші козаки згадувалися як «черкаси городової служби».

Наступне реформування слобідських полків, яке розподілило козаків за їх службовим призначенням, сталося в кінці XVII ст. Тоді всіх козаків, що служили крім військових, ніяких повинностей не виконували, розділили на 3 розряди:

- сотенні, їх ще називали реєстровцями або компанійцями (основний склад);

- хорунжеві (підпрапорні), привілейована група, особи якої були претендентами на зайняття вакансій керівних посад у сотнях, а іноді й у полковій адміністрації. Використовувалися керівництвом полку в основному для кур'єрських доручень, оповіщення населення про заходи, які здійснювалися в полку. Вони знаходилися в полковому місті, підкорялися хорунжему, перебували «під егідою полкового прапора», звідки й назва. Ними часто ставали діти сотенної і полкової старшини;

- пушкарі у фортецях при гарматах і піщалях (нерідко були російські військові).

ки всех отраслевых предприятий Латинской Америки. Компания, возглавляемая Хуаном Вильялонга, завершила первый этап «операции Вероника», установив контроль над телефонными компаниями Аргентины «Таса» и бразильскими «Telesp» и «Telesudeste selular» [10].

Кризис в Аргентине стал головной болью испанских банков. Международный платежный банк (МПБ), в котором представлены высококоразвитые страны, сообщил о резком падении акций и возможности прекращения выплаты аргентинских долгов. Согласно данным МПБ, европейские и, в особенности, испанские банки БСЧ и ББВА рискуют потерять в Аргентине 68 млрд. 500 млн. долларов. Риск испанских банков в середине 2000 г. равнялся в сумме 17 млрд. долларов. Главную причину испанские банки усматривают в кризисе аргентинской экономики. Вместе с тем, аргентинское правительство и МВФ дезавуировали слухи о прекращении выплаты долгов Аргентиной [11].

Испанский банк БСЧ приобрёл 30% средств бразильского банка «Бансена» в ходе приватизации в Бразилии. Присутствие испанских банков в Латинской Америке постоянно растет, инвестировавших в этот район более 30 млрд. песет. Деятельность БСЧ в Бразилии подтверждает экономическое значение присутствия Испании в Латинской Америке, а всего различные испанские предприятия инвестировали более 100 млрд. долларов в такие стратегические области, как банковское дело, электроэнергетику, телефонную связь, водоснабжение, авиастроение и др. [12]. Об этом шла речь на симпозиуме представителей ЕС, Латинской Америки и стран Карибского бассейна в Мадриде в ноябре 2000 г. На встрече испанский вице-премьер по экономическим вопросам Родриго Рато призвал испанскую администрацию способствовать финансовой стабилизации стран региона, как развивающихся. Рато предложил установить финансовый механизм, установленный в 1996 г по отношению к Бразилии, когда девальвация бразильской валюты вступила в 3-ю фазу мирового финансового кризиса, поразившего Азию, Россию, Бразилию. Тогда МВФ была предоставлена возможность погасить 8 млрд. долларов государственного долга Бразилии, на которую приходится 35% экономического потенциала региона. Также был предоставлен специальный взнос в 10 млрд. долларов для придания гибкости бразильской экономической конъюнктуре и предоставлено еще 3 млрд. долларов в распоряжение МВФ для предоставления помощи экономике Латинской Америки [13].

Испанская фирма «Teldat», производящая оборудование для радио и видеопередач, внедряется в латиноамериканский рынок в условиях жёсткой конкуренции. Она имеет свои представительства в Майами, Гонконге и офис в Бразилии; подписала контракты в Вене-

В конце 1996 года «Эндеса» участвовала в качестве основного партнера в консорциуме, который выиграл конкурс на приватизации бразильской «Сосидади Электрика ди Риу ди Жанейру» стоимостью 600 млн. долларов. В Венесуэле ей принадлежит 8% капитала электрической компании «Электрисадад де Каракас». Сделка обошлась ей в 90 млн. долларов. В середине 1997 года «Эндеса» приступила к реализации проекта по прокладке ЛЭП в Центральной Америке от Панамы до Гватемалы длиной 1.5 тыс. км, которая должна объединить национальные энергосистемы стран региона. Однако, местом решающего прорыва испанской компании на рынок региона стала несомненно Чили. В августе 1997 года «Эндеса» подписала соглашение с электроэнергетическим консорциумом «Энергис», на долю которого приходится половина всего производства и потребления электроэнергии в стране. Испанцы приобретают контроль над консорциумом, вложив на первоначальном этапе 1.2 млрд. долларов в акции группы инвестиционных обществ «Чиспал», которой принадлежит 29% капитала «Энергис». В дальнейшем объём инвестиций может возрасти до 1.5 млрд. долларов [8].

В регионе испанских инвесторов привлекает и такой сектор, как туризм. Имея богатый опыт по обслуживанию туристов у себя в стране и крупные финансовые ресурсы, гостиничные компании Испании стали продвигаться в Латинскую Америку, прежде всего в страны Карибского бассейна. Испанская группа «Соль-Мелиа» владеет или управляет гостиничной инфраструктурой в Коста-Рике, Мексике, Доминиканской республике. В 90-х годах группа приобрела два отеля в Венесуэле и вложила 63.3 млн. долларов в ещё один гостиничный комплекс в Каракасе.

Особенно активны испанцы на Кубе. Тем более, что здесь им не приходится сталкиваться с жёсткой конкуренцией со стороны других государств. В 1990 году Куба и Испания создали первое совместное предприятие, которое должно было заняться строительством 3-х фешенебельных отелей при общем объёме инвестиций около 200 млн. долларов. В настоящее время ведущие туристические фирмы Испании управляют более чем 20 отелями на Кубе. На них приходится 60% мощностей, обслуживаемых в этом секторе иностранным капиталом, или 25% всего туристического потенциала острова [9].

Капитал К° «Телефоника» выходит на мировую арену. 21 февраля 1997 г. правительство окончательно возвратило капитал испанской фирме «Телефоника», которую правительство Франко национализировало 8 мая 1945 г., приобретя 318 641 акцию американской корпорации ИТТ. 1 июля 2000 г. «Телефоника» открыла новый цикл. Испанские вкладчики приобрели 35% своих вкладов после завершения самой важной операции компании за её 75 летнюю историю – покуп-

Не включенных до реестру козаків полку з кінця XVII ст. поділили на 2 групи:

- представники сімей реєстровців (козацькі свояки): з них поповнювали реєстр козаків і, якщо в тому була необхідність, включали до діючої армії;

- підпомічники і підсусідки реєстрових козаків [4, с. 7].

Підпомічники – це ті особи, котрі перестали виконувати безпосередню військову службу, але зобов'язувалися за рахунок свого господарства споряджувати компанійців у похід, озброювати й одягти їх тощо. Підпомічників у реєстрових козаків, як правило, налічувалося від 2-х до 8-ми, а у старшин – до 15 чол.

Тобто, формально підсусідки були такими ж підпомічниками, тільки не мали особистого господарства і не сплачували грошей на придбання коней, зброї і т.д. Тому вони повинні були працювати в господарстві заможного козака, коли той був у поході. Із підсусідків також набиралися візники для підвод.

Поділ за майновим цензом на козаків, підпомічників і підсусідків свідчить про прагнення керівництва диференціювати склад полків, і від «кількісних» показників перейти до «якісних». Це стало ще одним заходом уряду в реорганізації слобідських полків. На Слобідській Україні з моменту її заселення існувала також частина козацького населення, котра перебувала у підданстві-кріпацтві, але вона була порівняно невелика.

У сотнях не обов'язково налічувалося по 100 козаків. Існували такі, у яких козаків було до 2000 чол. [5, с. 8]. Тобто, сотня представляла собою військово-адміністративну одиницю з усім населенням, що проживало на її території. З моменту утворення сотень усе доросле чоловіче населення зобов'язувалося до виконання «козацьких» повинностей. Але, в міру заселення, кількість козаків у сотнях стала перевищувати сто чоловік. Тому, із введенням наприкінці XVII ст. у слобідських полках реєстру козаками (компанійцями) в сотні залишали сто чоловік, інших же оформлювали козацькими свояками, підпомічниками та підсусідками.

Таким чином, одне з найперших реформувань слобідських полків стосувалося розподілу козаків за видами виконання військової служби. Подальші ж заходи в цьому контексті спрямовувалися на закріплення майнової диференціації.

До середини 80-х рр. XVII ст. на території слобідських полків функціонувало: Сумський – 9 сотень, Охтирський – 8, Харківський полк із приєднанням Балаклійського в 1677 р. – 15, Острогозького – 9 сотень [4, с. 8]. В останні роки XVII ст., коли вже існували всі 5 полків, розподіл сотень був наступним: у Сумському – 9, Охтирському – 9, Харківському – 8, Ізюмському – 8, Острогозьському – 9.

Таким чином, одне з найперших реформувань слобідських полків стосувалось розподілу козаків за видами виконання військової служби. Подальші ж заходи в цьому контексті спрямовувалися на закріплення майнової диференціації.

У зв'язку з вищенаведеними фактами, можна зробити принциповий висновок про те, що слобідські полки в другій половині XVII ст. мали більш досконалу систему управління, котра склалася під впливом переселенського руху та «козацьких традицій», ніж за царських реформувань.

У цілому ж щодо організаційної структури та системи управління ними слід зазначити таке:

1. Вони були привнесені головним чином українськими козаками з Наддніпрянщини, де до середини XVII ст. склалася своєрідна структура реєстрових полків.

2. За час існування слобідських козацьких полків їх організаційна структура докорінних змін не зазнала, що знайшло своє відображення і в розпорядженнях царського уряду.

3. Система ж управління ними до середини XVIII ст. зазнала значні перетрубації, адже полки перепідпорядковувалися різним відомствам й органам управління Російської держави (від Розрядного наказу до Українського дивізіонного генерала, Військовій колегії).

4. Життя слободян і функціонування військових утворень в особливих умовах «Дикого поля» підвищували бойові якості місцевих збройних сил, а тому протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст. вони досить активно використовувалися під час війн та військових походів.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные аспекты и особенности становления и реформирования организационной структуры и системы слободских полков во второй половине XVII века.

SUMMARY

The main aspects and the peculiarities of the formation and reformation of the organizational structure and the slobidska Cossacks system in the second half of XVII century are considered in the article.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гербель Н. На двухсотлетие Изюмского гусарского полка. – СПб, 1851. – 214 с.; Альбовский Е.А. История 11-го драгунского Харьковского полка. – Минск, 1897.; Голодолинский П.П. История 3-го драгунского Сумского Его Величества Короля Датского Фридриха VIII полка. – М., 1902. Т.1. – 122 с., Т.2. – 162 с., Т.3. –

не 90-х годов в мексиканскую экономику было вложено более 1 млрд. долларов только частных инвестиций Испании.

В некоторых странах региона Испания стала ведущим зарубежным инвестором. К примеру, в Перу на её долю приходилось более 45% всех иностранных инвестиций, и она заметно опережает идущие на втором месте США (16,7%) [5]. В 1996 году Испания лидировала среди европейских инвесторов Бразилии. Она занимала первое место среди стран ЕС по числу компаний, действующих в Мексике (601 компания – 27%), и была крупнейшим инвестором среди этой группы стран в таких секторах мексиканской экономики, как финансы и торговля.

Наиболее действенный инструмент экономической экспансии в Латинскую Америку – прямые инвестиции. Инвесторами выступают как испанское государство (через компании, в которых оно занимает доминирующее положение), так и крупнейшие частные фирмы и банки страны. Причем, если стратегия государственных компаний или компаний с участием государства направлена, как правило, на приобретение долей в уставном капитале приватизируемых предприятий, то частный сектор предпочитает внедряться на этот рынок путем создания собственных филиалов или предприятий, совместных с местными фирмами.

Для проникновения в рынок используются также и другие формы: кредитование, инженерно-технические услуги. На государственном уровне в ряде случаев тоже используется предоставление кредитов в рамках договоров о дружбе и сотрудничестве. Кроме того, испанское государство оказывает прямую финансовую помощь ряду менее развитых государств региона. Во время визита премьер-министра страны Хосе Мария Аскара в Никарагуа в ноябре 1997 года речь шла о предоставлении подобной помощи в размере 150 млн. долларов.

Активно внедряется испанский капитал и в электроэнергетику стран Латинской Америки. На внешней арене такой же стратегии, как «Телефоника», придерживается и «Эмпреса насьональ де Электрисадад» («Эндеса»). Эта компания уступает лишь «Телефонике» по показателю рыночной капитализации, опережая ее по размерам чистых доходов (в 1996 г. превысили 1,1 млрд. долларов). Объем инвестиций компании в экономику Латинской Америки составил около 1,8 млрд. долларов [6]. Компания проникла в Аргентину, приобретая контрольный пакет акций компании «Эдеонор», на которую приходится основной объем электроэнергии, распределяемой в Буэнос-Айресе и его пригородах. Такую же операцию компания провела в Перу, приобретая фирму «Эдельнор», снабжающую электричеством столицу страны Лиму. На инвестиции в энергетический сектор Аргентины и Перу в 1995 году «Эндеса» израсходовала 286.5 млн. долларов [7].

Авторы сборника «Современная Испания» [2] – группа ученых Москвы и Ленинграда, посвятив свой труд становлению демократии в постфранкистской Испании, один из разделов посвятили экономическим отношениям Испании с наиболее крупными государствами Латинской Америки. В 70-е – 80-е годы, по мнению авторов сборника, «возможности для проникновения испанского капитала в эту зону особенно возросли в связи с образованием «Общего рынка» андских стран».

Российские авторы-испанисты С.П. Пожарская, В.Л. Калинин, И.В. Попов, С.М. Хенкин в процессе исследования российско-испанских отношений значительное место уделили экономическим связям двух стран, установленным в период демократического развития страны.

Особое внимание следует обратить на статью С. Кононченко, наиболее полно осветившему процесс проникновения испанского капитала в основные отрасли экономики наиболее крупных латиноамериканских стран [3].

В документальном сборнике Министерства внутренних дел Испании «Испания 1995 года» [4], содержащем сведения по географии, истории, культуре, политике, внешним связям, здравоохранению, образованию и науке, большое место уделено экономическим связям с Латинской Америкой. Среди современных испанских авторов-экономистов, исследующих проблему испанских инвестиций в регионе, следует назвать Алехандро Боланьоса, Алехандро Ребоссио, Фернандо Гуальдони, Херардо Гомеса, опубликовавших свои статьи в экономическом приложении к газете «Эль Пайс» в 2000 – 2003 гг.

На рубеже тысячелетий активность Испании направлялась на установление политического диалога и развитие торгово-экономических связей с государствами Латинской Америки. Испания становилась «привилегированным собеседником» латиноамериканских стран.

В 90-е годы XX ст. география испанских инвестиций в регион значительно расширилась. К бывшим ранее ведущими реципиентами (Мексике, Аргентине, Бразилии, Венесуэле) прибавились Чили, Перу и Колумбия. Это объясняется как привлекательностью для инвестиций интенсивно растущей чилийской экономики, так и желанием инвестора участвовать в активно реализуемых правительствами Перу и Колумбии программах приватизации и реформирования. Все заметнее проявлялся интерес испанских деловых кругов к Кубе и Боливии. В сущности, эта «новая волна» инвестиций из бывшей метрополии в той или иной мере коснулась почти всех стран региона. В частности, лишь компании и банки, формирующие индекс IDEX, осуществляли капиталовложения почти в 20 странах Латинской Америки. Масштабы инвестирования в них различны. Однако в ряде государств приток испанского капитала представлял весьма солидным. Так, к середи-

111 с.; Дідик С.С. Новослобідський козацький полк – суб'єкт колонізації Степової України (1753-1764) // Козацька спадщина. – Дніпропетровськ: Пороги, 2008. – С. 167-171.

2. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993.
3. Альбовский Е.А. Харьковские казаки. – Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2005.
4. Срезневский И.И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины, со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию. – Х., 1883. – 24 с.
5. Записки о Слободских полках с начала их поселения до 1766 года. – Харьков, 1812.

ББК Т.63. 3(2) 623

Муратова О.В.

МОВНЕ ПИТАННЯ ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ШІСТДЕСЯТНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті досліджується проблема місця і ролі мовного чинника у виникненні українського літературного шістдесятництва. Заявлена проблема розглядається автором з позиції наявності двох тенденцій у вирішенні національного питання з урахуванням етнічних реалій того часу.

Для формування високої національної свідомості сучасних українців, визначення шляхів і напрямків подальшого культурного розвитку нашої держави актуальним залишається питання з'ясування чинників виникнення й значимості руху українського літературного шістдесятництва.

На думку багатьох сучасних істориків, літературознавців та мовознавців, однією з основних причин, що спричинила виникнення руху шістдесятництва на теренах України, є політика лінгвоциду української мови. Стосовно періоду Хрущовської відлиги, на який і припадає становлення літературного шістдесятництва, цей аспект проблеми, на нашу думку, є актуальним і водночас спірним.

Аналіз літератури, присвяченої висвітленню питань мовної політики радянського уряду в Україні, засвідчує, що вищезазначена проблема поступово привертає все більшу увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У їх працях на нашу думку, виокремлюються дві протилежні тенденції, що мали місце у літературі, починаючи з 60-х років XX століття і до сьогодення.

Перша базується на думці істориків і мовознавців, які, виходячи з програмних документів вищого політичного керівництва СРСР та

УРСР, всебічно обґрунтовували тезу щодо відмирання національних мов й утвердження російської мови як мови міжнародного спілкування народів Радянського Союзу.

Характерними у цьому відношенні є праці “Російська мова – мова міжнародного спілкування народів СРСР”, “Мова й ідеологічна боротьба” академіка Академії наук УРСР, званого у свій час мовознавця І.К.Білодіда, який, очевидно, виходячи з партійних настанов, доводив, що російська мова може й повинна займати домінуюче положення на теренах СРСР: “Тривалий час недооцінювалося, а деkim і заперечувалося значення російської мови у процесі збагачення і розвитку української мови... Комуністична партія, радянська громадськість забезпечили їй широкі шляхи розвитку. Російська мова за добровільним вибором багатонаціональної сім’ї народів стала мовою національного спілкування, другою рідною мовою цих народів” [1, с. 23].

Подібні підходи до розгляду проблеми мовного питання спостерігаються, зокрема, в працях Л.Шевченко. У них з відомих причин не акцентувалася увага на серйозних проблемах мовної політики, але, водночас, обґрунтовувався поступальний розвиток української культури, яка, на думку дослідниці, досягла у 60-80-х рр. високого рівня [2].

Друга, кардинально інша точка зору, висловлена у працях зарубіжних дослідників В.Чапленка та Р.Смаль-Стоцького, які констатували наявність політики русифікації на території України, що завдала непоправної шкоди українському народові, спричинила негативні явища в його історії та культурі [3].

Висловлені у вищезазначених працях теоретичні положення знаходять своє підтвердження у праці Д.Коляски «Освіта в Радянській Україні...». Характеризуючи систему освіти у добу Хрущовської відлиги, автор зазначає: «...теперішні правителі в Україні, хоча і більш умілі, більш успішні і більш безжалісні, ніж їх царські попередники, але не настільки чесні, щоб назвати свою політику русифікацією» [4, с. 4].

Серед сучасних дослідників, які одними з перших заявили про наявність організованого опору української творчої молоді політиці русифікації України є Г.Касьянов, А.Русначенко, Ю.Курносос, Ю.Данилюк, О.Бажан та ін. [5].

Позитивно оцінюючи праці вищезазначених науковців, слід зауважити, що в цілому вони висвітлюють лише загальні аспекти мовної політики радянського уряду в Україні, акцентуючи свою увагу на виникненні й розвитку правозахисних організацій та рухів, лише побіжно торкаючись мовного питання як одного з чинників виникнення руху шістдесятництва на території України.

Серед досліджень, що вийшли друком останнім часом, на особ-

5. Попов Г. Н. Борьба Болгарской коммунистической партии за подъем культурного уровня трудящихся масс 1944-1952: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Г. Н. Попов. – Харків, 1954. – 20, [1] с.
6. Попов Г.Н. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции 1944-1958: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Г.Н. Попов. – Харків, 1967. – 15, [6] с.
7. Попов К. Демократическое развитие современной болгарской культуры / Попов К. – София: 1979. – С. 50.
8. Симеонов К. Голямата промяна 1989-1990 / Симеонов Кетко – София: «Отечество», 1996. – 744 с.
9. Сохань П. С. Очерки истории украинско-болгарских связей / Сохань П. С. – К., 1976.
10. Чичовска В. Политика срещу просветната традиція / Чичовска Весела – София: узд-во «св. Климент Охридски», 1995. – 458 с.
11. Чорній В.П. Історія Болгарії / Чорній В.П. – Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка. Історичний факультет. Інститут славістики: ПАІС, 2007. – 404 с.

УДК 330.356.3(8)

Беловолов М. Ю.

ИСПАНСКИЙ КАПИТАЛ В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ (90-Е ГОДЫ XX – НАЧАЛО XXI ВЕКА)

В статье прослеживается современный процесс проникновения испанского капитала в экономику стран Латинской Америки. Обращается внимание на рост прибыли не только испанских, но и зарубежных компаний.

В последние десятилетия в испанской политике в Латинской Америке появился новый аспект, связанный со вступлением страны в ЕС и усилением этого воздействия на внутреннюю и внешнюю политику Испании.

Испания всегда активно выступала в роли экспортера капитала в Латинской Америке. Испанские инвестиции в экономику латиноамериканских государств стали предметом исследований советских, российских, украинских и испанских историков и экономистов. На эту проблему обратил внимание В.П. Евстигнеев, назвал в качестве наиболее приоритетных партнеров Испании Мексику, Аргентину и особенно Колумбию, указав на то, что в Латинской Америке сосредоточено более 2/3 капиталовложений Испании [1].

державних органів управління художньою культурою та культурною діяльністю; відбувся процес поступового перетворення широких мас на повноцінний об'єкт та суб'єкт нової соціалістичної культури. На підтвердження цього можна навести наступний факт про підсумки звітно-виборчої компанії: в одному тільки Кюстендильському окрузі в 1980 р. відбулося 4280 зборів у читальнях та клубах діячів культури, 330 конференцій робітників культури в селищних та районних комплексах [1].

РЕЗЮМЕ

В статье автор рассматривает сущность и функционирование общественно-государственной системы управления культурой в Болгарии в 60-х – 70-х гг. В процессе формирования и утверждения нового механизма координации сферой культуры выделяется два этапа: первый связан с созданием Комитета по культуре и искусству, а второй – с образованием Национального Комплекса. Автор приходит к выводу, что стройная система общественно-государственного управления культурой стала прогрессом в развитии НРБ.

SUMMARY

In the article the author studies the essence and functioning of the social-state system of manages of Bulgarian culture in the 60-70-s of XX century. During the forming and affirming the new mechanism in the coordination of the sphere of culture two stages exist: the first is connected with the establishment of the Culture and Art Committee and the second – with the forming of the National Complex. The author comes to the conclusion that the well-composed social-state system of manage of the culture becomes the progressive step in the development of the People's Republic of Bulgaria.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Калинова Е. Българските преходи 1939-2005. / Евгения Калинова, Искра Баева. – София: Парадигма, 2006. – 542 с.
2. Мельцер Д. Б. Белоруссия и Болгария: дружба вечная, нерушимая / Мельцер Д. Б – Минск, 1981. – 307 с.
3. Писарева Г.П. Развитие культуры в Народной республике Болгарии и советско-болгарские связи 70-е гг.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всесвітня історія» / Галина Петровна Писарева. – Киев, 1984. – 26, [5] с.
4. Писарева Г. П. Разработка Болгарской коммунистической партией проблем культурного строительства в НРБ в 70-х гг./ Галина Петровна Писарева // Український історичний журнал. – 1983. – № 10. – С. 93-99.

ливу увагу заслуговує ґрунтовна праця Л.Масенко “Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду” [6]. У дослідженні вміщено документи і матеріали, що стосуються мовної політики радянського керівництва на теренах України, розкрито специфіку лексикографічної, термінологічної й правописної практик радянського періоду, метою яких, починаючи з 30-х рр. ХХ століття, на думку дослідниці, було поступове вилучення питомих рис української лексики, фразеології і заміна їх кальками з російської мови.

Наголошуючи ще раз на ґрунтовності проведеного авторкою дослідження, водночас слід зауважити, що і ця робота хвибує чисельними лакунами щодо точності і повноти вміщеного матеріалу, хронологічних рамок дослідження (подано і проаналізовано матеріали переважно 1930-х і 1970-х рр.). Період Хрущовської “відлиги” проаналізовано лише частково, оскільки, як зазначає авторка, й дотепер немає доступу до значної частини документальних джерел.

Оцінюючи належним чином обидві групи наукової літератури із заявленої нами проблеми, водночас, не можна не звернути увагу на надмірну радикальність позицій їх авторів.

Якщо ж до цього додати, що за станом на сьогоднішній день на Україні відсутня комплексна, фундаментальна праця з поставленої проблеми, то дослідження процесу формування українського літературного шістдесятництва крізь призму мовної політики радянської влади набуває особливої актуальності.

Аналіз наукової літератури, архівних документів, а також статистичних даних дає можливість висунути робочу гіпотезу дослідження питання. За робочу гіпотезу нами взято ідею дії двох тенденцій у розв'язанні національного питання, а в його складі і мовного, у межах колишнього Радянського Союзу в період Хрущовської “відлиги”. Назвемо їх умовно – національна, яка передбачала самостійний розвиток нації з усіма її атрибутами та інтернаціональна, результатом дії якої було активне змішування націй і народів та їх мов.

Авторка прагне довести, що автори «відлиги» прагнули використати першу тенденцію на часткове подолання сталінської методології управління у сфері національної політики, що в результаті унеможливило суцільну русифікацію. Тому, за своїм внутрішнім змістом вона була залежна від суб'єктивного чинника. У другій тенденції переважачим виступив об'єктивний чинник, який характеризувався подальшим змішуванням націй і народів. До нього, очевидно, варто віднести інтенсивний індустріальний розвиток, наявність значного прошарку росіян, високий рівень централізації управління всіма сферами життя тощо. Його результатом стала необхідність активного розвитку єдиної для всіх націй мови. Отже, ми дотримуємось думки, що вища політична влада, як у центрі, так і на місцях, змушена була

балансувати між цими двома тенденціями. Доведення цієї гіпотези й виступає метою нашого дослідження.

У контексті дії двох зазначених тенденцій та з'ясуванні їх значущості стосовно виникнення явища літературного шістдесятництва на території України з урахуванням статистичних та архівних даних названа проблема умовно може бути поділена на 2 етапи.

I етап (1956 – 1959 рр.) – характеризується відходом від сталінських методів управління, певною лібералізацією в усіх галузях суспільства, новою хвилею “українізації” для утвердження влади нового керівництва на чолі з М.С.Хрущовим; II етап (1959 – 1964 рр.) – поступовий відхід від політики лібералізації до централізації влади, посилення процесів русифікації неросійських народів Радянського Союзу.

Перший етап безпосередньо пов'язаний з XX з'їздом КПРС і доповіддю М.С.Хрущова, в якій він викрив “грубі порушення ленінських принципів національної політики КПРС” (тут і далі переклад з рос. автора) [7, с. 36].

Цілком природно, що ця ідея знаходить свою конкретизацію і в резолюції XX з'їзду КПРС, прийнятій 24 лютого 1956 р., в якій підкреслювалася необхідність розширення прав союзних республік у господарському та культурному будівництві. Вочевидь, що теоретичним підґрунтям для такого рішення була теза М.С.Хрущова про те, що “соціалізм не тільки не усуває національних відмінностей, а, навпаки, забезпечує всебічний розвиток і розквіт економіки та культури всіх націй і народностей” [7, с.108].

В умовах дії двох тенденцій М.С.Хрущов зі своїми прибічниками був поставлений в умови постійного балансування. Для нього вони були важливі обидві. Перша – для зміцнення власних позицій і остаточного утвердження при владі. Тобто, національне питання, а в його складі і мовне у випадку вдалого вирішення було тим чинником, який міг забезпечити йому підтримку в багатонаціональній країні, зокрема в УРСР.

Справді, критикуючи Й.В.Сталіна за грубі порушення ленінських норм в національній політиці, що було безумовною правдою, прибічники “відлиги” завойовували симпатію численних національних окраїн СРСР. З урахуванням цієї обставини національна політика М.С.Хрущова первісно не могла бути жорсткою, оскільки це суперечило б самій ідеї десталінізації.

Процеси десталінізації й лібералізації державного й суспільно-політичного життя в перший період хрущовської відлиги, на нашу думку, викликали в республіці процес, аналогічний “українізації”, що запроваджувалася урядом у 20-ті роки.

грамі підвищення ролі мистецтва та культури у всебічному та гармонійному розвитку особистості та суспільства, розробленої на основі рішень III з'їзду робітників болгарської культури та затвердженої рішенням Секретаріату ЦК БКП від 23 березня 1978 р.; Програми розвитку матеріально-технічної бази культури до 1990 р. і єдиного плану капітальних вкладів у VII п'ятиріччі. У грудні 1980 р. Рада Міністрів прийняла нову Постанову про вдосконалення управління творчо-виробничими та іншими організаціями у сфері культури, в якій наголошено на «необхідності послідовно застосовувати економічний підхід і принципи господарської діяльності в управлінні культурою» [3]. Цей перший досвід дає можливість широкого застосування економічного підходу в управлінні культурним фронтом, одним з найважливіших завдань якого є створення «умов для отримання максимального ефекту від внеску суспільства у розвиток культури» [4].

Розробляються концепції загального розвитку культури окремих округів. Перша така концепція (на 1970-1980 р.р.) була розроблена оружною радою культури в Благоевграді. Пізніше аналогічні програми на більш тривалий термін мали практично усі окружні ради та територіальні комплекси.

Прикладом творчого розв'язання питань культурного будівництва було й рішення проблеми створення матеріальної бази культури шляхом організації градобудівничих систем. Виконуючи вказівки XI з'їзду партії, березневий (1977 р.) пленум ЦК БКП обґрунтував необхідність якісно нового підходу до забудови нових населених пунктів, у відповідності з яким останні розглядалися як компоненти єдиної системи. Все це створює нові умови для побудування й доцільного територіального розміщення культурних закладів, розповсюдження культурних цінностей в різних населених пунктах.

Необхідно підкреслити, що перебудова управління культурною сферою досить складна та відповідальна справа, яка на різних етапах супроводжувалася певними труднощами. Наприклад, був період, коли проголошені принципи не відповідали їх практичній реалізації, про що зазначалося на X з'їзді БКП, і усуненням цього займався II з'їзд діячів болгарської культури. Не задовільними були результати діяльності наукових ланок та організацій національного комплексу «Культура»; не було ще створено надійної системи інформаційного забезпечення тощо. Але, незважаючи на усілякі труднощі та недоробки, цей шлях мав перспективне значення та відповідав тогочасним вимогам та завданням.

Таким чином, на основі партійних рішень та величезної практичної діяльності усіх органів та організацій, які займалися культурною діяльністю, в країні була створена злагоджена система громадсько-

культурної сфери, так і до її соціальної ролі і функцій, які стосуються всього суспільства, усіх його груп та прошарків.

Болгарський дослідник К. Попов відзначив важливість створення цього комплексу і, розкриваючи його сутність, писав: «Тільки-но створений Національний комплекс за типом своєї структури, функціональним зв'язкам, принципами і механізмами управління втілює, з одного боку, ідею єдності організації і управління художньою творчістю та культурною діяльністю всієї країни, а з іншого – необхідність конкретного і комплексного керівництва окремими галузями художньої культури і культурною діяльністю при відповідному збереженні спеціалізованих органів, які здійснюють це керівництво» [7].

Національний комплекс був створений на основі Комітету культури. Ця установа, як відмічалось у Постанові ЦК БКП і Ради Міністрів НРБ «Про подальше вдосконалення керівництва культурного фронту» (1974 р.), об'єднує діяльність Комітету телебачення і радіо; Комітету дружби і культурних зв'язків із закордонними країнами; творчих союзів, які вели роботу зі створення та розповсюдження художніх цінностей та виховання народу, а також ту діяльність інших державних відомств і громадських організацій, яка була націлена на підйом культурного рівня трудівників [2].

Удосконалення системи керівництва культурними процесами відбувалося не тільки на рівні республіканського керівництва, але й на рівні місцевих керівних органів. Постанова Ради Міністрів НРБ від 23 березня 1977 р. про вдосконалення структури народних рад і спеціалізації концентрації й удосконалення управління територіальним рівнем Національного комплексу передбачала створення нової організаційно-управлінської структури – територіального комплексу «Культура». Слід відзначити чимало переваг створення даної установи: насамперед, це ще одна ефективна форма координації та взаємодії усіх організацій, яка створила сприятливі умови для застосування комплексного підходу і сприяла подальшому прискоренню демократизації культурних процесів і управління ними. Основними рисами його діяльності є всебічний та масштабний характер.

Створення та функціонування Національного і територіальних комплексів дають більше можливостей для застосування програмно-цілевого методу управління, який рішенням грудневого Пленуму (1972 р.) ЦК БКП був визначений як основний управлінський метод. Його застосування дає можливість підвищувати обґрунтування та надійність керівництва та планування; гарантувати динамічність у процесі управління; забезпечувати ресурсами і спрямовувати їх на виконання основних завдань.

Конкретним втіленням у життя цього методу у сфері культури було прийняття низки програм, а саме: Довгострокової комплексної про-

У цей період було започатковано ряд фундаментальних праць з української мови, літератури, історії (шеститомний «Українсько-російський словник», одинадцятитомний тлумачний «Словник української мови», «Історія української літератури» в двох томах, шеститомна «Історія українського мистецтва», «Українська радянська енциклопедія»).

Відбулося зростання кількості україномовної друкованої продукції майже на 70%, що засвідчує Таблиця 1.

Таблиця 1.

Періодичні видання

| Роки | Випуск журналів та інших періодичних видань | | |
|------|---|-------------------|------------------|
| | Всього | Українською мовою | Російською мовою |
| 1958 | 488 | 214 | 274 |
| 1959 | 502 | 236 | 266 |
| 1960 | 369 | 192 | 177 |
| 1963 | 254 | 130 | 124 |
| 1964 | 240 | 113 | 127 |

У таблиці подано динаміку випуску журналів та інших періодичних видань з 1958 по 1964 рік. Таблиця дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, вона засвідчує стабільність видання як україномовних, так і російськомовних видань, що підтверджує робочу гіпотезу дії двох тенденцій. По-друге, вона дає можливість переконатись, що частка україномовних видань у співвідношенні з російськомовними складала досить високий відсоток, причому спостерігається виражена тенденція зростання перших.

Якщо в 1958 році кількість україномовних періодичних видань складала 78% від кількості російськомовних, то в 1959 році ця частка зросла до 88,7%, в 1960 році вона вже переважала кількість російськомовних на 8,7%, у 1963 році – на 4,8% і лише в 1964 році їх кількість знизилась до 91,3%.

Таким чином, відсоток видань україномовної літератури серед російськомовних видань абсолютно заперечує наявність русифікації, тим більше, що росіяни серед загальної чисельності українців склали 22 %.

Так, наприклад, у 1950 році на Україні всього виходило 160 журналів і інших періодичних видань, з них україномовних – 72. А у 1959 році – 502, з них українською мовою – 236. Загалом, згідно з офіційною статистикою, в 1956-1958 рр. кількість журналів, що виходили в Україні, збільшилася з 49 до 64 назв (47 – українською мовою, тобто 73,4% від загальної кількості).

Тенденція щодо збільшення україномовної продукції простежується і стосовно випуску книг, про що свідчать дані Таблиці 2.

Таблиця 2.

Книжкова продукція

| Роки | Випуск книг | | | | |
|------|-------------|-------------------|------------------|------|-----|
| | Всього | Українською мовою | Російською мовою | | |
| 1958 | 6618 | 3975 | 60% | 2445 | 37% |
| 1959 | 6817 | 4048 | 59% | 2565 | 38% |
| 1960 | 7889 | 3844 | 49% | 3809 | 48% |
| 1963 | 7599 | 3321 | 44% | 4051 | 53% |
| 1964 | 7492 | 3261 | 44% | 4007 | 53% |

У таблиці подано динаміку випуску книжкової продукції з 1950 по 1964 роки. Таблиця дозволяє нам зробити наступні висновки: вона засвідчує збільшення україномовної друкованої продукції (наприклад у 1950 р. частка україномовної продукції у складі російської складала 86%, у 1958 р. кількість книжок, виданих українською мовою перевищувала російськомовні на 62%, 1959 р. – на 58%. З 1960 р. простежується певне зменшення україномовної продукції, але і в цей час вона перевищує російськомовну на 9%. І лише у 1963-1964 рр. кількість україномовних видань знизилась до 81%. Це дає нам підстави ще раз наголосити на відсутності тотальної русифікації з боку влади під час дії так званої Хрущовської «відлиги».

Якщо 1950 року виходило лише 1856 примірників україномовної книжкової продукції, що складало 45% від загальної кількості, то 1959 року – 4048 (59%). Тобто, простежується збільшення майже на 54%.

Висунута нами гіпотеза підтверджується думкою українського письменника, багаторічного в'язня сталінських таборів, Б. Антоненка-Давидовича, який, оцінюючи період 1956-1959 років – перший період діяльності М. Хрущова, писав: “Ми багато зробили в царині мовознавства, високо піднесли культуру нашої мови ... зробили великий поступ у словниковому ділі!” [9, с. 3].

Отже, наведена вище статистика засвідчує, що, у порівнянні з попереднім періодом, відбулися позитивні зрушення у вирішенні мовного питання на території України. Це породило певні ілюзії в середовищі української інтелігенції стосовно подолання тих негативних і невластивих явищ, які десятиріччями визрівали в національній політиці. Проте лібералізацію суспільно-політичного й культурного життя, які притаманні І періоду діяльності Хрущова, у межах якого й реалізується перша тенденція, не даремно, на думку багатьох дослідників, називають “відлигою”, оскільки надто нестійкими були ці зміни.

Реалізація національної тенденції абсолютно не відкидала дії другої – інтернаціональної. Адже, не зважаючи на певні зрушення, що відбулися у сфері розв'язання національних питань у межах СРСР, головну стратегічну мету мовної політики продовжувало визначати марксистсько-ленінське положення стосовно майбутнього всесвітньо-

найважливіших завдань та проблем. Прикладом може слугувати програма перебудови культурної сфери (Бургаський і Русенський округи), патріотичного виховання трудівників і молоді (Врачанський, Благоевградський, Ловечський та Плевенський округи), діяльності рад культури та їх зв'язок із комсомольськими організаціями, проблеми художньої самодіяльності, стан музеїв та пам'яток культури. [1]

Характеризуючи діяльність Рад культури у другій половині 70-х рр., можна сказати про достатній рівень компетентності цих установ, яка виявлялася у розробці і прийнятті певних концепцій, довгострокових програм, прогнозів та інших матеріалів. Так, окружними радами в містах Бургас, Тирново, Враца, Михайловград, Русе була розроблена й прийнята програма комплексного громадського обслуговування в духовній сфері. Довгострокова програма розповсюдження культурних цінностей і задоволення потреб трудівників в умовах робочого тижня, що складався із п'яти днів, розглядалася в містах Габрово, Стара Загора, Перник, Кюстенділ, Ямбол, Плевен та інших [10].

Робота Рад культури проходила під знаком постійної уваги і контролю з боку партійних органів, які проводили наради та пленуми з питань розвитку культурного будівництва в цьому регіоні. Із середини 70-х рр. практикувалися зустрічі керівництва Комітету культури з членами бюро окружних комітетів БКП, які відбувалися майже в усіх окружних містах, і завершувалася прийняттям довготривалих програм розвитку художньої культури та її матеріальної бази, де були позначені конкретні двосторонні зобов'язання за участі всіх відділів Комітету культури і відповідних окружних народних рад.

Як відмічалось на IV з'їзді робітників болгарської культури, «ради культури – це справжні господарі та повновладні провідники культурної діяльності в округах та громадах», яких наприкінці 70-х рр. налічувалося 28 – окружних, 6 – районних, 215 – міських, 1150 – громадських [6].

Таким чином, на початку 70-х рр. завершився перший етап розвитку громадсько-державної системи керівництва культурним фронтом, головним результатом якого стало створення регіональних органів управління. Це був період становлення та накопичення досвіду, успіхи та недоліки якого вказували на шляхи подальшого вдосконалення системи управління, а саме, розробку нормативної бази взаємовідношень між Радою культури та Народною радою, наявність у Рад культури власного бюджету і т. ін.

Подальшим розвитком та поглибленням цієї системи, націленої на покращення сфери управління культурними процесами, стало створення у 1974 р. національного комплексу «Художня творчість, культурна діяльність та засоби масової інформації». Комплексність нової системи проявляється як по відношенню до охоплення діяльності

Задля концентрації зусиль під час рішення відповідних і важливих завдань створюються тимчасові або постійні комісії Комітету культури. Ось чому наприкінці 70-х рр. у Болгарії діють дві комісії – Національна комісія естетичного виховання та Національна комісія з питань проведення свят та обрядів.

Переконливу та плідну діяльність громадсько-державна система реалізовувала через місцеві ради культури. «Як органи Комітету культури ради культури, – наголошується в Уставі Комітету культури, – виконують функції керівних, координуючих та контролюючих громадсько-державних органів. Як спеціалізовані органи відповідної народної ради вони об'єднують керівництво та управління усією діяльністю в галузі культури і засобів масової інформації в певному населеному пункті» [1].

Діяльність рад здійснювалася згідно певної низки принципів, серед яких можна виділити наступні: демократичний централізм (його запозичили у БКП), широке представництво (згідно даних IV з'їзду робітників болгарської культури в період з 1977 до 1983 рр. окрешними та громадськими радами було створено 45000 громадських рад та комісій, які об'єднали більше чверті мільйона людей); принцип координації, який означає обов'язковість прийняття рішень радами для всіх організацій, що займаються культурною діяльністю в межах певної місцевості, близьке співробітництво в роботі з партійними організаціями і державними органами; поєднання колективної та індивідуальної думки; гласність і звітність у процесі діяльності.

Ради культури вирішували наступні завдання: керували розвитком художньо-творчої і культурно-виховної діяльності державних культурних інститутів і громадських культурно-просвітницьких організацій свого району; здійснювали співробітництво і координацію діяльності груп творчих союзів; слідкувати за ідейним та художнім змістом програм художніх колективів; затверджували маршрути гастролей; керували діяльністю місцевих засобів масової інформації; здійснювали набір талановитої молоді у вищі навчальні заклади культурного спрямування; сприяли розвитку фольклору, збереженню цінностей народної творчості і популяризації досягнень сучасної культури; планували будівництво нових культурних закладів у певній місцевості [10].

При радах функціонували художньо-творчі та координаційні групи, які створювалися на суспільних засадах. До складу рад входили допоміжні органи: центри, відділи, сектори, секції, кабінети та служби, які займалися організаційною, методичною, культурно-просвітницькою, виконавчою, фінансово-господарською роботою.

Діяльність Рад культури у 70-ті роки позитивно впливала на розвиток культурного життя країни, ці установи ініціювали рішення

го “злиття націй” і, відповідно, злиття національних мов. Головний курс цієї політики визначала теза, виголошена ініціаторами «відлиги» ще на XX з'їзді КПРС: “Ми повинні йти до більш тісного союзу трудящих усіх націй, до спільної боротьби їх проти будь-якої національної винятковості, проти будь-якого націоналізму” [7].

Впровадженню в життя інтернаціональної тенденції на рівні теорії сприяв XXI з'їзд КПРС, який зробив висновки про повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР. Зокрема, Перший секретар ЦК КП України М.В.Підгорний на XXI з'їзді Компартії України наголошував, що “соціалізм переміг у нашій країні не тільки повністю, але й остаточно...” [10, с. 59].

Ця теза, власне, визначила перспективу подальшого розвитку мовної політики, оскільки повна перемога соціалізму об'єктивно висуває на порядок денний розбудову комунізму вже з його мовними підходами.

Тому, не дивно, що готуючи до цього суспільну думку в Українській РСР М.В. Підгорний далі наголошував на тому, що «українська культура розвивається не ізолювано, а у взаємодії з культурами всіх братніх народів нашої Батьківщини і, насамперед, з культурою великого російського народу. Російська мова є могутнім засобом єднання і зближення націй. Ми повинні рішуче і послідовно боротись проти проявів українського націоналізму» [10, с. 59].

Аналізуючи наведену цитату не можна не помітити у ній зміщення акцентів у бік розширення використання російської мови і не менш серйозного попередження щодо можливих наслідків протидії її впровадження у життя.

Наступним кроком реалізації інтернаціональної тенденції став закон “Про зміцнення зв'язку школи із життям і подальший розвиток системи народної освіти”, прийнятий у грудні 1958 року і продубльований 17 квітня 1959 р. Верховною Радою Української РСР. У ньому зазначалося, що “Навчання в школах України здійснюється рідною мовою учнів. Це – одне з найважливіших досягнень ленінської національної політики. Разом з тим у школах союзних й автономних республік серйозно вивчається й російська мова, що є могутнім засобом міжнародного спілкування... В школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки” [підкреслено нами. – О.М.] [11, с. 97].

Пропозиція батькам самим обирати, якою мовою повинні вчитися їхні діти, на думку багатьох дослідників, беззаперечно працювала на користь російської мови, оскільки і соціальний статус, і престиж російської мови були вищими.

На нашу думку, саме 1959 рік, XXI з'їзд КПРС, ряд постанов і законів в дусі рішень з'їзду можна вважати початком другого етапу політики, запровадженої М.С.Хрущовим.

З одного боку він прагнув, щоб ідеологія комунізму стала універсальною – відповідала потребам різних груп населення, а з іншого – побудова комунізму, який передбачав злиття націй і народів, не могла повною мірою задовольнити неросійські народи СРСР і сприяти вільному розвитку національних мов, що і зумовило балансування М.С.Хрущова між національною та інтернаціональною тенденцією у розв’язанні мовного питання на території України.

На нашу думку, непослідовність у вирішенні національних питань дала підстави багатьом науковцям говорити про наростання процесів русифікації неросійських народів у часи Хрущовської відлиги. Так, за підрахунками зnanого дослідника історії України епохи тоталітаризму В.К.Барана, внаслідок запровадження у життя закону «Про зміцнення зв’язку школи з життям», кількість шкіл із російською мовою навчання неухильно зростала. Протягом уже першого року дії нового шкільного закону кількість російськомовних шкіл у республіці зросла на 143 одиниці, з 4049 шкіл у 1959 р. до 4192 шкіл у 1960 р. У 1958-59 навчальному році в УРСР було 25,4 тис. шкіл з українською мовою навчання із 3,5 млн. учнів, російськомовних шкіл – 4049, але в них навчалось 1,5 млн. учнів, хоча питома вага російського населення в Україні була значно нижчою. Проти 1955-56 навчального року кількість учнів у школах із російською мовою навчання збільшилася на 182 тис., а з українською – зменшилася на 2,5 тис. [12].

Цілком поважаючи думку вельмишановного В.Барана та багатьох інших дослідників, хочемо висловити нашу суб’єктивну точку зору і не погодитися з оцінкою мовної ситуації, що склалася в ці роки на території України. Зважаючи на дані статистичних збірників та архівні матеріали, зведені нами у таблиці, ми дійшли висновків, що динаміка в розвитку шкіл, кількості періодичних видань та книжок українською мовою не доводить у повному обсязі факт тотальної русифікації, а скоріше спростовує її (Див. Таблиця 3).

Таблиця 3.

Загальноосвітні школи

| Навчальні роки | Кількість шкіл | | | | |
|----------------|----------------|------------------------------|-----|-----------------------------|-----|
| | Всього | З українською мовою навчання | | З російською мовою навчання | |
| 1958/59 | 34511 | 25400 | 74% | 4049 | 12% |
| 1959/60 | 36437 | 25700 | 71% | 4192 | 12% |
| 1965/66 | 34600 | 23574 | 68% | 4703 | 14% |

Згідно із наведеними у Таблиці 3 цифрами, бачимо, що на початку 60-х років, не зважаючи на дію сумнозвісного Закону про освіту, більшість учнів все-таки навчалася в українських школах.

Про результати своєї роботи Комітет звітує перед з’їздом робітників культури і Радою Міністрів. Зі складу Комітету обирається виконавче бюро, яке складається із голови, його заступника, головного секретаря та членів, і звітує перед Комітетом.

Серед основних завдань, які стоять перед Комітетом культури, можна відзначити наступні:

- забезпечення гідних умов для всебічного розвитку художньої творчості і сфери літератури;
- організація роботи з боротьби проти буржуазної ідеології;
- розробка програм та методів вдосконалення наукового підходу і комплексного керівництва культурною дійсністю;
- координація будівництва культурних споруд на території Болгарії і розвитку матеріально-технічної бази інститутів та культурно-просвітницьких закладів;
- керівництво місцевими радами культури;
- популяризація досягнень національної та світової прогресивної демократичної культури тощо.

Одразу зауважимо наявність ідеологічних аспектів, особливо коли мова йде про боротьбу з буржуазною ідеологією.

Для координації і керівництва творчими союзами, громадськими організаціями і державними органами при Комітеті культури були створені координаційно-управлінські ради; рада головуючих творчих спілок, яка спрямовувала діяльність творчих спілок у межах національного комплексу і згуртовувала творчу інтелігенцію; Рада громадських організацій, яка об’єднувала представників Національної Ради Вітчизняного Фронту, Центральної ради профспілок, Всенародного Комітету болгарсько-радянської дружби, Комітету болгарських жінок, товариство з питань розповсюдження знань ім. Г. Киркова та ін., Рада державних відомств, до складу якої входили представники більшості міністерств, а також Болгарської Академії Наук, телеграфного агентства, агентства «Софія-прес», газети «Работническо дело». Ці ради координували і спрямовували культурну діяльність у відповідних сферах соціальної практики. Прикладом діяльності даних рад може слугувати обговорення та прийняття «Основних напрямів подальшого розвитку і затвердження соціалістичної побутової культури населення НРБ», «Основних напрямків сумісної діяльності Вітчизняного фронту разом із ланками національного художнього комплексу з питань естетичного виховання трудівників», сумісна робота усіх органів та установ під час підготовки до святкування 1300-річчя Болгарської держави. Так, Комітет культури прагнув виконати об’єднуючу роль, яка була йому надана керівною партією, і у своїй діяльності забезпечував єдність, науковість та класово-партійний підхід під час вирішення питань культури та засобів масової інформації [2].

року відбувся I-й з'їзд діячів болгарської культури, в якому взяли участь 1800 делегатів з усієї країни [4]. На цьому з'їзді був обраний Комітет з питань мистецтва та культури – це колективний громадсько-державний орган керівництва всією культурною сферою в Болгарії, який функціонував на основі прийнятого Уставу. Ці події поклали початок новому етапу формування організаційної структури нових органів управління даною сферою, де розроблялися та приймалися нормативно-правові документи, які координували діяльність даних установ.

У процесі затвердження нової системи керівництва у сфері культури можна виділити два етапи: перший, пов'язаний з переходом на якісно новий рівень громадсько-державного регулювання та створенням Комітету з питань культури та мистецтва і місцевих рад. Другий етап починається зі створення у 1974 р. національного комплексу «Художня творчість, культурна діяльність і засоби масової інформації» і затвердження нової структурно-функціональної моделі національного, духовного комплексу.

Найвищим органом керівництва культурним будівництвом у країні був з'їзд робітників болгарської культури (1967, 1972, 1977, 1983 рр.). З'їзди робітників культури визначалися як важливі суспільно-політичні та культурні події з великим теоретичним та практичним значенням у соціальному житті Болгарії, під час яких обговорювався сучасний стан і проблеми у сфері культури і мистецтва та вироблялися раціональні шляхи їх вирішення. Вони представляли собою спробу показати колективне волевиявлення діячів культури. У період між з'їздами одними з найбільш представничих та важливих органів були національні конференції, котрі збиралися два рази на п'ять років. Рішення позачергових конференцій прирівнювалися до рішень з'їздів. На чергових конференціях обговорювалися найбільш важливі проблеми культурного розвитку. Так, на конференції 1980 р. розглядалося питання про роботу із творчою молоддю [3]. Обов'язковими для обговорення були питання діяльності місцевих рад культури.

Єдине загальнонаціональне керівництво культурними процесами в країні здійснювалося Комітетом культури. «Поеднуючи риси державного органу і громадської організації, – наголошується в Уставі Комітету культури, прийнятому в 1977 р., – Комітет культури здійснює методичне керівництво і контроль за діяльністю у сфері культури міністерств, установ та творчих спілок. Як спеціалізований громадсько-державний орган, Комітет організовує рішення з питань культури в країні. Він використовує координаційні функції у співпраці із творчими союзами, з громадськими організаціями і спеціалізованими державними органами та закладами з питань художньої творчості і культурної діяльності, а також діяльності засобів масової інформації згідно з принципами державно-громадського начала» [7].

Частка шкіл з російською мовою викладання в структурі україномовних шкіл складає 15,9% в 1958 – 59 навчальному році, в 1959 – 60 н.р. – 16,3%, в 1965-66 н.р. – 19,9%. Наведена тут загальна тенденція зростання російськомовних шкіл у складі українських не здатна підтвердити наявність суцільної русифікації, оскільки знову ж таки, за переписом населення 1959 року росіяни поміж українців склали 22%.

Не все так погано складалося і у вивченні української мови в російських школах. Де-факто вона залишалася обов'язковою, а не факультативною. Офіційно це визнавала і Міністр освіти УРСР А.Бондар, яка замінила І.Білодіда на цій посаді. Вона відзначала, що «Заслуговує на увагу й те, що діти, чий батьки в силу свого фаху мусли часто міняти місце свого проживання і приїхали на Україну з інших республік, у переважній більшості випадків виявляють бажання вивчати українську мову й успішно задовольняють це бажання. Ось чому в школах з російською мовою навчання практично не знайдеш класів, де не вивчали б української мови» [13, с. 300].

Висунуте нами припущення щодо відсутності процесів тотальної русифікації на території України за часів правління Хрущова підтверджується також матеріалами четвертого Всесоюзного перепису населення, який було проведено наприкінці 1959 року (опитувані вказували свою національність і рідну мову). За даними Перепису населення України в 1959 році складало 41 869 046 осіб, з них: українців – 32 158 493 (76,8%), осіб іншої національності – 9 710 553 (23%). З усього населення українську мову рідною визнали майже 30 562 265 осіб (73%), російську мову – 10 172 108 (24%) [14, с. 168].

Стурбованість науковців зростанням кількості російськомовного населення у великих промислових центрах також є не зовсім правомірною. На нашу думку, це був цілком закономірний процес, зумовлений тією обставиною, що у повоєнні роки велика кількість етнічних росіян, а також людей інших національностей приїхали до великих промислових центрів (Донбас, Одеса, Подніпров'я, Південь, Слобожанщина) для відбудови промисловості України, що засвідчують статистичні збірники та матеріали переписів населення. Так, наприклад, якщо в 1926 р. в Україні росіяни становили 9,3% населення, то в 1959 р. частка росіян зросла до 16,9%. Тому, цілком природним є те, що саме російська мова (доступна і зрозуміла для більшості) стає мовою міжнаціонального спілкування, і в тому числі навчання.

Цю думку підтверджують статистичні дані щодо розподілу населення по областях України [14, с. 174]. Для уточнення загальної картини всі області Української РСР нами було поділено на групи: Південні, Західні, Східні, Центральні, Північні. Наприклад, в південній групі областей (Одеська, Кримська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька) за перепису

сом проживало – 6 529 981 особа, з них українців 3 882 425 (59,5%), а росіян – 1 945 219 (30%). Тобто, частка росіян серед українців складала 50%.

У той же час у групі західних областей (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська, Чернівецька, Хмельницька, Тернопільська, Волинська) мешкало 9 410 470 осіб, з яких українців 8 250 639 (88%), а росіян – 464 527 (5%). Частка росіян серед українців – 6%.

У східних областях (Донецька, Луганська, Харківська) мешкало 9 234 349 осіб. Українців – 5 518 571 (60%), а росіян – 3 216 765 (35%). Частка росіян серед українців становила 58%.

У центральних областях (Дніпропетровська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська, Вінницька) проживало 9 199 717 осіб, з них українців – 8 086 891 (88%), а росіян – 811 922 (9%). Частка росіян серед українців складала 10%.

У північних областях проживало 6 390 195 осіб, з них українців – 5 756 116 (90%), росіян – 398 111 (6%). Частка росіян серед українців складала 7%.

Таким чином, аналіз складу населення за національною ознакою засвідчує, що відсоток росіян, які проживали в Українській РСР перевищував половину всього населення у східних і південних областях і був значно нижчим в інших групах областей. А це означає, що у вимірі національних ознак не може бути середньостатистичного показника, а отже, у кожній області буде своє співвідношення українського і російського населення, і, відповідно, відсоток вживання тієї чи іншої мови.

Цілком природним є те, що 58% росіян східного регіону мали право на російськомовні школи, періодичні видання тощо. Рівною мірою, як і 90% українців Північного регіону і 88% центрального регіону мали право на національну самоідентифікацію, у тому числі й мову. Але все разом узятє ще не означатиме суцільної русифікації.

На нашу думку, у час «відлиги» влада досить вдало лавірувала між двома тенденціями розвитку і особливостями розселення двох найчисельніших національностей – української та російської.

Тому, розглядаючи роль мовного чинника у виникненні руху літературного шістдесятництва на території України, варто говорити не про політику тотальної русифікації неросійських народів СРСР, що стала однією з основних причин виникнення руху, а швидше про постійне балансування влади на чолі з М.С.Хрущовим між національною та інтернаціональною тенденціями, що не могло задовольнити національно свідому частину інтелігенції.

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Т63. 3(О)

Абакелія Ю.І.

СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ В БОЛГАРІЇ В 60-Х – 70-Х РР. ХХ СТ.

В статті автор розглядає сутність та функціонування громадсько-державної системи управління культурою в Болгарії 60-х – 70-х рр. ХХ ст. В процесі формування та затвердження нового механізму координації сферою культури виділяють два етапи: перший, пов'язаний зі створенням Комітету з питань культури та мистецтва, другий зі створенням нового Національного Комплексу. Автор доходить висновку, що злагоджена система громадсько-державного управління культурою була прогресивним кроком у розвитку НРБ.

Сучасна історична наука, піддаючи критиці період соціалістичного будівництва, з огляду на принцип об'єктивності намагається дати цілісний аналіз означеного періоду, визначити в ньому можливі позитивні та негативні явища. Болгарія, яка була однією з найстабільніших країн «соціалістичного табору», накопила цікавий досвід у сфері культурного розвитку, перш за все, завдяки значним національним традиціям в цій галузі. Культурний розвиток соціалістичної Болгарії був процесом постійних коливань між цими традиціями та соціалістичними експериментами.

Метою цієї статті є визначення особливості саме цього співвідношення в громадсько-державній системі управління культурою в 60-ті-70-ті рр. минулого століття.

Цій проблемі в радянській історіографії було приділено значну увагу, і всі оцінки були суто позитивними [9]. Ці здобутки представлялися як досягнення культурної політики правлячої комуністичної партії. Сучасна болгарська історіографія прагне дати об'єктивну характеристику соціалістичного періоду на рівні узагальнюючих монографій, в яких культурним проблемам присвячені окремі розділи. Сучасна українська історіографія має менше здобутків в цьому напрямку. В цьому аспекті визначимо узагальнюючу роботу львівського історика В.П. Чорнія [11].

Згідно з рішенням ЦК БКП про реорганізацію системи управління у сфері культури (1966 р.), на території всієї республіки були обрані нові місцеві органи керівництва цієї галуззю – окружні, місцеві, районні та громадські ради культури та мистецтва. У травні цього ж

12. На пути «К повестке дня на XXI век» в области высшего образования. Проблемы и задачи грядущего XXI века в свете региональных конференций. Рабочий документ. – Париж, июль 1998 г. ЮНЕСКО. – 19 с.
13. Нейматов Я.М. Образование в XXI веке: тенденции и прогнозы. – М.: Алгоритм, 2002. – 480 с.
14. Образовательный стандарт высшей школы: сегодня и завтра: Монография: – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 206 с.
15. Одерій Л. П. Кваліметрія вищої освіти: Методологія та інструментарій: Монографія. – К.: МКА, ІЗМН, 1996. – 264 с.
16. Оценка качества профессионального образования. Доклад 5, май 2001. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2000. – 186 с.
17. Петренко В.Л. Державні стандарти вищої освіти і якість підготовки фахівців // Концептуальні проблеми модернізації вищої освіти: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Донецьк, 1998. – С. 8-10.
18. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1998 р. № 1247 (портал Верховної Ради України «www.zakon.rada.gov.ua»)
19. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – 864 с.
20. Тоффлер Алвин. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997. – 464 с.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема места и роли языкового фактора в возникновении украинского литературного шестидесятилетия. Поставленная проблема рассматривается автором с позиции наличия двух тенденций в решении национального вопроса с учетом этнических реалий того времени.

SUMMARY

The article deals with the problem of the place and role of the language factor in the beginning of Ukrainian literary movement of the sixties so called “shestydesyatnytstvo”. The problem is considered by the author from the position of two existing tendencies in the solution of the national question while taking into consideration the ethnic realia of the time.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білодід І.К. Мова української соціалістичної нації // Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / За заг. ред. акад. АН УРСР І.К.Білодіда. – К.: “Наукова думка”, 1969. – С. 7-40.
2. Шевченко Л.А. Развитие украинской культуры в 1959-1965 гг. – К., 1967. – 425 с
3. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950 – 60-х рр. – Чикаго, 1974. – 457с.; Смаль-Стоцький Р. «Українська мова в Советській Україні. – Нью-Йорк; Торонто; Сідней; Париж, 1969. – 384 с.
4. John Kolasky. Education in Soviet Ukraine, a Study in Discrimination. За рефератом. ЦДАГОУ України. – Ф.1., оп.25, спр.398. – Арк.2-5.; Камінський А. Яка орієнтація? // Сучасність. – 1981. – №10. – С. 34-42; Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії (національне питання в СРСР очима радянських дисидентів). – Париж, 1978. – 407 с.
5. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору, 1960-80-х рр. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К., 1998. – 720 с.; Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 222 с.; Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.; Бажан О., Данилюк Ю. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.). – К.: Рідний край, 2000. – 232 с.
6. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: Документи і матеріали / Упоряд.: Л.Масенко та ін. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. – 399 с.

7. XX съезд коммунистической партии Советского Союза 14-25 февраля 1956 года. Стенографический отчет в 2-х томах: Т.1. – Государственное издательство политической литературы, М., 1956. – 640 с.
8. Таблица складена за даними статистичного збірника «Народна освіта і культура в Українській РСР». – Х., 1971. – 725 с.
9. Антоненко-Давидович Б. Літера, за якою тужать // Літературна Україна. – 1969. – 4 листопада. – С. 3.
10. Матеріали XXI з'їзду Комуністичної партії України. – К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1960. – 94 с.
11. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране (Из тезисов ЦК КПСС и Совета Министров СССР. 12 ноября 1958 г.) / Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917 – 1973 гг. Составители: А.А.Абакумов, Н.П.Кузин, Ф.И.Пузырев, Л.Ф.Литвинов. – М.: «Педагогика», 1974. – 560 с. – С.51; Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР (Принят Верховным Советом СССР 24 декабря 1958 г.) / там же. – С. 97.
12. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980-ті роки). – К.: Видавничий дім “Альтернатива”, 1999, Т.13, 15-томного видання “Україна крізь віки”. – С.131.
13. Цит. За: Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997. – 386 с.
14. Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – М.: Госстатиздат, 1963. – 209 с.; с. 168.

Т.63.3 (4 УКР) 6

Навка І.О.

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття присвячена одній з найбільш актуальних історичних та політичних проблем – проблемі менталітету українського народу. Автор прагне показати, що український народ пройшов свій історичний шлях розвитку, протягом якого формувалися особливості його світогляду, психологія його душі, та що він є неповторним, як і всякий інший народ.

Складність сучасних процесів національного і державного будівництва, етнополітичної ситуації в Україні, потенційна загроза виник-

ва, потім середня стала обов'язковою. Вища освіта стає обов'язковим етапом не тільки у професійному, а й в загалі у розвитку людей. Тільки та країна, яка матиме максимальну кількість людей із максимально високою освітою, зможе впровадити інформаційно-комунікаційні технології, а на цьому фундаменті створити суспільство знань.

РЕЗЮМЕ

В статье сформулированы и обоснованы основные тенденции, идеи и задачи развития системы образования, основные проблемы и критерии стандартизации высшего образования, обусловленные цивилизационными процессами.

SUMMARY

Basic tendencies, ideas and tasks of the education system development, basic problems and criteria of higher education standardization conditioned by civilization processes are formulated and grounded in the article.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В. Організоване суспільство / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006 (електронний ресурс НБУ імені В.І. Вернадського)
2. Бестужев-Лада И. В. Прогнозное обоснование социальных нововведений. – М.: Наука 1993. – 240 с.
3. Бойко О. Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 656 с. (Альма-матер)
4. Вайс Керол Г. Оцінювання: Методи досліджень програм та політики / Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 671 с.
5. Вища освіти України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
6. Вища освіти України: Навч. Посіб. / В.Г. Кремень, С.М. Николаенко, М.Ф. Сиєнко та ін. – К.: Знання, 2005. – 327 с.
7. Вроейнстийн А. И. Оценка качества высшего образования: Рекомендации по внешней оценке качества в вузах. – М.: Изд-во МНЭПУ, 2000. – 180 с.
8. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
9. Капица П. Л. Научные труды. Наук и современное общество. – М.: Наука. 1998. – 539 с.
10. Лиотар Ж. -Ф. Состояние постмодерна / Пер. с фр. – М.: Институт экспериментальной социологии; Спб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
11. Моль А. Социодинамика культуры: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1973. – С. 45

така людина буде конкурентоспроможна, тільки такі люди можуть скласти мобільне суспільство, мобільну націю.

Другий напрямок змін, зумовлених і цивілізаційними процесами, і внутрішньо-українськими: слід формувати людину самодостатню, людину вільну.

Сучасна цивілізація позначається розвитком демократії. Щоб наша країна була справді демократичною, а не такою, як є сьогодні, ми мусимо мати не тільки демократичних президента, прем'єра чи парламент. Головне для демократії – мати критичну масу людей, здатних жити в демократичних відносинах. Для України ця потреба особливо важлива – нехтування людиною супроводжувало нас, наших предків століттями. Перед нами постають серйозні завдання щодо формування демократичної особистості, аніж перед іншими народами Європейського континенту.

Самопізнання, саморозвиток, самореалізація – триада, яка є основою людського щастя. І дві з цих складових в руках освітан.

Наступне в контексті нових соціокультурних вимог до освіти – озброєння фахівців будь-якого профілю новітніми технологіями, серед яких інформаційно-комп'ютерні займають провідне місце.

Людина в майбутньому житиме в глобальному просторі. Ми маємо готувати її до того, щоб людина була ефективною в ньому. Прогрес набув загальноцивілізаційного характеру. І тільки та держава, яка перебуває в контексті загальноцивілізованого розвитку й органічно взаємопов'язана з іншими країнами, може ефективно розвиватися.

Глобальний простір передбачає не тільки спілкування між державами, а й здатність людини спілкуватись з іншими людьми. Тут постає потреба здійснення в освіті України мовного прориву. Має відбутися лінгвізація освітньої діяльності: вивчення трьох мов як обов'язкових.

Нині в освіті молоді маємо прищеплювати сучасну систему цінностей, а відживші залишити в спокої.

До питання патріотизму, національного єднання. Глобалізація – це не тільки зближення народів і націй, це загострення й небувала конкуренція між державами, між націями. Тільки та держава, та нація, що матиме згуртоване та об'єднане населення зможе захистити свої інтереси, створити ліпші умови для громадян своєї країни. Україна стала незалежною державою, коли світ уже був поділений на сфери впливу. Нам слід робити сміливі рішучі кроки самоствердження у світовому просторі, формувати єдину Україну. Маємо зрозуміти, що всі наші традиції є такими, яких необхідно дотримуватися. Від традицій, які віджили, або відживають, потрібно звільнити майбутні покоління. І навпаки, нові норми, які стверджуються і є розумними, слід запроваджувати в усіх сферах. Вища освіта, як колись початко-

нення міжетнічних конфліктів, існування різних поглядів щодо шляхів і методів вирішення етнополітичних проблем, успадкованих Україною, і тих, що виникли після проголошення її незалежності, сучасні проблеми міжетнічного спілкування, національні стереотипи потребують вивчення проблеми менталітету українського народу.

Дослідження з проблем менталітету українського народу необхідні, щоб показати, що цей народ пройшов свій історичний шлях розвитку, впродовж якого вироблявся його світогляд, світосприймання, формувалася психічний склад його душі, і що, нарешті, він неповторний, як і кожний інший народ.

На нашу думку, менталітет – це не апіорна система цінностей (частина ідеології), а певний соціально-психологічний стан суб'єкта – етносу, нації, народності, громадян, що втілює в собі результати тривалого впливу етнічних, природно-географічних і соціально-економічних умов проживання суб'єкта менталітету.

Складаючись, формуючись і виробляючись історично, менталітет упродовж конкретного відрізка історії являє собою сукупність соціально-психологічних якостей і рис, суму детермінуючих поведінкових реакцій, які є певною цілісністю, що виявляється в усіх сторонах життєдіяльності даної людської спільності та її індивідів. Можна стверджувати, що немає такої сфери життєдіяльності нації або її громадян, у якій би не виявлявся притаманний їм менталітет.

В усі часи політичних мислителів хвилювала проблема особливостей характеру певних суспільностей та його впливу на своєрідність їхнього державного і суспільного життя. Спроби збагнути, чому окремі народи по-різному сприймають схожі події та ситуації, утворюють різні держави, знаходимо вже в античних мислителів. Ще Арістотель із внутрішньої несхожості окремих суспільностей виводив характерні особливості і відмінності окремих державних утворень, вважав за неможливе об'єднання їх у єдиній державі. На цій проблемі зосереджував свою увагу і Цицерон, за визначенням якого держава лише тоді може досягти суспільної злагоди і могутності, коли її “образ” відповідає особливостям характеру самого народу.

Подібні намагання досягнути у політичному контексті особливості характеру окремих народів простежуються упродовж всього розвитку людської цивілізації.

В межах формування етнічної самосвідомості українців історичний концепт відіграв досить помітну роль. В народному світогляді сформувався етноідентифікаційний пласт пам'яті, що виникає на базі спільних духовних переживань та спільної історичної долі. У масовій свідомості українців простежується віра в існування «спільного коріння», тобто безпосереднього генетичного зв'язку із предками.

Перша спроба виявити суму потенцій, що складають національний характер українського народу, пов'язана з іменем М.Костомарова, який справедливо вважається не тільки видатним українським істориком, а й політиком.

Велике значення для осягнення поставленої проблеми має, перш за все, праця М.Костомарова “Дві руські народності”, оскільки саме в ній вперше здійснено наукове обґрунтування теорії національного характеру [3].

У 1918 р. М.Грушевський у книзі “На порозі Нової України” також звертає увагу на характерні ознаки українського національного характеру [2]. Згідно із концепцією М.Грушевського українське селянство є політичною основою державного і економічного життя, а однією з найбільш яскравих ознак української ментальності є психологія працелюбного господаря, здатність навіть за несприятливих умов знаходити різноманітні індивідуальні та суспільні форми раціонального господарювання. До важливих рис менталітету українців слід також віднести, на думку М.Грушевського, прагнення до суспільної свободи та природний демократизм. Ця потенція найперше пов'язана з тим, що Україна з давніх-давен “знати не хотіла ні царя, ні пана”. Це стихія, що живила і республіку козаків, і ініціативу городян у містах, яким було надано Магдебурзьке право. Незалежна особистість в Україні ніколи не розчинялася у масі, не була сліпою виконавицею чужої волі. Про це свідчить висока ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу, починаючи з вічових часів.

Ментальність нації виробляється під впливом багатотисячох культурно-історичних чинників, наприклад, релігії. Католицизм і православ'я склалися як наслідок цивілізаційного синтезу в рамках двох культурних кіл – Заходу і Сходу, що розділили між собою спільнохристиянське культурне коло. Обидва віровчення оформили і закріпили в собі цивілізаційні різниці цих регіонів, і заклали два основні шляхи розвитку в межах спільнохристиянської цивілізації. У цьому зв'язку варто згадати поняття “соборність”, яке осмислює одну із найважливіших характеристик православної свідомості. Соборна уява про світ століттями виховувалася православ'ям. З ідеї соборності випливають і деякі особливості уявлення про світ. Згідно з цією ідеєю, світ багатогранний, але гармонійний, тобто неподільний. Якщо роз'єднати щось у цій гармонії, світ загине. Чи варто після цього дивуватися, що Україні так важко дається розподіл влади. Таким чином, православ'я впливає не лише на культуру, а й на суспільно-політичне життя.

Якщо менталітет – це колективне підсвідоме, яке, на думку К.Юнга, є “всеконтролюючим відбитком наших предків, починаючи з не-

дацій [19, с. 683]. Стандартизація – один із ключових моментів організації складної відкритої системи, якою є освіта.

Головна тенденція стандартизації освіти в сучасному інформаційному суспільстві – зміщення основного акценту в бік «стандартизації результатів освіти». Визначаються вони через якісні параметри оцінки особистості, яка формується системою вищої освіти. Відомо, що для бюрократичної системи зручним є оперування винятково кількісними показниками, оскільки вони визначаються об'єктивніше і швидше. «Відтак цей метод кількісної оцінки складних соціальних явищ набуває широко поширення в кредитно-модульній системі» [15, с. 253]. Натомість якісні показники практично повністю відсутні в українських стандартах вищої освіти.

Діалектика взаємодії кількісних і якісних показників у державних стандартах та їх оптимальне співвідношення потребують подальших комплексних досліджень.

Зрештою, якщо система вищої освіти прагне не просто пристосуватися до сучасної кон'юнктури, а здійснювати раціонально організований розвиток і саморозвиток, ми маємо забезпечити якість освіти шляхом прогнозування. Відповідною формою такого прогнозування російські дослідники вважають концептуально-методологічну модель випереджувального освітнього стандарту [14, с. 211].

Загальні тенденції доповнюються тими, що мають власне український характер. Тільки враховуючи усі тенденції, а краще – передбачивши їхній вплив на майбутні події ми зможемо забезпечити ефективну освітянську діяльність, завдяки якій можна підготувати конкурентоспроможну людину, яка цілком відповідає професійним і суспільно-громадським вимогам майбутнього життя.

Однією з тенденцій розвитку сучасної цивілізації є динамізм суспільного прогресу. Знання, інформація, технології нині змінюються швидше, аніж покоління людей, тому змінність стає не винятком, а обов'язковою рисою життя людини і суспільства. Це спонукає нас, освітян, сформувати людину, спроможну жити в системі постійно змінюваних координат. Дедалі актуальнішим стає завдання навчити людину вчитися протягом життя, навчити її використовувати знання в практичній діяльності. Це конче необхідно для того, щоб наша держава посіла гідне місце в сучасному і майбутньому світі.

Безумовно, необхідно працювати над програмами, підручниками, вдосконаленням власної діяльності. Проблемаю всіх ланок освіти є практичне застосування отриманих знань. Аналіз результатів міжнародних олімпіад показує, що в засвоєнні суми знань наші студенти – найкращі, але там, де потрібне творче використання й застосування здобутих знань, вони програють.

Маємо сформулювати людину інноваційного мислення, інноваційного типу культури, здатну до інноваційного типу діяльності, – лише

вості й існує за установленними стандартами, що поступово змінюються (оновлюються) перманентними нововведеннями» [1, с. 17].

Досвід інших країн свідчить, що в умовах динамічності системи вищої освіти її державний стандарт теж має бути явищем динамічним. Одне покоління стандартів має закономірно змінюватися наступним, досконалішим поколінням. У Російській Федерації функціонують стандарти другого покоління. Активно розробляються стандарти третього покоління. В Україні ще повністю не завершено формування першого покоління стандартів.

Провідна функція стандартів вищої освіти полягає у забезпеченні гнучкості й еволюційності організаційних форм, змісту, методів та освітніх технологій вищої школи відповідно до сучасних умов.

Закономірно поширений у вітчизняних науковців підхід до проблем стандартизації та якості в освіті відбувається саме з економічного погляду (В. Супрун, А. Лігоцький, О.Кратт, Г.Лопушняк, П.Коваль, І.Ходикіна, М.Яструбський, Л.Лелик, Л. Плахотнікова, Л. Антошкина, Д.Бондаренко, Н.Верхоглядова та інші). Не применшуючи значення таких досліджень, варто відрізнити, що вони не охоплюють повноти проявів освітнього середовища – у сфері духовності.

На міжнародному рівні, зокрема в документах ЮНЕСКО відзначається, що «вища освіта покликана завбачувати сигнали світу праці», «... роль вищої освіти полягає в тому, щоб аналізувати, оцінювати і прогнозувати майбутній розвиток виходячи з критеріїв істини і справедливості» [12, с. 16]. Відповідно до цього «стратегія реформування системи освіти має відповідати не лише сьогodнішнім, а й довготерміновим потребам суспільства» [13, с. 479].

Проте ґрунтовні філософські роботи, спеціально присвячені узагальненню дослідженню інших наук та цілісному критичному баченню цієї проблеми, на жаль, практично відсутні.

Майбутнє завжди було предметом гострої зацікавленості людства протягом усієї його історії. Ще Платон відзначав, що властиве прагнення проникнути очима розуму в майбутнє [8, с. 327].

Значення прогнозування і прогнозу у функціонуванні суспільних систем надзвичайно важливе. Взаємозв'язок теорії та практики забезпечується саме прогнозуванням.

Тривалий період держава монополює використовувала образ «світлого майбутнього», невілюючи альтернативні спроби прогнозування дійсності. Тому в сучасній Україні майже відсутня культура наукового прогнозування освітніх процесів, а практика реалізації таких прогнозів не може бути визнана задовільною. Дослідники наголошують, що основними проблемами наукового прогнозування в сучасній Україні є обмеженість стратегічного бачення, незалежного від поточної кон'юнктури і недостатня чіткість практичних рекомендацій.

запам'ятних часів, як відлуння доісторичних подій, до якого кожне століття додає низку своїх змін і відмінностей» [9], то зрозуміло, що те первинне колективне підсвідоме українського народу було сильнішим, ніж набуте. Це підсвідоме пов'язується з усіма східними слов'янами та їх єдиною, сформованою в Київській Русі православною культурою, як формою «колективної ментальності» [9]. Звідси стає зрозумілим, чому Б.Хмельницький звертає свій погляд до Росії, яка на той час вже мала свою східноорієнтовану сформовану культуру. Опинившись у складі Росії, Україна поступово втрачає свою самобутність в усіх сферах суспільно-політичного життя, перетворюючись на її провінцію. Розпочалася беззупинна асиміляція національних форм побуту, традицій, звичаїв українського народу. Водночас у Західній Україні, яка перебувала у складі Австро-Угорщини, українському народові, як це не дивно, значною мірою допомогла зберегти свою індивідуальність саме греко-католицька церква. «Уніатське духівництво залишилося єдиним репрезентом етносу, стоячи на сторожі мови, традицій та особливо віри, що стала ознакою ідентифікації “Ми” українського» [7].

Опинившись у двох імперіях, що несли в собі полярні культури, українська культура розщепилася на дві підкультури. З погляду психоаналізу розщеплення – це, по-перше, розпад відносин з оточуючим світом і, по-друге, знищення зв'язку із самим собою. І справді, український народ як цілісність не сприймався практично ніким. Навіть і нині нас сприймають, передусім, в геополітичному плані, як передній плацдарм Європи перед Росією. А щодо знищення зв'язку із самим собою, то, перебуваючи у складі двох імперій, зв'язок між українським народом як єдиним цілим розірвався. А чи існує повне взаєморозуміння сьогодні між українцями Заходу і Сходу? Мабуть, ні.

Відмінності між українцями Наддніпрянської України і Галичини існують не лише у діалектах мови, психології та різних церковних конфесіях, а й у правосвідомості.

Загальноросійське право у Наддніпрянській Україні було остаточно введене в 1840 р., проте на рівні звичаєвого права серед 90% населення залишилося право українське з притаманним йому постулатом рівності.

Відсутність в українського народу можливостей жити самостійним державним життям спричиняла витворення ним упродовж століть неповторної системи звичаєвого права, яке стало своєрідною компенсацією за відсутність чітко структурованих державно-правових інституцій. Формування звичаєвого права сформувало в національному характері українців самобутні риси народної правосвідомості.

В Галичині з 1435 р. замість українського права був введений польський «Вісліцький статут», а в 1797 р. – австрійське право, з його всіляким заохоченням підприємництва і нагромадження» [10].

Національний характер кожного народу формувалася упродовж тривалого періоду його історичного розвитку під впливом певних домінуючих соціальних верств, що дали свій образ цілому суспільству. В Україні національний характер формувала козаччина, що знаходила свій вияв як у реальній формі – боротьбі за інтереси козацького стану, так і в ідеалізованій – народолюбній поезії.

Козацько-селянська основа українського народу виробила в нього неприйняття деспотії і твердої влади взагалі. Цей принцип впливає з давня вкоріненого в Україні егалітаристичного розуміння свободи і державної влади. Насамперед, це виборний принцип у козацькому війську.

В Україні свободу розуміли як рівність. Щоб позбутися своєї аристократії, український народ готовий був терпіти деспотизм московського царя, бо перед ним усі були рівні в рабстві.

З такою рисою, як рівноправність тісно пов'язане почуття власної гідності, яке в Україні було значно більш розвинене, ніж у Росії. Це пояснювалося тією обставиною, що панщина на більшій частині української території не тривала так довго, як у Польщі або Росії.

Виникнення козацтва є свідченням величезних потенційних можливостей українського народу, який спромігся досягнути свободи і самовизначення в умовах бездержавного залежного існування. Міф козацької України, вироблений нащадками козацької старшини, був особливо привабливим для населення колишньої Гетьманщини, але поширювався навіть на Галичину. Зрештою, цей міф, до певної міри, допомагав утримувати солідарність українців різних земель до часу становлення « нової України » [6].

Одним з культурних і соціальних чинників, що визначає життя Наддніпрянської України, її історію, політику, літературу та побут, є феномен малоросійства. Щоб окреслити в основних рисах цей феномен, слід звернутися до історичних і соціокультурних обставин, які сприяли його виникненню та становленню і до його ролі в українському житті ХХ ст.

Малоросійство – це наслідок тривалого перебування Наддніпрянської України у полі дії державної машини Російської імперії, а із встановленням радянської влади – і всієї України у складі СРСР. Це наслідок відсутності політичних, культурних, громадянських прав і свобод, поєднаної з цілеспрямованим прагненням влади зробити з усіх підданих “справжніх росіян” через “вимивання” історичної пам'яті, постійного приниження мови, культури, звичаїв. Відомий дослідник феномену малоросійства філософ Є.Маланюк пише: “Малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція ще перед боєм” [5].

Причини такої капітуляції О.Кульчицький шукає в історії: “Домінанта поразки й даремних зусиль, що впливає з деяких наших істо-

Досягнення поставленої мети неможливе без дотримання в системі вищої освіти відомого методологічного алгоритму раціональної державної політики «прогнозування – проектування – управлінське рішення». На жаль, відсутність цілісного філософського бачення проблеми з урахуванням розвитку світової науки в цій царині, породжує «технократичність» і «ручне управління» вищої освітою так, як наслідок, – фактичну безсистемність освітньої політики.

Масова освіта може формувати масове суспільство. З цієї причини доступність освіти не має позначитися на її якості. Нині цивілізовані суспільства вважають забезпечення якості освіти фундаментом якості життя і відтак – провідною проблемою розвитку системи вищої освіти своїх держав. Я.М. Нейматов підкреслює, що імперативом переходу цивілізації в новий якісний стан стає випереджувальний розвиток освіти і передусім вищої [13, с. 611].

Міжнародні та національні інституції у сфері освіти надають першочергового значення забезпеченню рівного доступу до якісної освіти. В центрі уваги Болонського процесу – також питання якості освіти як запоруки підвищення конкурентоспроможності європейського освітнього простору. Це потребує узгоджених підходів до питання якості освіти на всіх рівнях. Важливим засобом забезпечення співмірності вимог до якості вищої освіти запровадження різноманітних освітніх стандартів.

Динаміка суспільного розвитку на глобальному, регіональному (європейському) і національному рівнях закономірно визначає поширення тенденції стандартизації в системі вищої освіти України. Саме «відповідність освітніх послуг державним стандартам вищої освіти визначає якість освітньої та наукової діяльності вищих навчальних закладів» [18, с. 3].

Зважаючи на складну діалектику змін у освіті, погляд на її розвиток нині можна визначити як «парадигмальний плюралізм» – ні в академічному середовищі, ні в середовищі менеджерів освіти немає єдиного консолідованого погляду. Але саме в державних стандартах у формалізованому вигляді фіксується сукупність поглядів на систему вищої освіти, які домінують. Це офіційна абстракція найпоширеніших настроїв, яка фіксує і легітимізує повний стан уявлень про механізми гарантування і критерії якості на певний відрізок часу.

П.Л. Капіца звертає увагу на кореляцію суспільних процесів і глобальних проблем людства, викликаних науковим прогресом, «... практичне вирішення яких пов'язане із соціальною структурою суспільства» [9, с. 439].

В.П. Андрущенко відзначає, що загрози на шляху утвердження цивілізованої України в перехідний час можна відвернути завдяки формуванню організованого суспільства, яке «... має свої особли-

Для сучасного стану людської цивілізації характерні кардинальні зміни, що визначаються як перехід від індустріального до інформаційного суспільства. Змінюється глобальний поділ праці, трансформується поняття «національний суверенітет», відбувається перехід від бюрократичного типу організації структур індустріального суспільства до органічного типу організації інформаційного суспільства. А.Тоффлер відзначає, що формується так звана «асоціативна людина» інформаційного суспільства, і вона якісно відрізняється від людини індустріального суспільства [11, с. 12].

Нині змінюється природа засвоєння знання: «старий принцип, за яким здобуття знань невіддільне від формування розуму і навіть самої особистості, старіє і виходитиме з ужитку» [10, с. 131]. У свідомості людини руйнується система ієрархії знань [2, с. 125]. Практика демонструє загрозливу тенденцію, яку підтверджує А.Моль: «... знання формуються переважно не системою освіти, а засобами масової інформації» [11, с. 132]. Подібні тенденції, як застерігає В.П.Андрущенко, є передумовою формування «масового (маргінального) суспільства в його найбільш огидних політичних, моральних і соціокультурних вимірах» [1, с. 14].

Цю загрозу він називає першою із трьох основних, яких слід уникнути в ході утвердження цивілізованого українського суспільства шляхом його розумної організації. Тому «першим і головним пріоритетом держави ... є пріоритет галузі, де створюється і відтворюється інтелект нації – пріоритет освіти» [1, с. 16].

Аналіз вітчизняних законів (Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту») та підзаконних актів засвідчує значну увагу з боку Української держави до проблеми освіти.

Проте, незважаючи на декларації пріоритету цієї галузі на державному рівні, аналіз практики виявляє суперечливу ситуацію, і насамперед – невідповідність між моделлю освіти інформаційного суспільства та реальною освітньою практикою.

Якщо в індустріальному суспільстві освіта здебільшого мала забезпечувати вимоги поступу науки, техніки й економіки, то в інформаційному – освіта сама стає детермінантою та рушійною силою суспільного розвитку. Це в теорії. А на практиці ми маємо в освіті інтереси різноманітних структур: державних, комерційних, релігійних... Сама ж освіта не виявляє чітких інтересів, немає чіткої політики.

Освіту часто (і справедливо) розглядають як ресурс прогресивних суспільних змін і національного державотворення. Однак освіту, на наш погляд, потрібно усвідомлювати, не лише як ресурс розвитку інших сфер, а передусім – як фундамент зростання всього суспільного організму. Освіта із об'єкта суспільної політики має стати рівноправним суб'єктом.

ричних починань, могла, безперечно, із часом надавати українській національній психіці забарвлення фатального песимізму...» [4].

На початку ХХ ст. українці залишалися у полоні стереотипів, які були закладені в результаті тривалої залежності від «старшого брата». Залишаючись політично безправним, національно пригнобленим, бездержавним народом, українці були представниками «ідеальних», з точки зору Російської імперії, настроїв населення, до яких відносилися пасивність та слухняність. Вони знаходилися на периферії суспільно-політичного розвитку імперії, перебуваючи у ролі «провінціала», що не могло не накласти відбитку на їх ментальних ознаках.

Спробі українців подолати синдром провінційності стали на заваді відомі історичні події. Навіть процес українізації у 20-х роках ХХ ст. не допоміг українцям самоідентифікуватися. Постійний вплив на українську свідомість за часів російського самодержавства та насильницький – на українську ментальність за часів радянського тоталітарного режиму, зробили свою справу. Внаслідок цього впливу частини українського соціуму і понині притаманне підсвідоме бажання повернутися в радянські часи.

Малоросійськість ґрунтується на усвідомленому чи неусвідомленому відчутті своєї другорядності, української неповноцінності, страхом перед мовою, що „формувався багаторічним страхом бути українцем, найістотнішою і найкрамольнішою прикметою вважалася злочинна і шкідлива мова – настільки, що її треба було заборонити явно спеціальними указами чи неявними програмами її знищення” [1]. Складні ситуації пов'язані з епохами „відлиг” в житті російсько-радянської імперії, коли внаслідок слабкості центральної влади знімалося табу на все українське. В такому разі малоросійство виявляє себе в крикливо-істеричному запереченні всього власне російського як такого, що радикально несумісне і довічно вороже українській культурі. Проте, всі названі вище настанови малоросійства лишаються в силі, а полеміка з російською культурою ведеться не вибудовуванням підвалин власної української культури, а за допомогою ідеологічних компаній із запереченням самої можливості будь-яких плідних взаємин між двома культурами.

Подолання малоросійства – одна з головних проблем української ментальності. І як тут не згадати М.Хвильового, пафос творів якого спрямований на знищення малороса у душі українця, незважаючи на те, що українська нація, „виявляє свою волю на протязі віків до виявлення свого організму як державної одиниці” [8].

Як підсумок до всього вищесказаного слід зазначити, що відродження української нації, сучасний процес державотворення в Україні потребує осмислення минулого, особливо це стосується досліджень, пов'язаних з українським менталітетом, актуалізація яких реалізується

через необхідність знати, хто ми, аби будувати державу, адекватну вдачі українського народу.

Останні події в суспільно-політичному житті України є підтвердженням того, що завдяки особливостям історичного розвитку в українській ментальності набуває сили психологічне несприйняття народом будь-якого насилля у сфері його особистих і суспільних прав, усвідомлення своєї сили і незалежності, потяг і здатність до громадсько-політичної творчості „знизу”, енергія в захисті прав на самовпорядкування свого життя.

Тільки врахування менталітету українського народу може дати позитивні наслідки в процесі тих перетворень, які сьогодні відбуваються в країні.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена одной из наиболее актуальных исторических и политических проблем – проблеме менталитета украинского народа. Автор стремится показать, что украинский народ прошел свой исторический путь развития, на протяжении которого формировались особенности его мировоззрения, психология его души и что он является неповторимым, как и всякий другой народ.

SUMMARY.

The article is devoted to one of the most urgent historical problems, to the problem of the mentality of Ukrainian nation. The author tends to show that Ukrainian nation had its own historical way of development. During that historical process the peculiarities of world outlook of the Ukrainian nation, and its psychology were formed. The main aim of the article is to show that the Ukrainian nation is as unique as any other nation in the world.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Страх перед мовою як психокомплекс сучасного українця / С. Андрусів // Сучасність. – 1995. – № 7-8. – С. 148.
2. Грушевський М.С. На порозі нової країни: [Політологія. Кінець XIX – пер. пол. XX ст. / за ред. О.І. Семківа]. – Львів: Світ, 1996. – 800, [230-270] с.
3. Костомаров Н. Две русские народности / Н. Костомаров. – К.: Наукова думка, 1993 – С. 317-322.
4. Кульчицький О. Історія філософії / О. Кульчицький. – Львів: Світ, 1995. – С. 154.
5. Маланюк К. Книга спостережень / К. Маланюк. – Київ: Либідь, 1995. – С. 223.

розвитку вищої освіти в Україні дозволяє простежити умови її розвитку на початку ХХІ століття. Саме дослідження рівня освіченості народу дає можливість яскравіше відтворити його роль у суспільстві.

Проголошення незалежності України поставило перед вітчизняною освітою завдання професійного кадрового забезпечення. Адже якість вищої освіти виступає однією з характеристик держави на сучасному етапі. Система вищої освіти в Україні на рубежі ХХ – ХХІ століть зазнала значних змін, що викликає інтерес не лише в дослідників, але й в державних діячів та потребує переосмислення досвіду минулого для її подальшої ефективної розбудови.

Освітня сфера стає дедалі все більше впливовою ланкою суспільного життя, оскільки є своєрідною мініатюрою свого суспільства. Освітня сфера сьогоднішнього дня показує яким буде суспільство завтра. Вибір хронологічних меж статті періодом початку ХХІ століття зумовлюється особливостями цього періоду в історичному поступі більшості європейських країн і України, так як відбулися об'єктивні цивілізаційні зміни й тенденції розвитку, характерні для людства в цілому і для України зокрема, вони складають підґрунтя сучасних змін в освіті.

Дослідження даного питання є актуальним ще й тому, що Україна, як і раніше, залишається важливим осередком з підготовки кадрів вищої кваліфікації. До того ж, тут зосереджено ще й потужні наукові центри. Виходячи з цього виникає потреба вивчення розвитку вищої освіти в Україні як загальноукраїнської складової економічного та культурного потенціалу держави.

Необхідність дослідження обраної теми зумовлена й тим, що для ефективної розбудови національної системи освіти важливого значення набувають пошуки шляхів її розвитку. Тому врахування як позитивного, так і негативного досвіду допоможе вирішити проблеми, що постають нині перед системою освіти та виявить її подальші перспективи.

Якісна освіта розглядається сьогодні як один з індикаторів високої якості життя, інструмент соціальної та культурної злагоди, економічного зростання та декларується як на міжнародному так і на вітчизняному рівнях. І це цілком зрозуміло. Адже будь-яка держава, що дбає про свій рейтинг цивілізованості у світі та про своє майбутнє, повинна розробляти стратегію і тактику розвитку якісної освіти. Тим паче, що основою європейських домовленостей у рамках Болонського процесу, до якого приєдналась Україна, є саме якість освіти.

Одне з основних завдань сьогодення, яке має не тільки педагогічний чи науковий контекст, а й соціальний, політичний, управлінський аспекти – це забезпечення високоякісної освіти на всіх етапах та рівнях.

15. Вестник Европы. – 1910. – № 1. – Январь.
16. Русская мысль. – 1880. – №2; № 8; №10.
17. Попов Г. Русская народно-бытовая медицина [По материалам этнографического бюро князя В.Н.Татищева] – СПб., 1903. – 404 с.; Дмитриева В. По деревням / Из заметок “эпидемического” врача // Вестник Европы. – 1896. – №10. – С.520-565; Тезяков Н.И. Рынки найма сельско-хозяйственных рабочих на юге России в санитарном отношении // Вестник Европы. – 1902. – №5. – С.418-420; Васильев И.Г. Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда в 1913 г. – Херсон, 1914. – 34 с. та інші.

УДК 378

Шевченко Т.Б.

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ В СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЗМІНАХ СУЧАСНОСТІ

У статті сформульовані і обґрунтовані основні тенденції, ідеї та завдання розвитку системи освіти, основні проблеми й критерії стандартизації вищої освіти, обумовлені цивілізаційними процесами.

Освіта належить до однієї з найважливіших сфер людської діяльності та є основою соціально-економічного й духовного розвитку. Пріоритетом розвитку суспільства у ХХІ столітті, як визначило світове співтовариство, беззаперечно є якість освіти, якій підпорядковані всі інші показники людського життя. Якість освіти є наріжним каменем сучасної парадигми освіти, безперечним пріоритетом освітньої політики більшості країн, і Україна не стала винятком у цьому процесі.

Перехід від індустріального виробництва до суспільства інформаційних технологій, глобалізаційні процеси, що охоплюють усі сфери життя і діяльності – це ті зміни, без урахування яких на національному рівні країна не може обрати правильного напрямку розвитку.

Адже світ збагнув, що у високотехнологічному інформаційному суспільстві, системі інновацій, якість освіти стає головним аргументом людського розвитку в забезпеченні такого рівня життєвої та професійної компетентності людини, який би задовольняв її прагнення до самовдосконалення і саморозвитку і, як наслідок, потреби суспільства в освічених і висококультурних громадянах.

Запровадження Болонської системи в Україні і входження в світовий освітній простір зумовлюють необхідність вивчення організації та розвитку вищої освіти, функціонування вищих навчальних закладів, забезпечення викладачами та студентами. Комплексний аналіз

6. Масненко В.В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості / В.В. Масненко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 49-62.
7. Огієнко І.І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І.І. Огієнко, – К.: Абрис, 1991.-272с. – (Репринтне відтворення видання 1918 р.) – С. 172.
8. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? Солонський яр / М. Хвильовий. – К.: Український письменник, 2000. – С. 234.
9. Юнг К. Тэвистокские лекции. Аналитическая психология: её теория и практика / К. Юнг; [пер. с англ.]. – М.: СИНТО, 1995. – С. 122.
10. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу / М.Т. Юрій. – К.: Генеза, 1997. – С. 163.

УДК 930.2

Разумна Н.М.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ЗЕМСЬКОЇ МЕДИЦИНИ НА УКРАЇНІ В ПЕРІОД 1864 -1914 РР.

Стаття присвячена аналізу джерельної бази діяльності земств України з розвитком охорони здоров'я в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Джерельну базу авторка вважає можливим розділити на п'ять груп: законодавчі акти та документи державних органів, матеріали діловодства, статистичні матеріали, періодичну пресу, мемуарну літературу. Авторка охарактеризувала інформаційні можливості джерел у відповідності із запропонованою класифікацією.

У 1996 році було прийнято Конституцію України, яка вперше на конституційному рівні закріпила визначення місцевого самоврядування. Таким правом в нашій країні користується територіальна громада, будь-то жителі села чи добровільне об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селищ та міста. Визначено право громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Здійснювати свої повноваження територіальна громада може як безпосередньо, так і через обрані нею органи, що разом із громадою і становлять систему місцевого самоврядування. 21 травня 1997 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування». Згідно якого однією із форм місцевого самоврядування виступає місцевий референдум. Нині законодавча база ще переживає період становлення. Можливо невдовзі буде прийнято рішення про реформу органів місцевого самовряду-

вання. Останнім часом вирішення нагальних соціальних питань все частіше покладається на місцеву владу, яка, зважаючи на перспективи подальшого розвитку суспільства, мусить вміло поєднувати ефективні організаційні технології з мінімальними витратами. У зв'язку з цим сьогодні, є цілком виправданим звернення до досвіду, набутого у свій час земськими установами на рівні губернії та повіту. Насамперед слід згадати, що до їх компетенції входили місцеві господарські, соціальні та освітянські справи. Організацію та управління цих справ земства фінансували за рахунок окремих податків, прибутків із земських підприємств і маєтностей та з відрахуванням із загальнодержавного скарбу.

Метою даного дослідження є систематизація наявних джерел з історії місцевого самоврядування, визначення їх інформативної можливості для подальшого використання під час вивчення проблеми історії місцевого самоврядування у зазначений період.

Джерела з історії місцевого самоврядування на Україні в період 1864-1914 рр. автор вважає за потрібне розподілити на п'ять груп: законодавчі акти та документи урядових установ, матеріали діловодства, статистичні матеріали, періодична преса, мемуарна література.

Першу групу джерел становлять законодавчі акти та нормативні документи урядових установ, які визначали процес створення та подальший розвиток земської медицини. Їх можна розподілити на підгрупи. До першої належать офіційні документи загальноросійського масштабу, а саме, документи урядового походження. Законодавчі акти вищих органів державної влади Російської імперії, насамперед "Положення про губернські та повітові земські установи" 1864 та 1890 рр., а також циркуляри та розпорядження до них, що в комплексі сприяють з'ясуванню сутності діяльності, завдань та компетенції земств. Ці документи застосовувалися урядом у разі певних обмежень чи внесених змін до правових норм, ухвалених раніше, і свідчили про справжню спрямованість чинного у той чи інший часовий проміжок законодавства [1].

До другої підгрупи таких джерел належать циркуляри управління Головного лікарського інспектора та губернаторів стосовно застосування відповідних заходів як під час епідемій, так і за звичних обставин, зокрема, з приводу призначення стипендій, постанови губернаторів стосовно адміністративних покарань.

Другу групу джерел складають матеріали діловодства. Корисними для аналізу різноманітних поглядів та думок, виявлення розбіжностей та суперечок з того чи іншого приводу між земськими діячами та лікарями є гласними журнали земських губернських та повітових зборів. Зокрема, листування губернаторів та земських управ, а також їх звіти про стан медицини в губернії, що доводилися до відо-

SUMMARY

The article is devoted to the problem of historical sources of Zemstvo activity in the period XIX – XX centuries. The source base includes five groups of the historical documents. The author characterized the information opportunities of historical materials.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авинов Н.Н. Главные черты в истории законодательства о земских учреждениях // Юбилейный земский сборник [Под. ред. Б.Б.Веселовского и З.Г. Френкеля.] – СПб., 1914. – С.1-34.
2. Отчет Мариупольской уездной земской управы собранию 1876 г. – Мариуполь: Тип. Л.А.Залубовского, 1877. – 40 с.; Отчет по Екатеринославской губернской зем. управе за 1900 г. – Екатеринослав, 1901. – 191 с.
3. Отчет Полтавской губернской земской управы за 1880 г. – Полтава, 1881. – 160 с.
4. Журналы Екатеринославского губернского земского собрания 50-й очередной сессии 1915 г. с прил. – Екатеринослав, 1916. – 1539 с.; Журналы Мариупольского уездного земского собрания 46-й очередной сессии 1914 г. – Мариуполь, 1914. – 756 с.
5. Отчет Бахмутской уездной земской управы за 1895 г. – Бахмут, 1896. – 150 с.; ЦДІАУ. – Ф. 1439. – Оп.1. – Спр.1250. Журнал заседаний, список губернских земских гласных и перечень докладов 46-й сессии Черниговского губернского земского собр. 1910 г.
6. Земский ежегодник за 1878 год. – СПб., 1879. – 597 с.
7. Статистический Ежегодник России за 1905 год. – СПб., 1906. – 749 с.; Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии за 1885 г. – Екатеринослав, 1886. – 163 с.; Больницы в губерниях и областях Российской империи по сведениям за 1887 г. – СПб., 1889. – 43 с.
8. Отчет о состоянии народного здоровья и организации врачебной помощи в России за 1905 год. – СПб., 1907. – 237 с.
9. Земско-медицинский сборник. – М.: Тип. М.П.Щепкина, 1890. – Вып. 1. – 149 с.
10. Черниговское губернское земство. Второй губернский съезд врачей 1884 г. – Чернигов, 1885. – 534 с.
11. Народная газета Бахмутского земства. – 1914-1916. – №1-44.
12. Земство. Еженедельная политическая и общественная газета. – 1881. – №8; 37; 47; 49; 52; 55;
13. Земское дело [год издания восьмой]. – 1917. – № 4.
14. Доктор, медицинская книга для народа. [Ежемесячный журнал врача К.В.Скурховича. Год первый] – М., 1881. – 353 с.

кретного повіту або губернії, інші – глибокі роздуми про причини невдач у земській діяльності, ґрунтовні та загальні висновки, міркування про конкретні рекомендації послідовникам. Проте, всі вони заслуговують на пильну увагу науковців, оскільки це – праці не просто свідків, а безпосередніх учасників тих подій; автори відтворювали як вірогідний етнографічний матеріал, так і особливості реалій тогочасного буття.

На особливу увагу заслуговують праці земських лікарів [17], оскільки саме сучасники всебічно проаналізували та дослідили життя і побут селян співвідносно з розвитком земської медицини. Ці праці надзвичайно цікаві і корисні, як джерело вивчення історії земств, тому що в них були досліджені явища, відносно менш очевидні при звичайному спостереженні за життям та побутом села, що не порушувалися у пресі й були відомі обмеженому колу осіб, знайомому з духовною суттю та життям селян. На підставі здійснених узагальнень автори дійшли висновку, що у сільському середовищі частішими були застуди, ревматизм, запалення дихальних шляхів тощо.

Отже, на нашу думку, джерельна база є достатньою як для різнобічного розкриття запропонованої теми, так і подальшого різнопланового ґрунтового дослідження. Наведені документи дають можливість висвітлити різні напрямки громадської та економічної діяльності земських установ за 50 років, і наочно засвідчують особливості співіснування та взаємодії уряду та земських діячів з органами місцевого самоврядування. Різні за характером та своєю спрямованістю, вони створюють загальне уявлення про тогочасний стан справ у сфері медичного обслуговування, уможливають процес відображення цілісної картини розвитку земської медицини на Україні з 1865 по 1914 рік, а також є необхідними в ході з'ясування певних ознак окремого напрямку діяльності земств.

На додаток зазначимо, що наукову вірогідність результатів даного дослідження ми намагалися забезпечити порівняльним, критичним аналізом та синтезом використаних джерел.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена анализу источниковой базы проблемы деятельности земств Украины по развитию здравоохранения в конце XIX – начале XX столетия. Источниковую базу автор посчитала возможным разделить на пять групп: законодательные акты и документы государственных органов, материалы делопроизводства, статистические материалы, периодическая пресса, мемуарная литература. Дается характеристика информационной возможности источников в соответствии с предложенной классификацией.

ма широкого загалу земськими управами [2, 3]. Слід відзначити, що всі вони склалися згідно установлених норм та підводили підсумки річної діяльності губернського земства, інколи їх доповнювали рекомендації стосовно земської діяльності у подальшому. Порівняльний аналіз кола питань, що розглядалися на засіданнях губернських зборів, дав можливість визначити найбільш актуальні проблеми, які турбували представників земств, та шляхи їх можливого вирішення. Ці документи містять вірогідну інформацію щодо заснування, функціонування та фінансування земствами медичних установ.

Важливим доповненням у цьому відношенні можна вважати видання матеріалів губернських з'їздів земських лікарів та представників губернських земських установ, звіти земських лікарів, протоколи засідань рад медичних факультетів та санітарних рад [4]. До цієї ж групи доцільно віднести і постанови сільських громад відносно земських лікарів та фельдшерів, а саме, справи стосовно призначення на роботу та звільнення з посад медиків, посвідчення на право медичної діяльності, рекомендації та довідки про навчання на медичних факультетах та акушерських курсах, листування між керівництвом повітових та губернських управ з приводу розміщення на лікування хворих або надання необхідної медичної допомоги тощо. Сюди ж доречно віднести і листи-скарги до управ з приводу умов праці медиків. Ці джерела дозволяють з'ясувати реальне становище фельдшерів та жінок-медиків, визначити причини прискіпливого ставлення до них, а також думку громадськості з деяких питань.

Отже, це, в основному, документи довідково-інформаційного характеру, які, виконавши свою оперативну дієву роль, надійшли на збереження до архіву, і тепер виступають найбільш вірогідним джерелом історичних відомостей про розвиток суспільства в зазначений проміжок часу та відображають особливості становлення та розвитку земської медичної справи у динаміці. Адже за їх допомогою можливо відтворити процеси обговорення найбільш актуальних та гострих питань, які поставали перед тогочасним суспільством у той чи інший час.

До неї також належать документи місцевого походження, а саме, звіти повітових управ [5], котрі подавалися до губернських управ, а губернські, у свою чергу, на цій підставі складали загальні звіти про стан справ з усіх галузей у межах губернії. Зазначені звіти дають досить ґрунтовну інформацію про стан розвитку медичних установ у межах окремого повіту. Як загалом, так і зокрема, дані, зібрані в них, насамперед інформують про ставлення лікарів та земських діячів до внутрішньої організації системи надання медичної допомоги населенню, що дало можливість авторові виявити низку недоліків, які потребували негайної ліквідації в той час. Сюди слід віднести питання про фельдшеризм, участь лікарів у вирішенні тих чи інших питань стосов-

но організації медицини, особисте ставлення до лікарів з боку представлених земств, про рідкість з'їздів лікарів, необхідних для обміну досвідом та підняття професійного рівня, позбавлення наукових відряджень тощо.

У цьому зв'язку дещо осібно знаходяться документи фінансової звітності, угоди оренди приміщень, звіти повітових земств про витрачені кошти (які в цілому також належать до категорії довідково-інформаційних, однак, у даному випадку виконують більш специфічну функцію, а саме – обліково-фінансову чи організаційно-господарську). Ці документи є наочним свідченням конкретної реалізації певних заходів, їх матеріально-фінансового забезпечення, а отже, як наслідок, їхньої реальної дієвості.

До цієї ж групи належать особисті справи лікарського та фельдшерського персоналу стосовно прийому на роботу чи звільнення, посвідчення на право медичної діяльності або навчання на медичних факультетах та акушерських курсах, листування між керівництвом повітових та губернських управ з приводу розміщення на лікування хворих, або надання необхідної медичної допомоги тощо. Віднесено і листи-скарги до управ з приводу умов праці медиків. Саме вони певною мірою підкреслюють у деяких випадках прискіпливе ставлення до фельдшерів, а також жінок-медиків.

Статистичні матеріали складають наступну групу джерел: статистичні щорічники, бюлетені, статистичні збірки, які інформують про організацію лікарської та фельдшерської допомоги, містять відомості про збільшення кількості фельдшерських пунктів та лікарських дільниць, лікарень, аптек, фельдшерського та лікарського персоналу, бюлетені та відомості про види захворювань та кількість постраждалих від епідемій, звіти про стан медицини в повітах, про перебіг епідемій, результативність вжитих заходів задля їх ліквідації тощо. А вже земства у своїй практичній діяльності конче потребували ретельно вивченого місцевого матеріалу. У зв'язку з цим, систематично здійснювалося обстеження різних місцевостей, а їх підсумки друкувалися у статистичних збірниках. На сучасному етапі прикладними у цьому розумінні можна вважати “Земський щорічник” [6], “Статистичний щорічник Росії” [7], “Звіт про стан народного здоров'я й організації медичної допомоги у Росії” [8]. Окрім того, інформаційну обмеженість спробувало ліквідувати у 1890-1893 рр. “Товариство російських лікарів пам'яті М.І.Пирогова”, яким був виданий «Земсько-медичний збірник» у 7-ми томах, котрий, зокрема, заповнив наявні прогалини щодо впровадження земської медицини на місцях [9].

Проте, цінність цих матеріалів підкреслює той факт, що здобути їх на початковому етапі було досить важко. Справу статистичної звітності із земської діяльності, навіть в межах однієї губернії, почи-

нали від самого початку. Саме цим зумовлена обмежена кількість матеріалу в період з 1865 по 1880 роки. Так, завідувач Чернігівським земським медико-статистичним бюро лікар Володимир Ільїн у межах своєї компетенції реалізував спробу зібрати загальні відомості про стан земської медицини в Чернігівській губернії за 1881 рік. З цією метою було розіслано перелік питань стосовно становища медицини в повітах, а лікарі повинні були надати свої відповіді на з'їзд.

Однак, зібраний матеріал виявився недостатнім. Тому авторові довелося звернутися ще й до звітів повітових управ та журналів засідань зборів. Після ретельного вивчення виявилось, що всі наявні матеріали не відображають реальної картини. У зв'язку з цим, до кожного повіту були розіслані анкети з проханням відповісти на всі питання більш конкретно [10].

Важливою складовою частиною джерельної бази стала періодична преса: земські видання та загальноросійські суспільно-політичні журнали. Так, досить популярними серед населення у той час були “Народна газета Бахмутського земства” [11], “Земство” [12], “Земська справа” [13], “Лікар” [14], а також загально-публіцистичні “Вісник Європи” [15] та “Руська думка” [16]. Для останнього видання, яке почало виходити у 1880 році, характерно, що в перші два роки у ньому був розділ “Земський огляд”, з якого можливо було отримати інформацію про стан земської діяльності на той час у будь-якому куточку країни, проте проіснував він недовго. Насамперед, це було пов'язане з тим, що зацікавлення діяльністю земств поступово вщухало, земська проблематика поступово набирала характеру буденності, і все менше уваги привертала до себе з боку читачів. Лише окремі, але доволі змістовні, публікації з'являлися в рубриці “Внутрішнього огляду” або літературному огляді.

На підставі статистичного аналізу публікацій у журналах за декілька років можна стверджувати, що з часом їх ставало менше. І все ж таки, деякі матеріали не втратили своєї неординарності і дотепер, тому що їх автори вели власні спостереження за перебігом подій, і володіли досить обширним фактичним матеріалом, виносили на обговорення у пресі найбільш наболілі питання, висловлювали свої думки, що ті відображали хоча й дещо суб'єктивні погляди, однак досить важливі в історичному контексті, адже вони виступають вірогідним джерелом у розумінні ставлення до діяльності земств пересічних громадян – безпосередніх суб'єктів реалізації земської політики.

Важливим джерелом проблеми виступає мемуарна література. Аналіз цих джерел свідчить, що не всі вони рівноцінні за змістом та проблематикою. Деякі містять важливий фактичний і статистичний матеріал, бо надають аналіз розвитку земської медицини у межах кон-